

פרק ב' התוצר לענפיו והביקושים

השנה נמשך המיתון בפעילות הכלכלית, שהתבטא בקצב התרחבות איטי של התוצר, בירידה של התוצר לנפש ובעלייה נוספת של שיעור האבטלה. בד בבד עם התפתחויות אלה הצטמצם הגירעון בחשבון השוטף של מאזן התשלומים, והואט קצב עלייתם של מחירי התוצר (בממוצע). האטת ההתרחבות של התוצר נבעה בעיקר מהתמתנות הביקושים, לצד גורמים שמנעו את גידולו של היצע התוצר. רמתם הנמוכה של הביקושים השנה מוסברת בכמה גורמים: (א) הירידה החדה בהתרחבות הסחר הבינלאומי בעטיו של המשבר הפיננסי, שפגע בצמיחה בעולם – שקוזה בחלקה על ידי השיפור המתמשך בתנאי הסחר; (ב) מדיניות פיסקלית ומוניטרית ששמרה על הריסון שהופעל ב-1997; זאת במסגרת מדיניות רב-שנתית המכוונת לקיים תוואי אינפלציה יורד ולהשיג יציבות במאזן התשלומים ובתחום הפיננסי, בפרט השנה, על רקע ההתפתחויות בעולם; (ג) המשך המיצוי הכמותי של גל העלייה, שהתבטא השנה בירידת ההשקעה בבנייה למגורים; (ד) אי-הוודאות הביטחונית-מדינית.

להתמתנות ההיצע, שלוותה השנה בבלימת הירידה המתמשכת של הרווחיות העסקית ושל פריון הייצור, פעלו העלייה של שיעור המס בשנתיים האחרונות, הגידול של עלות העבודה ליחידת תוצר – אשר נבלם השנה – ועלייתו של שיעור הריבית הריאלי בשנים האחרונות.

ההאטה בביקוש יחסית להיצע הביאה להאטת קצב עלייתם של המחירים (בממוצע) ולתפנית בשער החליפין הריאלי: לאחר ירידה במשך שנים רבות, עלו השנה מחירי היצוא יחסית למחירי התוצר. התפתחות זו הושפעה מהפיחות הנומינלי המשמעותי לקראת סוף השנה, והשפעתה הכלכלית טרם מוצתה.

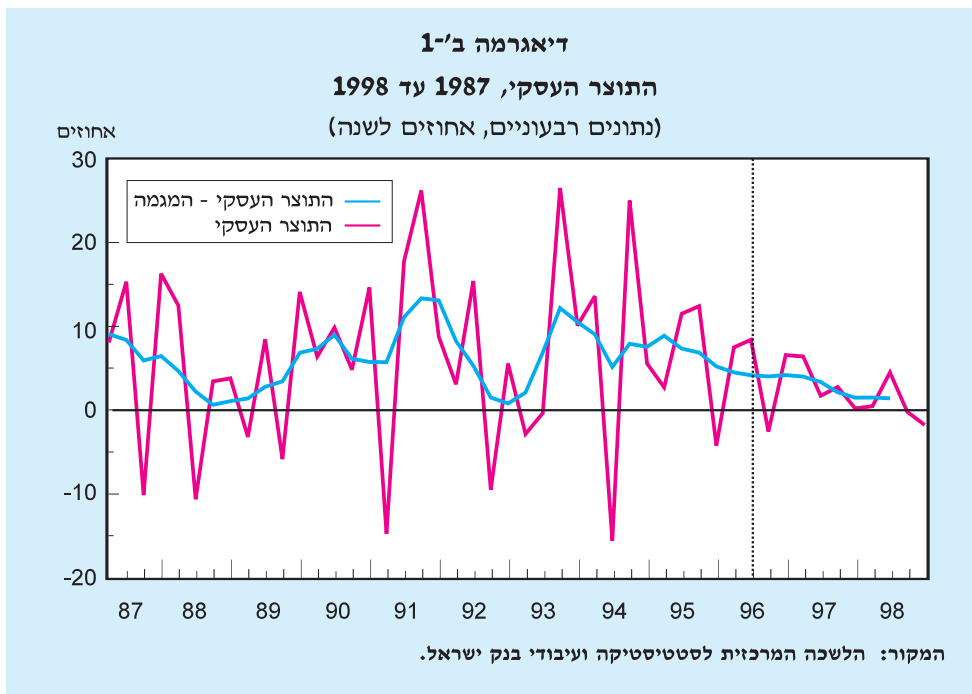
1. קווי ההתפתחות העיקריים¹

השנה נמשך המיתון בפעילות (דיאגרמה ב'-1). התוצר המקומי הגולמי התרחב בשיעור של 2 אחוזים, לאחר גידול בן 2.7 אחוזים ב-1997, תוך ירידה ממוצעת של כ-0.2 אחוז בתוצר לנפש בשתי שנים אלו (לוח ב'-1). שיעור האבטלה המשיך ועלה מ-7.7 אחוזים ל-8.6 אחוזים מכוח העבודה, והתפתחות זו לוותה בירידת קצב עלייתם של מחירי התוצר (בממוצע) ובירידה נוספת של הגירעון במאזן התשלומים.

- 1 השנה הונהגו מספר שינויים בחשבוונאות הלאומית; העיקריים שביניהם הם רישום F.O.B. בזרמי היצוא והיבוא (במקום F.O.B. ר.בהתאמה) ואי-הכללתן של ההעברות בחשבון ההון (לוח ב'-16) בהגדרת הגירעון בחשבון השוטף. (ראה הערה 13.)
- 2 המאפיין העיקרי של המיתון הנוכחי הוא אורכו. בשנים 1966-1967 ו-1976-1977 היו מיתונים עמוקים יותר (ירידה שלילית יותר של התוצר לנפש בלוויית עלייה באבטלה), אך הם ארכו כשנתיים – בניגוד למיתון הנוכחי, שהחל במחצית השנייה של 1996 ונמשך גם השנה.

השנה נמשך המיתון בפעילות. התוצר המקומי הגולמי גדל ב-2 אחוזים, לאחר גידול בן 2.7 אחוזים ב-1997. התוצר לנפש ירד בממוצע של כ-0.2 אחוז בשתי שנים אלו.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

האטת התרחבותו של התוצר השנה מבטאת בעיקר גורמי ביקוש, אך גם גורמים בצד ההיצע. גורמי הביקוש העיקריים הם: (א) קצב ההתרחבות של הסחר הבינלאומי הצטמצם במידה משמעותית בגלל המשבר הפיננסי – והדבר פעל להאטת קצב התרחבותו של היצוא; השפעה זו קווצה בחלקה על ידי השיפור המתמשך בתנאי הסחר. (ב) הן המדיניות המוניטרית והן המדיניות הפיסקלית (האחרונה – בניכוי השפעת המחזור הכלכלי) שמרו השנה על הריסון שהופעל ב-1997; זאת במסגרת מדיניות רב-שנתית הפועלת להשגת תוואי יורד לאינפלציה ולשמירה על היציבות במאזן התשלומים, בפרט השנה, על רקע המשבר הפיננסי שפגע בצמיחה בעולם; עם זאת, לא שונה השנה הרכבה של ההוצאה הציבורית ולא הוקטן משקלה בתוצר, שינויים שהיו מאפשרים הרפיה בריסון כדי לתמוך ביציאה מהמיתון ובהתכנסות לתוואי צמיחה בתקיימא. (ג) נמשך המיצוי של גל העלייה, והתבטא בעיקר בתחום ההשקעה במגורים. (ד) שררה אי-ודאות בתחום הביטחוני-מדיני. להתמתנות ההיצע, שלוותה השנה בבלימת הירידה המתמשכת של הרווחיות העסקית, פעלו העלייה של שיעור המס בשנתיים האחרונות, הגידול של עלות העבודה ליחידת תוצר, שנבלם השנה, עלייתו של שיעור הריבית הריאלי בשנים האחרונות, וכן השפעה בפיגור של הייסוף הריאלי; זה נבלם במהלך השנה, ואף הפך את כיוונו לקראת סופה. מזה שנתיים מתרחבים הביקושים המקומיים בשיעור נמוך מאשר בעבר. ההשקעה ירדה ירידה משמעותית, המוסברת ברובה על ידי המיתון בענף הבנייה, וגידולה של התצרוכת הואט, בעיקר בגלל התמתנות בצריכה השוטפת. המדיניות הפיסקלית שמרה על המשמעת שהופעלה ב-1997; אז פעלה המדיניות הפיסקלית באופן פר-מחזורי, אשר התבטא בצמצום פיסקלי (בדעיכה) בעת האטת הביקושים; השנה נמשך הצמצום הפיסקלי, אך בהיקף נמוך מזה של השנה הקודמת. על פי אינדיקטורים מסוימים (בעיקר גידול התעסוקה בסקטור הציבורי) גברה הקשיחות של ההוצאה הציבורית, התפתחות שעלולה להקשות על המשך המשמעת התקציבית.

הגורמים להאטת הביקושים: (א) האטה בהתרחבות הסחר העולמי, שהשפעתה קווצה חלקית על ידי השיפור בתנאי הסחר; (ב) מדיניות מוניטרית ומדיניות פיסקלית מרסנות; (ג) המשך המיצוי של גל העלייה; (ד) אי-ודאות בתחום הביטחוני-מדיני.

ההתמתנות בהיצע נבעה מעליית שיעור המס בשנתיים האחרונות, מגידולה של עלות העבודה ליחידת תוצר, שאמנם נבלם השנה, ומעליית שיעור הריבית הריאלי בשנים האחרונות.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לוח ב'-1

מדדים לפעילות הכלכלית, 1986 עד 1998
(שיעורי השינוי הכמותי, אחוזים)

1998		1996		1995-1990		1989-1986	
מחצית א' 1998	מחצית ב' 1998	שנתי 1996	מחצית ב' 1996	1995-1990	1989-1986	1989-1986	1989-1986
-0.8	-0.9	-0.4	0.1	0.7	2.1	2.4	2.0
1.5	1.5	2.0	2.7	3.3	4.7	6.0	3.6
0.6	1.4	1.8	2.6	2.4	5.6	7.2	4.6
2.2	3.3	2.8	1.7	2.8	5.4	7.3	0.9
8.3	9.0	8.6	7.7	6.9	6.7	9.3	7.1

(1) שיעורי שינוי מנוכחי עונתיים (במונחים שנתיים) לעומת המחצית הקודמת.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

המיתון בפעילות הסקטור
העסקי, שהעמיק במחצית
השנייה של השנה,
התפתח במקביל לבלימת
הירידה המתמשכת
ברווחיות.

ההתמתנות בביקושים
המקומיים בשנתיים
האחרונות הייתה חריפה
יותר מאשר בהיצע
התוצר, וכך נוצר לחץ
לפיחות ריאלי, שאכן
התממש השנה במונחי
היצוא.

סיכויי ההתמדה של
השיפור המשמעותי
בחשבון השוטף תלויים
ביכולתו של המשק להביא
לשיפור משמעותי בפריון
הייצור.

קצב גידולו של היצוא, שהוא אשתקד, הואט השנה (גם בניכוי השפעת יצוא היהלומים). ההאטה התרכזה ביצוא התעשייתי, אמנם תוך המשך התרחבות מהירה בענפים המתוחכמים; יצוא השירותים הואץ, להוציא את יצוא התיירות, שהוסיף וירד, בגלל המצב הביטחוני-מדיני. האטה זו מוסברת בהאטה המשמעותית בסחר העולמי, ובפרט בירידת היצוא לשווקים לא-מסורתיים, בעטיו של המשבר הפיננסי שפקד אותם – השפעה אשר קווצה חלקית על ידי שיפור מתמשך בתנאי הסחר תוך הסטת יצוא לאירופה.

המיתון בפעילות הסקטור העסקי, שהעמיק במחצית השנייה של השנה, התפתח במקביל לבלימת הירידה המתמשכת של הרווחיות, המתבטאת בשיעור התשואה להון הנקי. גם ירידתו של פריון הייצור נבלמה השנה, בעוד שפריון העבודה (התוצר לשעת עבודה) המשיך לעלות.

ההתמתנות בביקושים המקומיים בשנתיים האחרונות הייתה חריפה יותר מאשר בהיצע התוצר, וכך נוצר לחץ להאטה במחירים ולפיחות ריאלי; ואכן בממוצע ירד השנה קצב עלייתם של מחירי התוצר, ונוצר פיחות ריאלי במונחי היצוא (מחירי היצוא יחסית למחירי התוצר) יחד עם האטה משמעותית של הייסוף הריאלי במונחי היבוא (מחירי היבוא יחסית למחירי התוצר). מאחר שהפיחות הריאלי הושפע מאוד מהפיחות הנומינלי המשמעותי, שהתפתח לקראת סוף השנה, נראה כי נוצרו תנאים התומכים בהמשך הפיחות הריאלי; זאת בהנחה שהמדיניות ותנאי המשק ב-1999 יבטיחו כי הפיחות הנומינלי בממוצע לא יתורגם לעלייה מקבילה של המחירים.

בשנתיים האחרונות חל שיפור משמעותי בחשבון השוטף של מאזן התשלומים, שנבע בעיקר מירידה של יחס ההשקעה לסך ההכנסות של המשק. הגורמים העיקריים להתפתחות זו הם המיצוי הכמותי של גל העלייה ותמהיל המדיניות המרסן. (ראה תיבה ב'-1). נראה כי סיכויי ההתמדה של השיפור בחשבון השוטף תלויים ביכולתו של המשק להביא לשיפור משמעותי בפריון הייצור, תוך עידוד צד ההיצע והחיסכון הלאומי.

2. רכיבי הביקוש וההיצע של התוצר המקומי

א. צד הביקוש

זה שנתיים נרשמת האטה ניכרת בקצב ההתרחבות של השימושים המקומיים, והם גדלו בכאחוז בממוצע, לעומת 5.1 אחוזים ב-1996 ושיעורים גבוהים אף יותר בשנים קודמות (לוח ב'-נ'-1). המשך ההאטה הובל השנה על ידי ירידה נוספת בהשקעה, בעיקר בבנייה למגורים. בצריכה הפרטית נרשמה האטה נוספת, מ-4.1 ל-3.3 אחוזים, ואילו הצריכה הציבורית (ללא יבוא ביטחוני) הואצה במידה מסוימת, מ-1.4 ל-1.8 אחוזים לשנה. השנה הואט גם גידולו של היצוא מ-7.6 ל-6 אחוזים, וזאת לאחר שבשנה הקודמת הוא הואץ, בד ובד עם ירידה בקצב ההתרחבות של השימושים המקומיים.

בשונה מהשנה הקודמת, הקיפה הירידה בהשקעה השנה רק חלק מרכיביה. בעוד שההשקעה בבנייה למגורים ובמלאים (בעיקר יהלומים ומסחר) ירדה ירידה תלולה, עלתה ההשקעה במכונות וציוד מיובאים. חלק ניכר מירידת ההשקעה בבנייה למגורים מוסבר במיצוי הכמותי של גל העלייה. ההתפתחות בתחום זה לא הייתה אחידה על פני השנים: בין השנים 1992 ו-1994 נרשמו ירידות או שיעורי גידול נמוכים בהשקעה למגורים, מתחת לרמה הנגזרת מממדי גל העלייה. בשנים 1995 ו-1996 היו שיעורי הגידול משמעותיים, ומלאי הון הדיור יחסית לתוצר השיג את הרמה ששררה לפני גל העלייה. על רקע התפתחות זו וההתייחסות בורם העלייה הייתה צפויה התאמה כלפי מטה בהתחלות הבנייה, וזו אכן התרחשה בשנתיים האחרונות. ההשקעה במכונות וציוד גדלה בשיעורים ניכרים בשנים האחרונות, תוך שיקום היחס של מלאי המכונות והציוד לתוצר. העלייה השנה מוסברת כולה בגידול היבוא של מכונות וציוד מחו"ל – אולי בהשפעת הקדמתן של

המשך ההאטה הובל
השנה על ידי ירידה נוספת
של ההשקעה ב-7.6
אחוזים. בגידולה של
הצריכה הפרטית נרשמה
האטה נוספת, מ-4.1 ל-3.3
אחוזים, וביצוא – מ-7.6
אחוזים ל-6 אחוזים.

המיצוי הכמותי של גל
העלייה הביא להתאמה
כלפי מטה של התחלות
הבנייה בשנתיים
האחרונות ולירידה חדה
של ההשקעות למגורים.
כנגד זאת גדלה השנה
ההשקעה בציוד מיובא.

לוח ב'-2

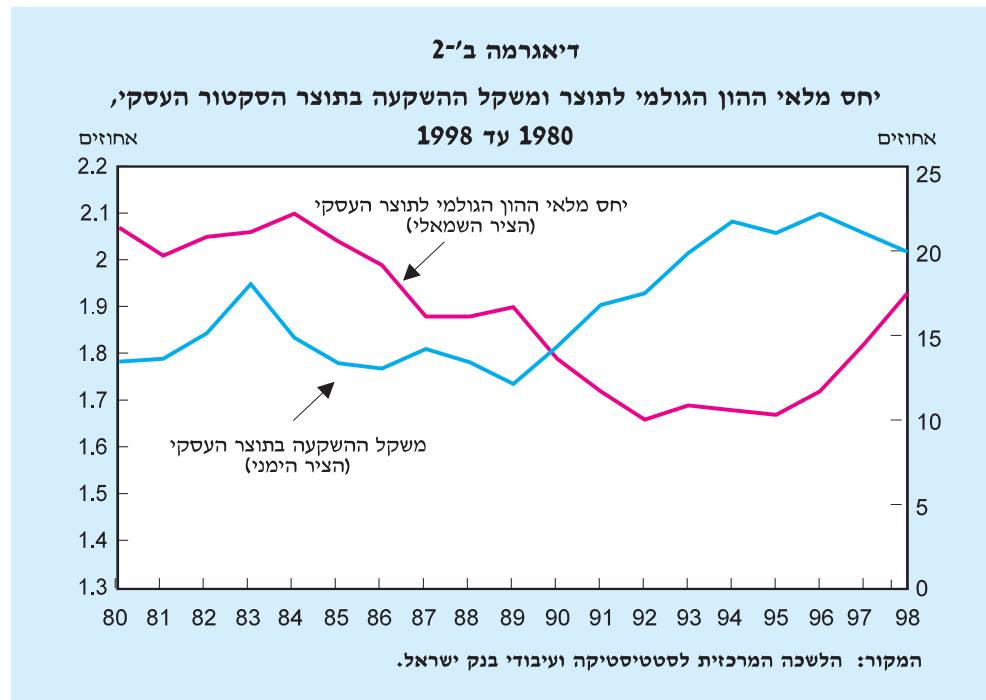
הרכב השימושים, 1986 עד 1998
(שיעורי השינוי הכמותי, אחוזים)

המשקל בסך השימושים					
1998	1997	1996	1995-1990	1989-1986	1998
22.7	6.0	7.6	7.7	4.5	היצוא
20.9	6.9	9.4	7.4	5.1	היצוא למעט תיירות
13.8	-7.6	-6.1	15.2	2.9	ההשקעה המקומית הגולמית
10.1	-1.6	-3.4	15.7	2.1	מזה: השקעה בענפי המשק
43.2	3.3	4.1	5.0	7.1	הצריכה הפרטית
18.6	1.8	1.4	3.9	1.2	הצריכה הציבורית ¹
75.6	0.7	1.3	5.1	7.9	השימושים המקומיים ¹
4.0	2.0	2.7	5.8	7.7	סך השימושים

(1) למעט יבוא ביטחוני.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

רכישות, מפני רמתו הנמוכה יחסית של שער החליפין במהלך רוב השנה³. גורמים נוספים שהשפיעו על התפתחות ההשקעה הם אי-הוודאות הפוליטית-מדינית, ועלייתם של שיעורי הריבית הריאליים בשנים האחרונות.

המדיניות הפיסקלית שמרה השנה על הריסון שהופעל ב-1997, אך השפעתה המצמצמת על הפעילות לא היתה חזקה כמו בשנה הקודמת. הצריכה הציבורית המקומית עלתה ב-1.8 אחוזים, לעומת 1.4 ב-1997; התעסוקה בשירותים הציבוריים גדלה, ובכך פעלה להקטנת ההשלכות של המיתון על האבטלה⁴; כנגד זאת עלה המחיר הנגזר של הצריכה הציבורית (שמושפע מאוד מהתפתחות השכר) ב-7 אחוזים (לעומת עלייה בת 7.5 אחוזים של מחירי התוצר העסקי), וזאת לאחר עלייה של 7.8 ב-1997 (וכ-20 אחוזים בממוצע ב-1994 ו-1995). האינדיקטור המקובל לניתוח מידת ההרחבה של המדיניות הפיסקלית הוא "הדחף הפיסקלי", המבטא את השינוי בגירעון המקומי של הסקטור הציבורי בניכוי השפעת המחזור הכלכלי. אין תמימות דעים לגבי השיטה הנכונה לחישוב מדד זה, ולפיכך נהוג להשתמש במדדים המאפשרים השוואות בין-לאומיות. כאן נשתמש בשיטה נפוצה, שפותחה בקרן המטבע הבינלאומית⁵; על פיה נמצא כי הדחף הפיסקלי ירד ב-2.8 אחוזים ב-1997, וכי השנה הוא ירד ב-0.4 אחוז. עם זאת נראים סימנים המצביעים על סביבה פחות

הדחף הפיסקלי, המבטא את השינוי בגירעון המקומי של הסקטור הציבורי בניכוי השפעת המחזור הכלכלי, ירד השנה, אולם מספר אינדיקטורים כגידול התעסוקה בסקטור הציבורי מצביעים על סביבה פחות נוחה מבחינת היכולת להתמיד במשמעת תקציבית.

- 3 מלוח ב'-3-4 עולה, כי מחירי ההשקעה של ציוד מיובא עלו השנה יותר מאשר בשנים הקודמות וכן יותר מאשר מחירי הייצור המקומי. עם זאת, התבוננות בהתפתחות המחירים במהלך השנה מראה בבירור כי עיקר העלייה במחירים התרכזה ברביע האחרון של השנה.
- 4 מעידה על כך ההתפתחות במחצית השנייה של השנה – העמקת המיתון בפעילות של הסקטור העסקי לעומת הירידה באבטלה (לוח ב'-1); מדיניות זו אינה בת-קיימא (ראה פרק ד').
- 5 שימוש בשיטה זו במקרה של ישראל מוצג בעבודתו של מומי דהן, "מודד דחף פיסקלי למשק הישראלי", סקר בנק ישראל 68, 23-68.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

נוחה מבחינת היכולת להתמיד במשמעת התקציבית: גידול התעסוקה בסקטור הציבורי⁶, המאופיין בדרגה גבוהה של פרמנגטיות, ועלייה מסוימת במשקל החוב הציבורי נטו בתוצר (לאחר ירידה רצופה בשנים הקודמות), שגלום בה גידול של תשלומי הריבית העתידיים. לפיכך, כדי לגזור את ההשפעה הכוללת של המדיניות הפיסקלית על היצע התוצר חשוב לבדוק גם אם בשנתיים האחרונות מתבצעת במשק התאמה פיסקלית (fiscal consolidation) אמינה, שעשויות להיות לה השפעות משמעותיות על היצע התוצר. בתיבה ב'-2 מוצג ניתוח המראה כי בהתאמה הפיסקלית עד כה חסרים רכיבים המאפיינים התאמות פיסקליות אמינות, כלומר בעלות סיכויים גבוהים להתמיד.

ההאטה בצריכה הפרטית השנה הקיפה את רוב סעיפיה, ובלט המשך הרמה הנמוכה של קצב ההתרחבות בצריכה השוטפת, המהווה כשליש מסך הצריכה הפרטית (לוח ב'-5). קצב ההתרחבות של הצריכה השוטפת בשנתיים האחרונות התמתן, בדומה לזה של ההכנסה הפנויה (לוח ב'-8); ההאטה בהכנסה הפנויה השוטפת מאטה את התרחבות הצריכה, בעיקר אצל פרטים שיכולתם ללוות על חשבון הכנסות עתידיות מוגבלת. גם בצריכתם של מוצרים בני קיימא נרשמה האטה בשנתיים האחרונות. אמנם חלק מההאטה עשוי להיות מוסבר בהמשך תהליכי המיצוי של גל העלייה, שהחלו ב-1996, אך העובדה שרכישת מוצרים אלה מתרכזת בשנים הראשונות שלאחר בואם של העולים (שרובם הגדול הגיע עד 1992) מקטינה את משקלו של גורם זה בהסבר. גורם שני, שפעל לריסון הביקושים למוצרים אלה הוא המדיניות המוניטרית המרסנת: העלייה בריבית הריאלית המקומית לרמה ששררה במהלך רוב השנה הנוכחית מביאה לדחיית רכישות של מוצרי בני-קיימא. גורם נוסף שפעל בשנתיים האחרונות להאטה בצריכה הפרטית (על כל רכיביה) הוא העלייה של שיעור המס, המשפיעה הן דרך הקטנת ההכנסה הפנויה השוטפת והן דרך הקטנת ההכנסה הפרמנגטית. ערוץ אחרון זה תלוי בהערכת הפרטים לגבי מידת ההמשכיות של העלאת שיעור המס. בהקשר יש לזכור שעלויות השכר בסקטור הציבורי בשנים 1994 ו-1995 והעלייה המתמשכת של תשלומי ההעברה השוטפים הגדילו את מסגרת התקציב והביאו להקשחתה. עובדה זו, יחד עם המחויבות של מתכנני המדינות ליעדים של ירידה באינפלציה והקטנת הסיכונים בתחום מאזן התשלומים ובתחום הפיננסי, חיזקה את הערכת הפרטים כי העלאת המס בשנת 1997 לא הייתה זמנית, שכן היא דרושה לשם ביצועה של התאמה פיסקלית⁷.

נשאלת השאלה אם הריסון שננקט במסגרת המדיניות הפיסקלית והמוניטרית בשנתיים האחרונות היה במידה ובהרכב הרצויים, וזאת לנוכח התוצאות בתחום הריאלי ובתחום המחירים ובהתחשב בסיכונים שנוצרו בתחום מאזן התשלומים. אין ספק כי לאחר 1996 הייתה דרושה התאמה פיסקלית, בשל אבדן האמינות שנבע מן הסטייה הגדולה מהתוואי אשר נקבע בחוק להפחתת הגירעון. באותה שנה גדל הגירעון במאזן התשלומים והגיע לממדים שהגדילו את הסכנה להתפתחות משבר, שהיה פוגע ביציבות ובפעילות של המשק. סכנה זו הניעה את קובעי המדיניות לנקוט צעדים שיבטיחו את היפוך המגמה במאזן התשלומים, וכך להחזיר את המשק למסלול המתיישב עם יעד האינפלציה ולהקטין את סיכוני הטווח הקצר בתחום מאזן התשלומים ובתחום הפיננסי; ואכן המדיניות פעלה

ניתוח של ההתאמה
הפיסקלית בשנתיים
האחרונות מראה כי
חסרים בה הרכיבים
המאפיינים התאמה בעלת
סיכויים גבוהים להתמיד.

בלטו ההתמתנות בצריכה
השוטפת, המהווה כשליש
מסך הצריכה הפרטית, וכן
בצריכת מוצרים בני
קיימא.

נשאלת השאלה אם
הריסון שננקט במסגרת
המדיניות הפיסקלית
והמוניטרית בשנתיים
האחרונות היו במידה
ובהרכב הרצויים; זאת
לנוכח התוצאות בתחום
הריאלי ובתחום המחירים
ובהתחשב בסיכונים
שנוצרו בתחום מאזן
התשלומים.

6 עלייה זו באה לידי ביטוי בנתוני סקר כוח אדם, המתייחס למספר העובדים. על פי מקור זה גדלה התעסוקה בשיעור הגבוה מ-5 אחוזים, גידול שהתרכז בחינוך, בבריאות וברווחה וסעד.

7 למרות הגדלת תשלומי ההעברה, קטנה ההכנסה הפרמנגטית של הפרטים, וזאת עקב גידול הנטל העודף של המיסוי.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

המדיניות העדיפה להשגת יעדים אלו מבוסס על התאמה פיסקלית אמינה, תוך ירידה של משקל ההוצאה הציבורית בתוצר – בניגוד למה שנעשה עד כה.

ההאטה ביצוא הישראלי נפלה משמעותית מההאטה בסחר העולמי. אחד הגורמים העיקריים לכך היה השיפור המתמשך בתנאי הסחר זו השנה השלישית ברציפות

התוצר העסקי עלה בשנתיים האחרונות ב־2.6 וב־1.8 אחוזים, בהתאמה, המשקפים ירידה לנפש בכ־0.3 אחוז בממוצע. המאפיין העיקרי של המיתון הנוכחי הוא אורכו.

להקטנת פגיעותו של המשק, תוך מניעת התפתחות משברית שהייתה עלולה להיגרם בגלל חוסר היציבות הפיננסית בעולם ב־1998. עם זאת, השאיפה ליציאה מהמיתון ועלייה על מסלול של צמיחה בת־קיימא, ולהתקדמות לקראת יעד האינפלציה ארוך הטווח, הכרוכה במניעת הגלישה של עליית המחירים הגבוהה שהייתה במהלך 1998 לעלייה בשכר – אלה מעלות את השאלה מהם ההרכב והמינון הרצויים של המדיניות (המוניטרית והפיסקלית). בהקשר זה יש לזכור כי שיעור האינפלציה מושפע לא רק מהמדיניות המוניטרית, אלא גם, ובמידה רבה, מהגירעון המבני של הסקטור הציבורי, ולפיכך הסיכויים להשגת יעד האינפלציה ארוך הטווח תלויים ביכולת ההתמדה במשמעת הפיסקלית; כן מפחיתה ההתמדה במשמעות הפיסקלית את נטל הריסון המוטל על המדיניות המוניטרית, ובכך היא מגבירה את יכולתו של המשק לחזור במהירות לצמיחה בת־קיימא; לפיכך נראה, כי המדיניות להשגת צמיחה בת־קיימא והתקדמות לקראת יציבות מחירים צריך להיות מבוסס על התאמה פיסקלית אמינה, תוך ירידה של משקל ההוצאה הציבורית בתוצר – בניגוד למה שנעשה עד כה (תיבה ב'–2) ⁸ התאמה כזאת, כשהיא מתבצעת בתנאים של שליטה בגירעון המבני, מאותתת על מחויבות הממשלה ליעד האינפלציה, תוך שחרור חלק מהנטל המוטל על המדיניות המוניטרית, ובו בזמן – על רצונה לעודד את צד ההיצע, דבר חיוני להשגת צמיחה בת־קיימא. יתירה מכך: ירידה של שיעור המס תפעל לשיפור בפריון הכולל, התומך בשיפור מתמשך במאזן התשלומים.

השנה הואט קצב ההתרחבות של היצוא (עם וללא תיירות, לוח ב'–2). גידול היצוא התעשייתי, שהוא הסעיף המוביל, הואט מ־13.4 אחוזים ב־1997 ל־10 אחוזים ב־1998 – בין השאר בהשפעת ההאטה הגדולה בסחר העולמי, שהושפעה מהמשבר הפיננסי במדינות המזרח הרחוק. תהליך החדירה לשווקים אלה, שהואץ עם הסכמי השלום, משמעותו כי משקלם ביצוא הישראלי גדל; כתוצאה מכך תורגמה הפגיעה ביצוא לשווקים הלא־מסורתיים בסופו של דבר להאטה ביצוא הכולל אמנם לא באופן מלא, הודות להסטת יצוא לאירופה. (ראה פרק ו'). ההאטה ביצוא הישראלי נפלה משמעותית מההאטה בסחר העולמי, אשר קצב התרחבותו הואט מ־9.9 ל־3.3 אחוזים. אחד הגורמים העיקריים לכך היה השיפור המתמשך בתנאי הסחר זו השנה השלישית ברציפות – תוצאת הוזלה משמעותית של חומרי הגלם המיובאים, בשיעור שעלה על ירידתם של מחירי היצוא. גורם זה איפשר את המשך ההתפתחות בענפי התעשייה המתקדמים, שחלקם ביצוא עלה מאוד בשנים האחרונות, בעקבות התנופה בהזדמנויות העסקיות – מפירות גל העלייה וההתקדמות בתהליך המדיני באזור.

למרות ירידה נוספת ביצוא התיירות, המשיך לעלות השנה יצוא השירותים. לאחר ירידות משמעותיות בשנתיים הקודמות בשיעור של כ־7 אחוזים בממוצע, ירדה התיירות גם השנה ב־4.1 אחוזים. ההתפתחות השלילית בתיירות היא ביטוי לא־הוודאות הביטחונית־מדינית בשנים האחרונות, וייתכן כי היא הושפעה גם מהייסוף הריאלי המתמשך (ששרר במהלך רוב השנה).

ב. צד ההיצע

התוצר העסקי עלה בשנתיים האחרונות ב־2.6 ו־1.8 אחוזים, בהתאמה, שיעורים המשקפים ירידה לנפש של כ־0.3 אחוז בממוצע; המאפיין העיקרי של המיתון הנוכחי הוא אורכו, בעוד

8 נדגיש כי יעד זה ניתן להשגה בלי הורדת ההוצאה – על ידי העלאתה בשיעורים הנמוכים מאלו של גידול התוצר.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

שעומקו פחות מזה של המיתונים ב-1966-1967 ו-1976-1977, אשר התבטאו בירידה תלולה של התוצר לנפש. הקצב הנמוך של התרחבות התוצר, שירד גם במהלך השנה (לוח ב'-1), בולט בהשוואה לקצב הגידול של גורמי הייצור: מלאי ההון התרחב ב-7.7 אחוזים, וכוח העבודה - ב-2.4 אחוזים. גם בהנחות שמרניות על התפתחות הפריזון, קצבי גידול אלה פירושם כי קצב ההתרחבות של התוצר הפוטנציאלי גבוה מזה של התוצר העסקי בפועל. הסטייה מרמת התוצר הפוטנציאלי גדלה אפוא גם השנה, לעומת זו של 1997, שעמדה בתחום שבין 2.6 אחוזי תוצר (בתרחיש המניח האצה בשינויים המבניים במשק) לבין 5 אחוזי תוצר (בתרחיש הבסיסי).

האטת התרחבותו של ההיצע בשנתיים האחרונות התפתחה במקביל לירידה חדה של הרווחיות בשנים האחרונות, המתבטאת בירידה מתמשכת של שיעור התשואה להון הנקי; ירידה זו נבלמה השנה, ושיעור התשואה על ההון הנקי ירד אך מעט, מ-5.2 ל-5.1 אחוזים. ההאטה בהיצע הושפעה משורה של גורמים - ביניהם העלייה של שיעור המס בשנתיים האחרונות והעלייה של שיעור הריבית הריאלי בשנים האחרונות. ירידת הרווחיות הושפעה בשנתיים הקודמות מהייסוף הריאלי (מעבר לממוצע של התקופה 1990 עד 1995,

גם השנה גדלה הסטייה של התוצר מרמתו הפוטנציאלית.

ההאטה בהתרחבות ההיצע התפתחה במקביל לירידה מתמשכת של שיעור התשואה להון הנקי (השנה במידה מתונה - מ-5.2 ל-5.1 אחוזים).

לוח ב'-3

היצע התוצר העסקי, 1986 עד 1998
(שיעורי השינוי הכמותי, אחוזים)

1998	1997	1996	1995-1990	1989-1986	
7.7	8.9	8.3	5.0	2.7	מלאי ההון הגולמי
-1.0	1.7	4.7	6.5	2.0	תשומת העבודה
2.4	3.3	5.1	5.4	2.1	כוח העבודה האזרחי + זרים ¹
0.0	-1.4	-0.3	1.2	2.3	פריזון הייצור
5.1	5.2	7.2	11.8	5.2	שיעור התשואה להון הנקי
5.2	3.8	1.5	-0.1	0.9	מלאי הון הכבישים ליחידת גורם ייצור ²
30.5	31.0	27.4	26.8	31.7	שיעור המס על הכנסות שלא משכר
10.4	10.5	10.9	9.6	26.2	הריבית הריאלית על חח"ד ועו"ש ביתרות חובה *
4.9	4.0	4.5	3.0	4.1	התשואה הריאלית על איגרת חוב ל-10 שנים ³
8.0	7.1	7.0	7.8	-	הריבית הריאלית הממוצעת ⁴ *
-0.2	2.2	2.3	-0.6	2.9	עלות העבודה ליחידת תוצר

(1) כוח העבודה בתוספת תשומת העבודה של עובדי השטחים והעובדים הזרים לפי משקלם בסקטור העסקי.

(2) יחידת גורם ייצור שוקללה על פי משקלות של 68 אחוזים לעבודה ו-32 אחוזים להון.

(3) הנתונים החל משנת 1987.

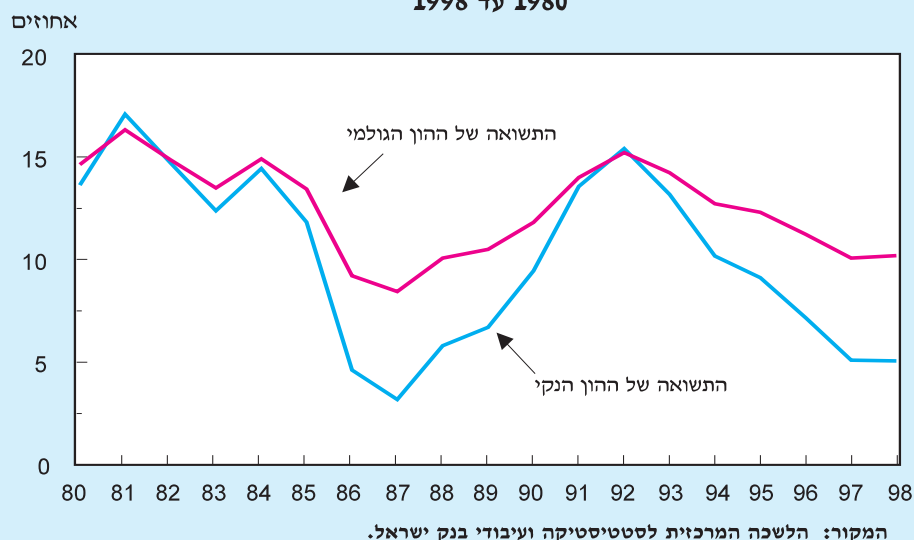
(4) הנתונים החל משנת 1993.

* הריבית מנוכה במחירי התוצר העסקי (לפירוט החישוב ראה לוח ב'-3).

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

דיאגרמה ב'-3
שיעורי התשואה של ההון הגולמי ושל ההון הנקי בסקטור העסקי ,
1980 עד 1998

תיבה ב'-1: כימות הגורמים שהשפיעו על ההשקעה

גורם מרכזי בהאטת קצב הגידול של הביקושים בשנתיים האחרונות הוא ירידת ההשקעה בסקטור העסקי (אף כי השנה התרכזה הירידה במבנים ובמלאים, תוך עליית ההשקעה בצידוד; והמשך גידול ניכר של מלאי ההון – ראה סעיף 4). תופעה ידועה היא, כי ההשקעה נוטה להתפתח באופן פר-מחזורי, כלומר לעלות בתקופות גאות ולרדת בתקופות שפל. לפיכך קשה מאוד לענות על השאלה אם הירידה בהשקעה הייתה בין הגורמים למיתון, או להפך: לאחר שהוא התפתח ירדה ההשקעה והחריפה אותו. כאן נציג ניסיון לכמת את התרומה של משתנים מקרר-כלכליים ומשתני מדיניות להתפתחות ההשקעה בסקטור העסקי (לנפש). הניסיון מבוסס על פונקציית השקעה האומדת את הקשר ארוך הטווח (קואינטגרציה) בין המשתנים המקרר-כלכליים ומשתני המדיניות הרלבנטיים לבין ההשקעה, תוך בדיקה צולבת של השפעת אותם משתנים על שאר רכיביה של פונקציית הייצור – תשומת העבודה והפריודוקט השני במשתנים אלה משפיע על התשואה להון, ודרכה – על ההשקעה בסקטור העסקי. השפעה זו מוצגת הן במשוואת הטווח הארוך, המראה את ההשפעה על מגמת ההשקעה, והן במשוואת הטווח הקצר, המבטאת את תהליך ההתכנסות לקשר ארוך הטווח. בכימות להלן מוצגת רק המשוואה של הטווח הארוך, ולכן הוא מבטא את השפעת הגורמים השונים על מגמת ההשקעה. היה רצוי להתחשב גם במשתנה המייצג את אי-הוודאות הביטחונית-מדינית, שהיא גורם רלבנטי בחישוב התרומות לשינויים בהשקעה בעשור הנוכחי – אך קשיים מתודיים במדידת משתנה

1 יעקב לביא ומישל סטרבצ'נסקי (1998), "השפעתם של משתני מדיניות והעלייה על היצע התוצר העסקי ומרכיביו, גורמי הייצור והפריוד: ישראל 1960-1995", סדרת מאמרים לדיון 98.07, בנק ישראל, מחלקת המחקר.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

זה מנעו מאיתנו להשתמש בו.² להלן התוצאות:

המשתנה	ממוצע 1997-1998 (1)	הערך ב-1996 (2)	ההפרש (2)-(1)=(3) ההפרש (4)=מקדם הרגרסיה*(3)	התרומה להשקעה
שיעור המס*	41.2	39.8	1.4	-3.8
הגירעון המקומי של הסקטור הציבורי*	4.1	5.2	-1.1	1.8
שיעור הריבית הריאלי על עו"ש וחח"ד ביתרות חובה**	11.45	11.20	0.25	-0.1
העלייה***	1.33	1.50	-0.17	-3.1
סך הכול				-5.1

* אחוזי תל"ג; ** אחוזים לשנה; בניכוי מדד המחירים לצרכן; *** ממוצע נע, אחוזים מהאוכלוסייה.

- **שיעור המס** – למשתנה זה חלק מכריע בהקטנת ההשקעות בשנתיים האחרונות. שני פירושים, המשלימים זה את זה הם: (א) שיעור המס משקף את ההשפעות השליליות על צד ההיצע. (ב) בהעדר התקדמות בתהליך הפחתת גודלו של הסקטור הציבורי, מייצגת העלייה בשיעור המס את מחויבותם של קובעי המדיניות, שהתחזקה בשנתיים האחרונות, ליעדי האינפלציה והיציבות, ולכן היא נתפסת כמתמשכת; משמעות הדבר הפחתת ההכנסה הפרמנגנטית הפנויה והתמתנות הציפיות לצמיחה בטווח הבינוני.³
- **הגירעון הציבורי**⁴ – על פי מסגרת המודל מייצג משתנה זה את אי-הוודאות במשק, ולכן ירידתו מקוזות חלקית את השפעת המס. ההשפעה המשולבת של שיעור המס והגירעון בשנתיים האחרונות הביאה להקטנת ההשקעות ב-2 אחוזים.
- **מיצוי גל העלייה** – משתנה זה תורם משמעותית להפחתת ההשקעות, בשיעור הקרוב ל-3 אחוזים.
- **שיעור הריבית** – העלייה המשמעותית של שיעור הריבית הריאלי הייתה ב-1995, ומאז נשמרה רמת ריסון דומה (עם תנודות). לפיכך בדיקת ההשפעה של הריבית הריאלית מחייבת השוואה לשנים קודמות. השוואה לשנים 1994 ו-1995 הוצגה בדוח בנק ישראל לשנת 1997, והיא הראתה כי העלייה בריבית הריאלית הסבירה ירידה שנתית של 0.8 אחוז בהשקעה.⁵

- ניסיון לבדוק את השפעת גורם זה באמצעות שיטה המבוססת על ההשקעה הישירה של הזרים (תוך התחשבות בגורמים הנוספים המשפיעים עליה) הראה כי הקטנת אי-הוודאות הביטחונית-מדינית הגדילה את ההשקעה בשנים 1993 עד 1995, וכי לאחר מכן התרומה החיובית נעלמה. תמונה זוהי מתקבלת מהתבוננות בסדרה של כניסת תיירים.
- נזכיר לדוגמה את עדכון התחזית לטווח הבינוני בתקציב הלאומי – הורדתה מכ-5 אחוזים ל-4 אחוזים.
- עקב פעולתם של המייצבים האוטומטיים, עולה הגירעון בזמן שפל ויורד בזמן גאות. מאחר שההשקעה היא פררמחזורית, הרי מן השימוש בגירעון הציבורי כפשוטו עלולה להתקבל השפעה מוגזמת. הרצה חוזרת של הרגרסיה תוך שימוש בדחף הפיסקלי במקום במשתנה הגירעון הראתה אכן כי המקדם ירד במקצת, אך כמותית היו התוצאות דומות מאוד.
- החישוב שהוצג בדוח לשנת 1997 נסמך על שיטה המבוססת על הגישה הניאוקלאסית של ההשקעות ("מאיץ גמיש"). גמישות ההשקעה ביחס לשיעור הריבית דומה לזו שמתקבלת ברגרסיה המוצגת בתיבה.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לוח ב'-5) זה אמנם נעצר במהלך השנה הנוכחית, ואף הפך לפיחות לקראת סופה. (ראה סעיף 3 להלן.)

העלייה של שיעור המס הייתה רכיב חשוב בהתאמה הפיסקלית של השנתיים האחרונות (תיבה ב'-2). משקל המס ירד השנה (פרק ה'), וירידתו התבטאה גם בירידת משקל המס על לא-שכר (לוח ב'-3), אך כל זאת ללא שינוי בשיעור המס, שעלה ב-1997.¹¹ עלייה מתמשכת בשיעור המס פוגעת הן בתוצר הפוטנציאלי – דרך השפעת המיסוי על הצבר ההון האנושי ובאמצעותו על הפריון – והן על התוצר בפועל, דרך הפגיעה בשיעור התשואה של גורמי הייצור, המביאה להקטנת כמותם המוצעת.

שיעורי הריבית הריאליים משפיעים על צד ההיצע דרך שני אפיקים: האפיק הראשון קשור ליבוא הון המונע מטעמים של הפרשי ריביות – כולל אפשרות לטעות בהערכת פרמיית הסיכון במטבע חוץ כפי שהיא נתפסת על ידי – הציבור שהיה בשנתיים הקודמות אחד הגורמים לייסוף המצטבר מעבר לממוצע של השנים 1990 עד 1995. עוד בשנת 1997 נוצרו כוחות לפיחות ריאלי, אולם אלה לא תורגמו לעלייה של מחירי היצוא/היבוא יחסית למחירי התוצר, וזאת בהשפעת גורמי מדיניות וקשיחויות נומינליות הן בשער החליפין והן במחירי התוצר. (ראה דוח בנק ישראל לשנת 1997, פרק ב'). גורמים אלה לא פעלו השנה, ונוצר פיחות ריאלי, בעיקר בסופה (לוח ב'-5); לפיכך נראה, כי שיעורה הנמוך של עליית שער החליפין הנומינלי במהלך המחצית הראשונה של השנה (יחסית לעלייה הממוצעת בכל השנה) היא הדומיננטית, ואילו השפעתו של הפיחות הריאלי טרם באה לידי ביטוי. השפעת הייסוף בפיגור (מעבר לממוצע של 1990 עד 1995) התבטאה בעבר בהקטנת הרווחיות והיצוא בענפים המסורתיים (טקסטיל, עור והלבשה; ראה פרק ו'). הייסוף בפיגור התבטא השנה ככל הנראה בהחלפת יבוא, והמשתנה העיקרי המשקף זאת הוא יבוא המכונות, שעלה עלייה משמעותית; האפיק השני שבו שיעורי הריבית הריאליים משפיעים על ההיצע הוא ההשפעה הישירה של ייקור ההלוואות על הפירמות. במהלך השנה בלטה שונות רבה בריביות לטווח קצר. במשך מרביתה הייתה הריבית הריאלית על חו"ד ועו"ש ביתרות חובה גבוהה לעומת השנה הקודמת, אך בממוצע נשמרה רמה זו (לוח ב'-3). משתנה רלבנטי לבחינת ההתפתחות בתחום זה הוא שיעור הריבית הריאלי, המשקלל את מקורות האשראי השונים (לוחות ב'-3 וז'-3). ומנוכה במחירי התוצר. משתנה זה עלה ב-1995, ומאז נשמרה רמתו הגבוהה (בממוצע) – המעידה כי הריסון היה אפקטיבי למרות העלייה בנגישות של מקורות האשראי בחו"ל בשנים האחרונות.

עלות העבודה ליחידת תוצר ירדה השנה ב-0.2 אחוז, לאחר עלייה של כ-2.3 אחוזים בשנתיים הקודמות וירידה של 0.6 אחוז בממוצע בשנים 1990 עד 1995. ירידה זו היא בבחינת התמתנות משמעותית ברמה של עלות העבודה לעומת השנה הקודמת, שבה היא עלתה למרות העלייה באבטלה. גורם חשוב בהסבר ההתפתחות בשנתיים האחרונות הוא הפיגור שבחתימת הסכמי השכר, יחד עם ההפתעה שבירידה החדה של סביבת

10 תופעת הייסוף הריאלי מלווה את המשק מאז תחילת שנות השמונים; עם זאת לא ניתן לקבוע אם הייסוף הממוצע של התקופה 1990 עד 1995 משקף את הייסוף הריאלי הרב-שנתי במשק, שכן בתקופה זו התקבלו הערבויות לקליטת גל העלייה.

11 ולאחר שינויים סטטוטוריים שליליים החל מ-1993, התהפכה המגמה ב-1997, ומאז שינויי החקיקה מגדילים את ההכנסות ממס.

12 הרמה של הריבית הריאלית ב-1993 ו-1994 הייתה 6.8 אחוזים, לעומת כ-8 אחוזים בממוצע בשנים 1995 עד 1998.

עלייה מתמשכת של שיעור המס פוגעת הן בתוצר הפוטנציאלי והן בתוצר בפועל.

גורמי מדיניות וקשיחויות נומינליות שעכבו את הפיחות הריאלי ב-1997 נחלשו בשנת 1998, ונוצר פיחות ריאלי, בעיקר בסופה.

תיבה ב'-2: התאמה פיסקלית (fiscal consolidation) וצד ההיצע

בשנים האחרונות בוצעו במדינות שונות בעולם התאמות פיסקליות במטרה להביא לירידה מתמשכת בגירעון ובחוב של הסקטור הציבורי, תוך פינוי מקורות לסקטור העסקי – דבר התומך בצמיחה בת־קיימא. התאמה פיסקלית נמצאה אמינה (מתמשכת) ובעלת השפעה חיובית על היצע התוצר כשהיא התבססה על קיצוץ בסעיפי הוצאה פרמננטיים, כגון שכר ותשלומי העברה לפרטים; במקרים אלה קיצוץ בהוצאה לא היה כרוך בהאטה בפעילות. הוויכוח בספרות הוא על מנגנון התמסורת – אם הוא פועל דרך גידול הביקוש (בדרך של עלייה בהכנסה הפרמננטית לנוכח הירידה הצפויה במיסוי והקטנת הסיכון למשברים פיננסיים) – או בדרך של גידול ההיצע (לנוכח ירידות צפויות בשיעור המס ושיפור התפקוד של שוק העבודה)¹.

כיוון שהחזרה לתוואי שנקבע בחוק להפחתת הגירעון בשנתיים האחרונות התבססה על העלאת שיעור המס ב־1997, והשנה עלה משקל ההוצאה הציבורית בתוצר (ראה פרק ה'), עומדת על הפרק שאלה חשובה: האם אכן הייתה התאמה פיסקלית בשנתיים האחרונות, ואם כן – האם היא מתמשכת? למרות הגידול של הגירעון המקומי השנה, המשקף עלייה גם בגירעון הכולל של הסקטור הציבורי (שהוא המשתנה הרלבנטי לצורך הניתוח של הטווח הארוך), מקובל בספרות כי ההסתכלות הנכונה לצורך איבחון של התאמה או אי־התאמה פיסקלית היא לא על פי הגירעון כפשוטו, אלא על פי הגירעון מנוכה המחזור – המנכה את השפעת המייצבים האוטומטיים. שימוש בשיטה הנהוגה בקרן המטבע הבינלאומית² מראה, כאמור, כי הגירעון מנוכה המחזור ירד ב־2.8 אחוזים ב־1997, וכי הוא ירד ב־0.4 אחוז השנה. כדי לקבוע אם ההתאמה הפיסקלית מתמשכת, נבחן את ההתפתחות על פי המסגרת של עבודות שונות.

א. העבודות שהוזכרו בהערה 1 תולות את מרבית הסיכויים להצלחת ההתאמה הפיסקלית בהרכב ההתאמה. אם ההתאמה מבוצעת על ידי העלאה בשיעור המס ולא על ידי הורדה בסעיפי הוצאה בעלי אופי פרמננטי (תשלומי העברה וצריכה ציבורית), כפי שנעשה במשק הישראלי, סיכויי התמדתה פוחתים. הסיבה העיקרית לכך היא שבמקרה זה מנגנוני התמסורת המעודדים צמיחה אינם פועלים או אף פועלים בכיוון ההפוך. (בהקשר זה נזכיר גם את הכימות שהוצג בתיבה ב'-1, שלפיו הפחתת הגירעון באמצעות העלאת שיעור המס הביאה לירידה בהשקעות.)

ב. במחקרים אחרים³ נטען שכאשר המשק בשיווי משקל, והסקטור הציבורי מרחיב את הגירעון באמצעות העלאת הוצאות או הפחתת מיסוי לסקטורים

1 לסקירת ספרות ראה: Alesina and Ardagna, "Fiscal adjustments: why they can be expansionary", Economic Policy, October 1998.

מאמר אחר הוא של Giavazzi and Pagano (1990), "Can severe fiscal contractions be expansionary? Tales of two small European countries", NBER Macroeconomics Annual, 1990

2 כדי לנכות את פעילות המייצבים האוטומטיים מניחים כי גמישות תקבולי המס לתוצר יחידית.

3 Perotti, Strauch and Von Hagen (1997), "Sustainability of Public Finances", CEPR Discussion Paper No. 1781

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

מסוימים, ההתאמה הפיסקלית שמטרתה לחזור לתוואי שניתן להתמיד בו תהיה אמינה רק אם יקוצצו בחזרה אותם סעיפי ההוצאה שבהם הייתה ההרחבה. לאור טיעון זה נשאלת השאלה אם תוספות השכר שניתנו ב-1994 ו-1995 קירבו את המשק לשיווי משקל, או הרחיקו אותו ממנו. אין תשובה חד-משמעית לשאלה זו; יש לזכור כי בשנים שלאחר מכן לא עלו מחירי הסקטור הציבורי בשיעור חריג, אולם מבחן נוסף צפוי בקרוב, עם חתימת הסכמי השכר לשנים 1998 ו-1999.

ג. חוקרים אחרים מתמקדים בקשר שבין המחזור הכלכלי למדיניות הפיסקלית: נמצא כי בזמן שפל קשה לשמור על קצב התרחבות נמוך של ההוצאה הציבורית יותר מאשר בזמן גאות; לעומת זאת, בזמן גאות יש נטייה להשתמש ברוב תקבולי המס שמקורם בצמיחה הגבוהה מהממוצע; ממצא זה מטיל בספק את האפשרות שעיך ההתאמה הפיסקלית תתבצע בזמן גאות. התקופה שבה המשק יצא מהשפל היא אפוא, על פי ספרות זו, מבחן קריטי לסיכויי התמדתה של ההתאמה הפיסקלית.

4 תיאור של מדיניות ה-OECD מובא ב-NBER, "Fiscal policy in Latin America", Gavin and Perotti (1997), *Macroeconomics Annual*, 12, 11-61
ואצל "Cyclical bias in government spending: evidence from the OECD", Hercowitz and Strawczynski, Tel Aviv University, Working Paper 6-99

האינפלציה, שהחלה אשתקד והתחזקה במהלך 1998 (עד אוגוסט). קשיחויות השכר נעוצות בעובדה שהסכמי השכר נחתמים לתקופות ארוכות, ולכן לא סביר שהסביבה הנומינלית מופנמת בהם במהירות. קשיחויות מסוג זה השפיעו אשתקד על העלייה בעלות העבודה, וייתכן כי התארכות המיתון בפעילות יחד עם הפנמה בפיגור של הסביבה הנומינלית הנמוכה מסביר את ההתמתנות המשמעותית בעלות העבודה השנה.

ההשקעה הציבורית גדלה ב-0.2 אחוז תוצר, לאחר ירידה של כ-0.4 אחוז מהרמה הגבוהה של השנים הקודמות. רוב גידולה של ההשקעה הופנה לתשתית הכבישים, דבר שהביא לגידול של מלאי הון הכבישים ליחידת גורמי ייצור (לוח ב'-3). הפיגור המצטבר בתחום זה (כמפורט בסעיף התחבורה בחלקו השני של הפרק) מדגיש את הצורך לגוון את תכניות ההשקעה בתחום התחבורה תוך ביצוע פרויקטים להסעה המונית. אמנם קיימות מספר תכניות לפרויקטים מסוג זה באזור המרכז ובירושלים, אך בתקציב המדינה טרם הוקצו סכומים לביצועם. לכדאיות של ביצוע פרויקטים כאלה, הנגזרת מהשיקולים ארוכי הטווח, מיתוסף, בנסיבות הנוכחיות, השיקול של הטווח הקצר, בדבר השפעתם החיובית על הביקושים. לאור ההערכה כי לשם יציאת המשק מהמיתון נדרשת הצטברות של השפעות חיוביות מכיוונים שונים, גוברת החיוניות של הקדמת השקעות בתשתית.

פריון הייצור נשאר השנה ללא שינוי, לאחר ירידה מצטברת מאז 1993 (לוח ב'-9). ירידתו שיקפה הן את ההשפעה המצטברת של שיעור המס הגבוה בתוצר (תיבה ב'-3) והן את הירידה בניצולת העבודה וההון, שאינן נמדדות באופן ישיר, אלא מתבטאות כשאריית בפריון. פריון העבודה עלה עלייה ניכרת (2.8 אחוזים), המיתוספת על עליות רצופות בארבע השנים האחרונות, וזאת בניגוד לירידות בשנים 1992 עד 1994. כיוון שהמשק שרוי במיתון, קשה לדעת אם עלייה זו מבטאת את ההתפתחות בפעילות, או מעידה על התקדמות מסוימת במיצוי הפוטנציאל האיכותי הטמון בכניסתו של גל העלייה למעגל העבודה (תיבה ב'-3).

הפיגור המצטבר בתחום
ההשקעות בתשתיות
מדגיש את הצורך לגוון
את תכניות ההשקעה
בתחום התחבורה בביצוע
פרויקטים להסעה
המונית.

תיבה ב'–3 : פריון הייצור

ירידת פריון הייצור בסקטור העסקי מאז שנת 1992 בשיעור כולל של כ-3 אחוזים (לוח ב'–נ'–9) טעונה הסבר. הניסיון המוצלח של המשק הישראלי בקליטת גלי העלייה הקודמים (בשנות השישים) התבטא בצמיחה מהירה של התוצר, שהתבססה על עליית פריון הייצור גם בטווח הקצר. גל העלייה האחרון ממדינות חבר העמים מאופיין ברמה גבוהה יחסית של הון אנושי, שהייתה צריכה להגדיל את הפריון¹. הסבר אפשרי לירידתו של פריון הייצור בשנות התשעים מייחס ירידה זו לתהליך השתלבותם של העולים בשוק העבודה וקליטתם בעבודות שאינן תואמות את הכשרתם ואת ההון האנושי המאפיין אותם. הסבר אחר קשר את הירידה בפריון להקטנת מספר עובדי השטחים שהורשו לעבוד בישראל בגלל בעיות הביטחון הכרוכות בהעסקתם, ולתהליך החלפתם בעובדים זרים, הכרוך בקשיי התאקלמות ומביא לירידה בניצולת ובפריון בטווח הקצר. (ראה דוח בנק ישראל לשנת 1996, תיבה ב'–2). מחקרים חדשים² שנערכו לאחרונה לגבי השפעת משתני המדיניות העלייה והטכנולוגיה על הפריון בשנים 1960 עד 1996 מדגישים את השפעת המשתנים המקרו-כלכליים על הפריון בטווח הארוך והקצר (במקרה הנדון – שנות התשעים). במחקרים אלו נמצא כי גורמי מדיניות כהרחבה של תשתית הכבישים והקטנת שיעור המס, השקעה בחינוך (המיוצגת על ידי מספר שנות הלימוד הממוצע של כוח העבודה האזרחי) ושמירה על רמת אינפלציה נמוכה (בעיקר כשמדובר בירידה מרמות גבוהות) תורמים לגידול הפריון בטווח הארוך, שיתורגם לגידולו של היצע התוצר. לגבי העלייה – נמצא כי מנגנון תמסורת אפשרי, המביא לגידולו של היצע התוצר קשור בגלי עלייה משמעותיים ומתמשכים, המסמנים קפיצת מדרגה בממדי המשק. בטווח הקצר – נמצא כי העלייה השפיעה לשלילה על הפריון, בשנים הראשונות, בגלל הוצאות ההתאמה הכרוכות בהשתלבות של העולים בעבודה. כן נמצא ששיעור ההשקעה בצידוד בכלל ההשקעה בסקטור העסקי, המייצג את המשתנה של קליטת טכנולוגיות חדשות בייצור, משפיע לשלילה על הפריון בטווח הקצר, בגלל עלויות ההתאמה. גם עליית משקל המועסקים בענף השירותים בכלל המועסקים בסקטור העסקי תורמת לירידת הפריון. נוסף על כך יש לעלייה מתמשכת במיסוי השפעה שלילית על הפריון בטווח הקצר, אמנם נמוכה מהשפעה זו בטווח הארוך. לעומת זאת תרמה הירידה של רמת האינפלציה בשנות התשעים תרומה חיובית לגידולו של פריון הייצור. משתנה נוסף שמשפיע חיובית על הפריון הוא שיפור בתנאי הסחר החיצוניים (הנמדדים כיחס שבין מחירי היצוא למחירי היבוא), וזאת דרך השינויים בהרכב גורמי הייצור, כולל יבוא של טכנולוגיות מתקדמות.

1 יורם בן פורת (1989), "צמיחתם המשולבת של האוכלוסייה והתוצר: 1982–1922", מתוך: "המשק הישראלי: חבלי צמיחה", עם עובד.

2 Zvi Hercowitz, Yaakov Lavi and Rafi Melnick "The Impact of Macroeconomic Factors on Productivity in Israel: 1960–1996", June 1998.

יעקב לביא ומישל סטרבצינסקי, (1998) – ראה הערה 1 בתיבה ב'–1.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

3. הביקוש, ההיצע ושער החליפין הריאלי

השנה ירד הגירעון
בחשבון השוטף.

שער החליפין הריאלי עלה
השנה ב־0.3 אחוז, לאחר
שנים רבות של ירידה
מתמשכת.

גורמי המדיניות
והקשיחות הנומינליות,
שעיכבו בעבר את הפיחות
הריאלי – הריבית
הנומינלית, תנועות ההון
האוטונומיות והשכר –
פעלו השנה בכיוון ההפוך.

ההתמתנות בשימושים המקומיים הייתה חריפה יותר מאשר בתוצר, תוך שיפור במאזן התשלומים: הגירעון בחשבון השוטף ירד מ־4.8 ל־2.1 אחוזים מכלל הכנסות המשק¹³.

שער החליפין הריאלי, הנמדד על פי היחס בין עליית מחירי היצוא לעליית מחירי התוצר, עלה השנה ב־0.3 אחוז, לאחר שנים רבות של ירידה מתמשכת. היחס בין עליית מחירי היבוא לעליית מחירי התוצר המשיך לרדת, אך בקצב איטי בהרבה מזה של השנים הקודמות – 3.1 אחוזים לעומת כ־6 אחוזים ב־1996 ו־1997. ההתפתחות החיובית בתחום זה קשורה לכוחות חזקים שפעלו לפיחות ריאלי – האטה בשימושים המקומיים והצטמצמות הפעילות בענף הבנייה. התחקות אחר גורמי המדיניות והקשיחות הנומינליות שעיכבו בעבר את הפיחות הריאלי מראה כי העיקריים שבכוחות אלו – הריבית הנומינלית (הכוללת כאמור אפשרות לטעות בהערכת פרמיית הסיכון), תנועות ההון האוטונומיות והשכר – פעלו השנה בכיוון ההפוך: (א) בעקבות הירידה בסביבת האינפלציה החל מהרביע האחרון של 1997, הורדה הריבית הנומינלית בתחילת השנה; שיעורי הריבית הנומינליים הורדו במחצית הראשונה של השנה הורדה הדרגתית, וזו פעלה להפסקת תנועות ההון פנימה, עקב הקטנת פערי התשואות בין הריבית המקומית לריבית בחו"ל. באוגוסט הורדה הריבית פעם נוספת, במידה משמעותית – 1.5 אחוזים – במקביל לקביעת יעד האינפלציה של 4 אחוזים ל־1999 והורדת שיפוע הגבול התחתון של

לוח ב'-4

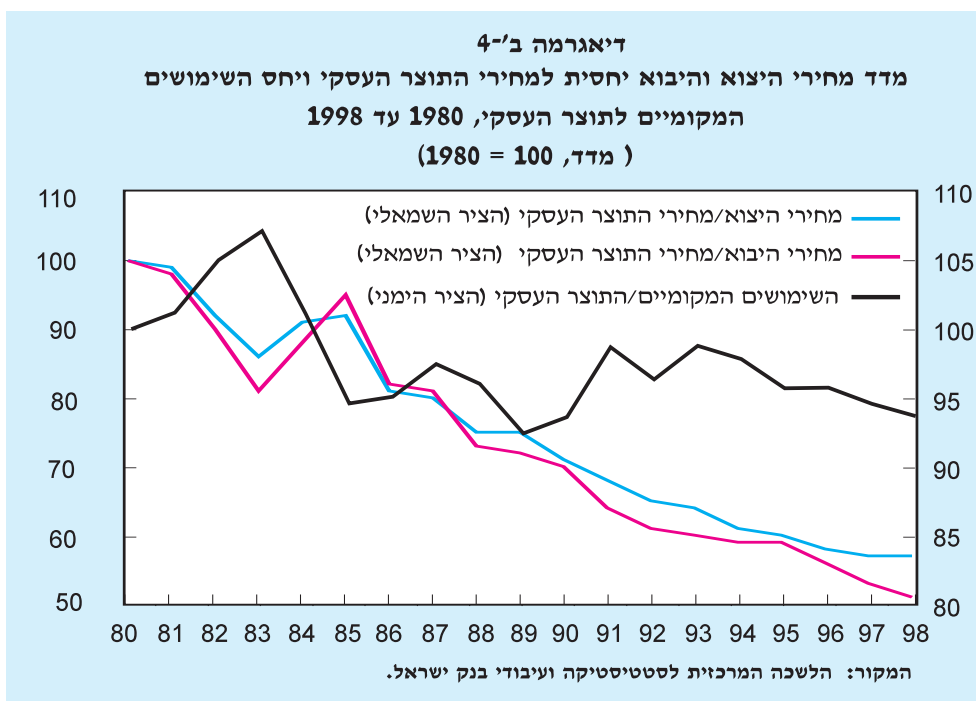
הביקוש וההיצע של התוצר העסקי, 1986 עד 1998
(שיעורי השינוי הכמותי, אחוזים)

1998	1997	1996	1995-1990	1989-1986	
1.8	2.6	5.6	7.2	4.6	התוצר העסקי בפועל
2.6	2.9	6.7	9.1	4.3	השימושים העסקיים
13.6	17.5	22.2	19.5	11.6	משקל עודף היבוא ¹

(1) משקל עודף היבוא האזרחי בתוצר העסקי במחירים קבועים.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

13 מספרים אלה מתייחסים להגדרה החדשה של הלמ"ס, שלפיה ההעברות על חשבון הון (עמודה 4 בלוח ב'-ג-16) נחשבות כתנועת הון, ולכן אינן נכללות בחישוב של החשבון השוטף; הגדרה זו מתאימה לגישה החדשה ב־SNA אך אינה מתאימה לגישה המקובלת, שלפיה העברות אלה הן מתנות (אמנם חד-פעמיות), ולכן לא יוצרות התחייבות כנגדן; במובן זה ההגדרה החדשה יוצרת נתק בין סכום הזרמים בחשבון השוטף לבין מלאי החוב החיצוני של המשק.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

רצועת שער החליפין. על רקע הצטמצמות פערי התשואות מתחילת השנה ובהשפעת המשבר הפיננסי בעולם, נוצר פיחות נומינלי חד – שסיכוייו להיתרגם לפיחות ריאלי גבוהים, בגלל המדיניות והביקושים הממותנים במשק; כל זאת בניגוד לשנתיים הקודמות, שבהן פעלה הריבית הנומינלית (כולל, כאמור, פרמיית הסיכון, כפי שהיא נתפסת על ידי הציבור) להאטה בשער החליפין הנומינלי; (ב) כניסתן (נטו) של תנועות הון אוטונומיות (כלומר תנועות הון שאינן מונעות על ידי פערי הריביות בטווח הקצר) בשנים האחרונות נובעת משני גורמים – מחד גיסא, מן ההשתלבות במערכות הפיננסיות הבינלאומיות – החל משנות התשעים – כמו בשווקים מתעוררים אחרים, ומאידך – מהעדר תנועות הון החוצה בממדים משמעותיים, בגלל אסימטריה בהגבלות ובכללי המס. (ראה פרק ו'). תנועות ההון האוטונומיות, שלא כבשנים עברו שבהן הן פעלו לייסוף בשער החליפין הנומינלי, ירדו השנה בעטיו של המשבר הפיננסי, וכך התמתנה השפעתן על שער החליפין; בהקשר זה נציין גם את הירידה בהשקעות הפיננסיות של תושבי חוץ, לאחר עליות רצופות מאז שנות התשעים. (ג) הירידה בעלות העבודה ליחידת תוצר השנה, לאחר עליות של כ-2 אחוזים בשנתיים הקודמות, היוותה סימן להסרה הדרגתית של הקשיחות הנומינליות.

הפיחות הנומינלי התרחש לקראת סוף המחצית השנייה של השנה (לוח ב'-5), תוך עלייה של 5.4 אחוזים במחירי היצוא יחסית למחירי התוצר במחצית זו, לעומת ייסוף של 1.3 אחוזים במחצית הראשונה; לפיכך השפעתו הכלכלית של הפיחות הריאלי (בממוצע) טרם מוצתה.

השפעתו הכלכלית של
 הפיחות הריאלי (בממוצע)
 טרם מוצתה.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לוח ב'-5

שער החליפין הריאלי והמגזר הסחיר, 1986 עד 1998
(שיעורי השינוי הכמותי, אחוזים)

1998							
מחצית א' ⁵	מחצית ב' ⁵	1998	1997	1996	1995-1990	1989-1986	
5.4	-1.3	0.3	-2.8	-4.0	-3.6	-5.1	שער החליפין במונחי יצוא ¹
2.9	-6.6	-3.1	-5.4	-6.7	-3.0	-6.7	שער החליפין במונחי יבוא ²
23.0	4.4	9.6	4.3	3.5	9.6	16.9	שער החליפין הנומינלי ביחס לסל
-	-	1.8	0.6	2.5	5.8	1.9	התוצר הסחיר של הסקטור העסקי ³
-	-	3.4	3.3	7.3	8.9	4.1	הביקושים הסחירים של הסקטור העסקי ³
2.4	5.6	3.5	2.7	2.8	-0.6	1.7	תנאי הסחר ⁴

(1) היחס בין מחיר היצוא למעט יהלומים למחיר התוצר העסקי כולל שירותי דיור.

(2) היחס בין מחיר היבוא למעט יהלומים למחיר התוצר העסקי כולל שירותי דיור.

(3) ראה הערה בלוח ב'-נ'-7.

(4) היחס בין מחיר היצוא למעט יהלומים, למחיר היבוא למעט יהלומים.

(5) שיעור השינוי (במונחים שנתיים), לעומת המחצית הקודמת.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

4. החיסכון, ההשקעה והחשבון השוטף

השנה הובלה העלייה
בחסכון הלאומי על ידי
עליית החיסכון הפרטי,
בעוד שהחסכון הציבורי
לא השתנה.

שיעור החיסכון הלאומי בכלל הכנסות המשק עלה השנה, לאחר ירידות רצופות משנת 1993, והגיע ל-16.3 אחוזים, לעומת 15.8 אחוזים בשנת 1997 (לוח ב'-נ'-16). השנה הובלה העלייה בחיסכון הלאומי על ידי עליית החיסכון הפרטי, בעוד שהחסכון הציבורי נשאר קבוע. הסבר עקבי עם התפתחות זו הוא גידול האבטלה בשנתיים האחרונות, שהקיף את כל קבוצות ההשכלה (לוח ד'-3), ולפיכך עשוי לעודד את הפרטים לחסוך מטעמי זהירות.

משקל ההשקעה המקומית הגולמית בכלל הכנסות המשק עמד על 18.4 אחוזים, לעומת 20.6 אחוזים ב-1997. ירידה זו השנה מבטאת ירידה של 7.6 אחוזים בהשקעה הגולמית, בהמשך לירידה של 6.1 אחוזים ב-1997 ולאחר שבשנים האחרונות נרשמו בה שיעורי גידול חיוביים.

רמת ההשקעות נותרה גבוהה למרות ירידתה, ומלאי ההון הגולמי העסקי לתחילת 1998 גדל ב-7.7 אחוזים בהשוואה לתחילת 1997;⁴ שיעור זה אמנם נמוך ממקבילו אשתקד (8.9 אחוזים), אך עדיין גבוה משיעור הגידול של עליית התוצר העסקי (1.8 אחוזים).

14 מלאי ההון הגולמי העסקי לתחילת 1999 גדול ב-6.6 אחוזים. מזה של תחילת 1998.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

הירידה בהשקעה המקומית הגולמית השנה הקיפה את מרבית רכיביה: ההשקעה בדיוור ירדה ירידה תלולה של 7.2 אחוזים, המשקפת את ירידת הביקושים לדיוור, הן עקב מיצוי השפעת העלייה הגדולה של ראשית שנות התשעים והן עקב שחיקת המשכנתאות לזכאים ועליית הריבית על המשכנתאות החופשיות. ההשקעות בענפי המשק ירדו בשיעור של 1.6 אחוזים. ההשקעה בכלי תחבורה ירדה ירידה חדה (כ־18 אחוזים), וכן נרשמה ירידה של ההשקעה במבנים בסקטור העסקי; כנגד זאת נרשם בהשקעה בציוד השנה גידול ריאלי (1.5 אחוזים), שהתלווה לגידול נאה, כ־8 אחוזים, של ההשקעות בנכסים לא מוחשיים (תוכנות), בהמשך למגמת הצמיחה המהירה בענף התוכנה. גידול ההשקעות בציוד נתמך

לוח ב'-6

ההשקעה במלאי, 1995 עד 1998
(אחוזי תוצר עסקי, מחירי שנה קודמת)

1998 ¹	1997	1996	1995	
-1.31	-0.13	1.39	2.25	סך ההשקעה במלאי
-0.10	0.15	0.10	0.13	הדלק והיהלומים
-1.21	-0.28	1.29	2.12	סך ההשקעה למעט דלק ויהלומים
0.13	-0.24	1.22	0.87	מזה: א. תעשייה
-1.34	-0.04	0.07	1.25	ב. אחר

(1) ב־1998 נוכחה הירידה במלאי בסעיף "אחר" ממכירת מירביליס, תוך ניכוי מקביל של הזקיפה במלאי ב־1997.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

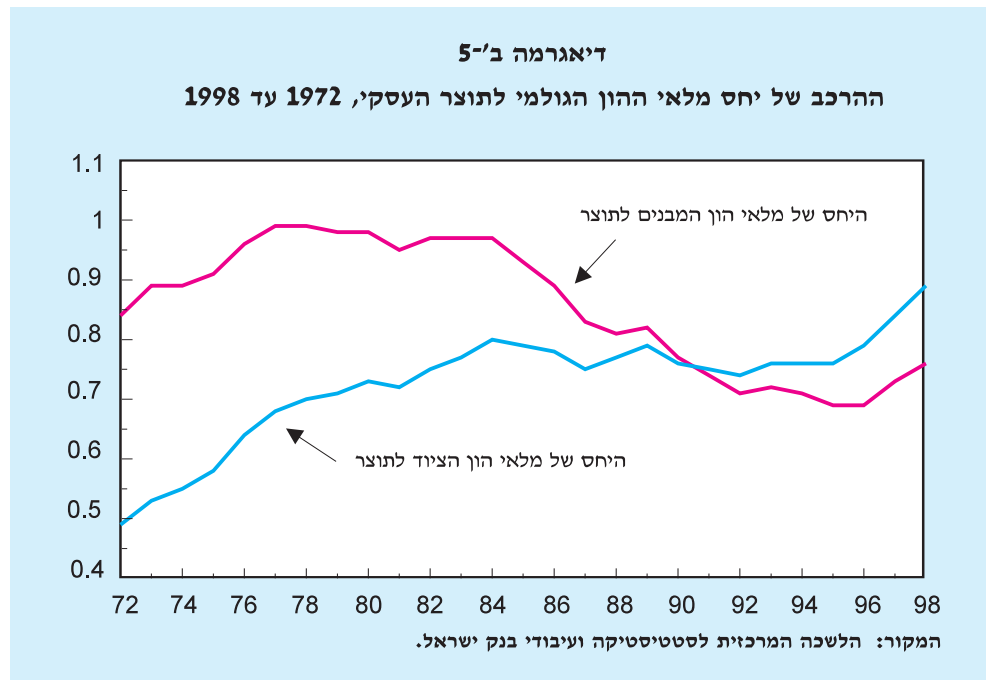
על ידי עליות מתונות במחיריהם של מוצרי ההשקעה המיובאים במשך רוב השנה (למעט הרביע האחרון). ההשקעה במלאי המשיכה להצטמצם גם השנה, ולכן ירד משקלה בתוצר העסקי (בכ־1.2 אחוז תוצר לעומת השנה הקודמת).

ירידה זו של ההשקעה במלאי משקפת ירידה של ההשקעה ביהלומים, על רקע המשבר במדינות מזרח אסיה, וירידה מתמשכת (משנת 1996 ואילך) של ההשקעה במלאי בענפי המשק פרט לתעשייה. שיעור ההשקעה במלאי בתעשייה (כ־0.1 אחוז תוצר) עלה השנה עלייה מתונה, אך הוא עדיין נמוך מרמתו בשנים 1995 ו־1996 – כנראה, משום שבשנתיים האחרונות הריביות הריאליות גבוהות יותר (לוח ב'-6).

את הירידה של ההשקעות בענפי המשק בכלל ובסקטור העסקי בפרט (האחרונות – כ־3.2 אחוזים) השנה יש לבדוק על רקע השלמת תהליך ההתאמה בקצב הגידול של מלאי ההון הגולמי והשפעת גורמי המדיניות על ההשקעה. (כימות ראה בתיבה ב'-1). גל העלייה הגדיל את קצב התרחבותו של התוצר (שבממוצע שנתי לתקופה 1990 עד 1992 גדל בכ־8 אחוזים), תוך ירידה של יחס ההון לתוצר וגידולו של שיעור התשואה להון הגולמי – דבר שעודד את הפירמות להרחיב את השקעותיהן ולהחיש את גידולו של מלאי ההון (לוח ב'-9). הגידול הרב של ההשקעות הביא לעליית משקל ההשקעה של הסקטור העסקי בתוצר מ־12.1 אחוזים בשנת 1989 לכ־22 אחוזים בשנת 1994 (דיאגרמה ב'-2). גידולן של ההשקעות נתמך בטווח הקצר הן בסיוע הישיר של הממשלה והן במדיניות מוניטרית

את הירידה של ההשקעות בענפי המשק בכלל ובסקטור העסקי בפרט השנה יש לבדוק על רקע השלמת תהליך ההתאמה של מלאי ההון הגולמי והשפעת גורמי המדיניות על ההשקעה.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

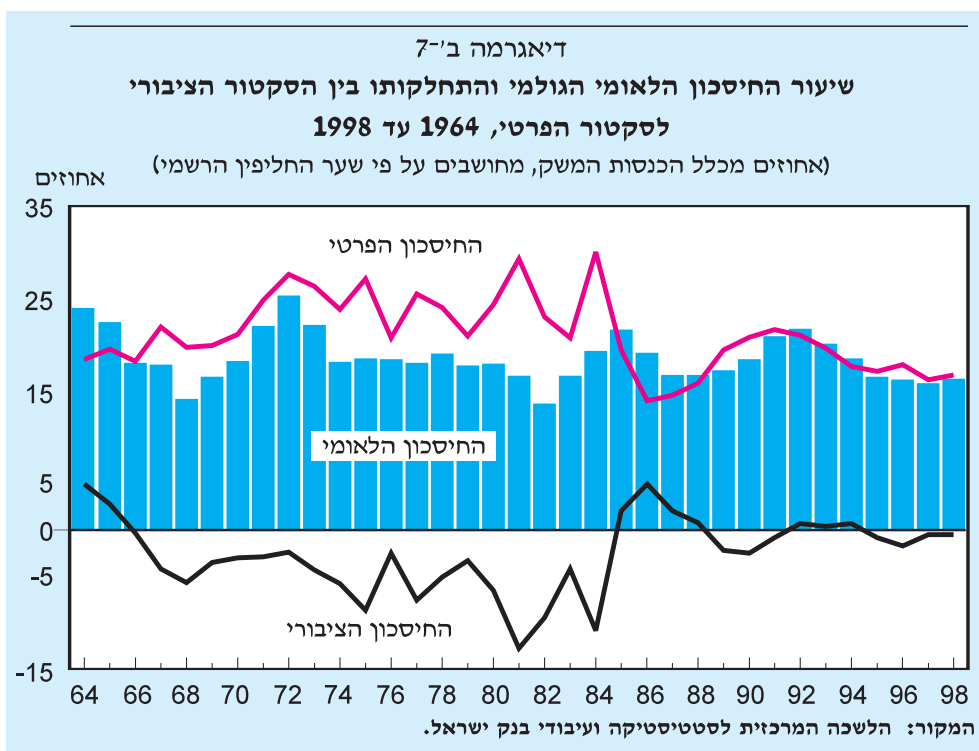
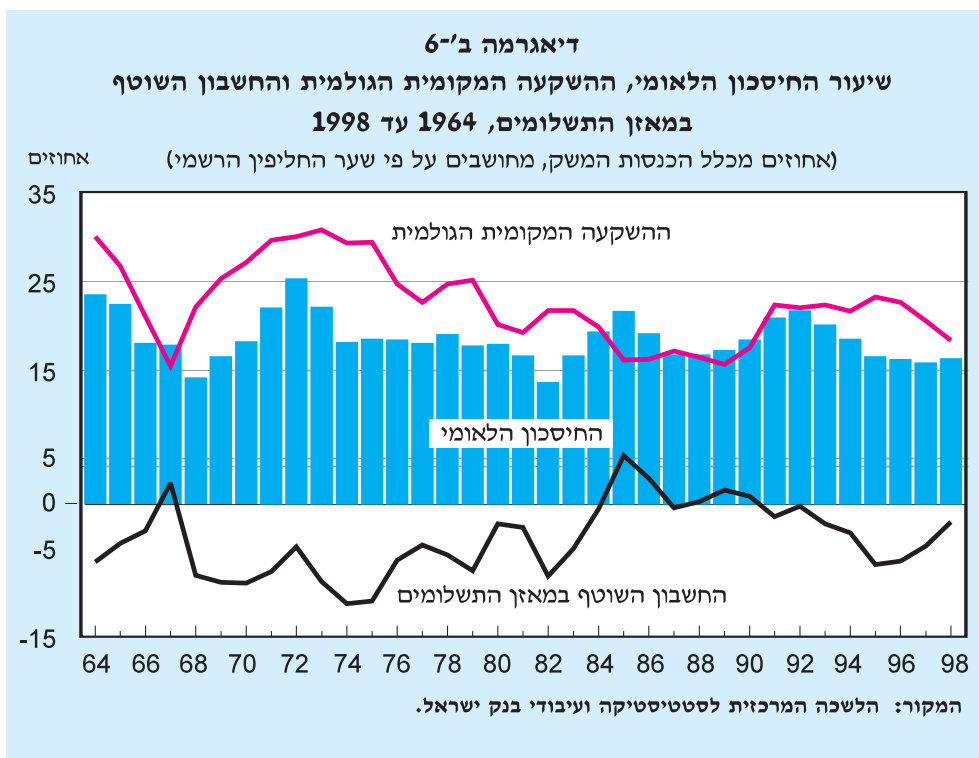
מרחיבה, שננקטה בשנים אלו, וגם בציפיות להמשך הצמיחה, הודות לאפשרויות ההשקעה החדשות, שהיו אמורות להיפתח עם ההתקדמות בתהליך השלום.

מ־1993 ואילך עלה בהדרגה יחס מלאי ההון הגולמי לתוצר בסקטור העסקי, והתקרב לרמה ששררה לפני גל העלייה. לפיכך ירדה התשואה להון, ועמדה הצטמצמה כדאיות ההשקעה לפירמות. מגמה זו החריפה בשנתיים האחרונות, בשל המדיניות המוניטרית המרסנת וכן עקב התגברות אי־הוודאות המדינית־ביטחונית. עם זאת משקל ההשקעה בתוצר העסקי נותר גבוה, והוא הגיע ב־1998 ל־20 אחוזים. בחינה מדוקדקת של יחס מלאי ההון הגולמי לתוצר העסקי לרכיביו מראה, כי יחס מלאי הון המבנים לתוצר מתקרב לזה שקדם לגל העלייה, ואילו היחס של מלאי הון הציוד והמכונות לתוצר העסקי היה בשנת 1998 גבוה במידה ניכרת מאשר לפני גל העלייה. יודגש כי את עלייתו של יחס מלאי הון הציוד לתוצר העסקי יש לבחון בהתאם למגמתו ארוכת הטווח; זו הולכת ועולה מתחילת שנות השבעים, הודות לשיפורים הטכנולוגיים ולהתמתנות המתמשכת במחירי התשומות המיובאות (דיאגרמה ב'-5).

ההשקעות בתשתית הכבישים עלו השנה עלייה ניכרת (21.1 אחוזים), התפתחות שהושפעה מעלייה משמעותית בהשקעות הרשויות המקומיות. עם זאת הייתה רמתו של יחס מלאי הון הכבישים לתוצר (במחירים שוטפים) נמוכה מהרמות שאפיינו אותו בשנות השמונים. (לפירוט ראה לוח ב'-נ-18.) העלייה של שיעור החיסכון הלאומי במשק, ובעיקר הירידה החדה של שיעור ההשקעות בכלל ההכנסות, הביאו להמשך הצמצום של הגירעון בחשבון השוטף נטו: הוא עמד השנה על 2.1 אחוזים, לעומת 4.8 אחוזים ב־1997 (לא כולל העברות על חשבון ההון), וזאת לאחר עלייתו התלולה בשנים 1995 ו־1996. (דיאגרמה ב'-6).

הירידה של שיעור
התשואה להון הנקי
שיקפה בעבר את ניצול
ההזדמנויות העסקיות
בעקבות גל העלייה, והיא
הושפעה בשנים
האחרונות גם מהמדיניות
המוניטרית המרסנת
ומהתגברות אי־הוודאות
המדינית־ביטחונית. עם
זאת, משקל ההשקעה
בתוצר העסקי נותר גבוה.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

פרק ב', התוצר הענפיו והביקושים

5. ענפי המשק

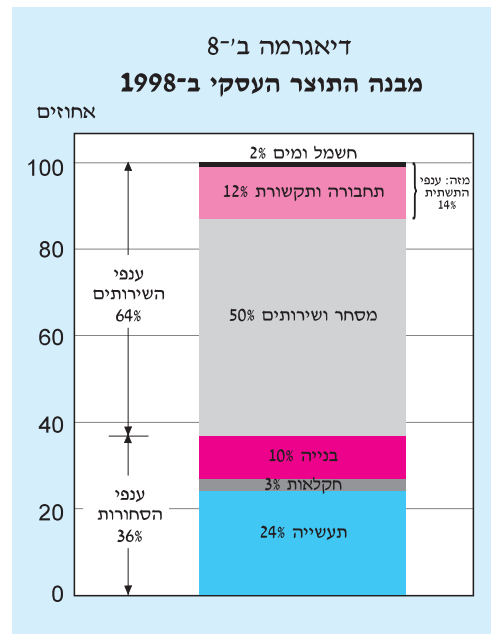
I. ענפי המשק – התפתחות המבנה הענפי, התוצר והתשומות

השנה נמשך המיתון במשק, וקצב גידולו של תוצר הסקטור העסקי, במדידה מצד הענפים, הסתכם ב־2.8 אחוזים בלבד, לאחר גידול דומה אשתקד.¹⁵ התאמת התשומות למיתון לא הייתה אחידה: תשומת העבודה פחתה ב־0.7 אחוז, בעוד שמלאי ההון המשיך לגדול מהר מהתוצר. עם זאת, שיעור גידולו של ההון השנה, ב־7.3 אחוזים, היה נמוך מאשר אשתקד, וכן פחתה ההשקעה השנה עוד יותר מאשר ב־1997, לאחר שגדלה במהלך כל שנות התשעים הקודמות. גידול ההון מפצה על הירידה ביחס ההון לעובד, שנבעה מהעלייה התלולה בתשומת העבודה, בעקבות גל העלייה הגדול. ההון העסקי שנדון כאן כולל רכיב המתפתח על פי שיקולים עסקיים של פירמות, אך גם את התשתיות (כדוגמת כבישים, נמלי אוויר וים), שהן השקעה ארוכת טווח, המשרתת את המשק בכלל, ובתקופת מיתון ראוי להגביר אותה כדי לסגור פיגורים שנצטברו, תוך שימוש בגורמי ייצור לא מנוצלים. על רקע הצמיחה האיטית בשנתיים האחרונות בלטה בדרך כלל צמיחתם המהירה יחסית של הענפים הסחירים – התעשייה, ההובלה הימית, חלק המסחר ושירותים המיועד ליצוא.¹⁶ (בעיקר שירותי התוכנה) והחקלאות; לעומתם התכווץ תוצרו של ענף הבנייה, שאינו סחיר. המבנה הענפי הנוכחי של המשק הישראלי הוא תוצאת התפתחויות שנמשכו לאורך שנים רבות. בדרך כלל, תהליך התפתחותם של משקים מוכתב על ידי התיעוש, העיור והגברת הסחר הבין לאומי, כפי שתיאר הכלכלן הנודע קוזנץ לפני כארבעים שנה. תוך

התפתחות זו פוחת משקלו של הביקוש למזון, עם גידול ההכנסה. כן נמצא כי במהלך צמיחתם של משקים קטן משקלן של הסחורות בתוצר – בעיקר בשל ירידת משקלה של החקלאות – וגדל משקל השירותים (כפי שמראה השוואה ביך לאומית בתיבה ב'–4 להלן). תורמת לכך גם נטייתן הגוברת של פירמות להוציא פעילות לחברות שירותים חיצוניות. משקל התעשייה אמנם גדל עם תהליך הפיתוח, אך בהמשכו נוטה תהליך זה להעצר.¹⁷ בשנים האחרונות ניכרים גם שינויים מהפכניים בטכנולוגיה, שהביאו למהפכת המידע, תוך התלכדותם של התקשורת והמחשוב. התהליכים שתוארו לעיל הם אמנם ארוכי טווח, אך השינויים המבניים ניכרים גם בטווח הקצר יחסית.

נמשך המיתון במשק,
ותשומת העבודה פחתה.
מלאי ההון המשיך לגדול,
אך פחות משגדל בשנים
האחרונות.

משקל הסחורות קטן
בתהליך הפיתוח, בעיקר
בשל הירידה במשקל
החקלאות, ואילו משקל
השירותים גדל.

¹⁵ על המדידה מצד הענפים ראו תיבה ב'–4 בעמוד הבא.

¹⁶ אך יצואם של שירותי התיירות פחת.

¹⁷ Chenery, H. and M. Syrquin. "Typical Patterns of Transformation" in Chenery, H., S. Robinson and M. Syrquin (eds.) *Industrialization and Growth*, Oxford University Press, 1986.

תיבה ב'-4: מדידת הגידול בתוצרם של ענפי המשק

אומדני התוצר של המשק, המשמשים את הניתוח שלנו, נערכים בשתי דרכים: מצד השימושים – אומדן ששימש את הניתוח בחלקו הראשון של הפרק – ועל פי אינדיקטורים, אומדן שימש את חלקו השני, הודן בהתפתחות הענפים. שני האומדנים לסך כל גידולו הכמותי של התוצר העסקי אינם מתלכדים, ומאז 1991 האומדן על פי האינדיקטורים הענפיים גבוה מהאומדן על פי השימושים¹. גם המשרעת של התנודות השנתיות גדולה יותר באומדן על פי האינדיקטורים. גידול התוצר המקומי שנאמד ל-1998 הוא 2.8 אחוזים על פי הענפים ו-2.2 אחוזים על פי השימושים. לכל אחת מהשיטות יתרונות וחסרונות.

התוצר המקומי ששימש את הדיון בתוצר ובביקושים נאמד באמצעות סיכום אומדנם של רכיבי השימושים המקומיים (ההוצאות לצריכה, פרטית וציבורית, ההשקעה הגולמית המקומית והיצוא פחות היבוא). התוצר העסקי, שהוא חלק מן התוצר כולו, מתקבל כשומפחיתים מהתוצר המקומי את תוצר השירותים הציבוריים, המוסדות ללא כוונת רווח ושירותי הדיור הזקופים. טיבו של אומדן התוצר תלוי, כמובן, בטיב אומדניהם של הרכיבים שצוינו². חולשתו העיקרית של האומדן בשיטה זו נעוצה בחולשתו הבולטת של אומדן ההשקעה, בשל הקושי באומדן אחד מרכיביה – ההשקעה בשינוי המלאי. בסדרה זו השינויים גדולים ביותר, ובהעדר אומדן טוב שלה לוקים נתוני ההשקעות, וכך גם מהימנות הנתונים על השימושים והתוצר, שההשקעה היא אחד מרכיביהם.

השינוי בתוצר הענפים, שהתפתחותם תידון בסעיפים הבאים, נאמד על פי התפתחותם של אינדיקטורים שונים. בחלק מהענפים (בחקלאות ובתקשורת), נאמדת ההתפתחות על פי אומדן גידולו של התוצר, ובחלק אחר (בחלק מענפי התעשייה, התחבורה, וברובם המכריע של ענפי המשנה במסחר והשירותים) – על פי גידולו הריאלי של הפדיון. ההתפתחות בחלק מסוים של ענפי התעשייה נאמדת על פי הגידול של כמות המוצרים המיוצרת. בבנייה נערך אומדן של גידול הערך המוסף, אך לצורך חישובו נזקקים לאומדן של קניית התשומות, וזה מסתמך על לוחות תשומה-תפוקה, לא על נתונים שנאספו בשטח בזמן שאליו מתייחס האומדן. בחלק מענפי השירותים משמשים אינדיקטורים רלוונטיים³. חולשתם של אומדנים אלה בכך, שאין לצפות למתאם מלא בין האינדיקטורים לבין תוצר הענפים. השימוש בשינוי בתשומת העבודה כמייצג את התפתחות ענפי המשנה בתעשייה מניח גם הוא הנחות חזקות על הקשר בין התוצר לבין גורם זה.

ראוי להרחיב בעניין המגבלות של ההסתמכות הרווחת על הגידול (הריאלי) של פדיון הענף, באומדן הגידול הכמותי של תוצרו. בדומה למגבלת המדידה מצד השימושים, גם כאן אין מידע על השינוי במלאי, שמתבטא גם הוא בשינוי בפדיון, ולא רק בתוצר השוטף של הפירמות. כן נציין, כי ההסתמכות על נתוני פדיון שמקורם

התפתחות התוצר העסקי,
1990 עד 1998

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

במע"מ עלולה לגרום לאומדן מוטע של השינוי בתוצר, במידה ששינויים אלו משקפים גם שינויים בעומק הגבייה. כן מתייחס האומדן רק אל פדיונה של כל פירמה בענף, ואינו מנכח ממנו את התשומות שהיא קונה, מפירמות בענף עצמו ומפירמות בענפים אחרים (ומסקטורים אחרים, כדוגמת היבוא). בכך יש משום ספירה כפולה של תוצר, שכן הפדיון מייצג תוצר הן בפירמה הקונה והן בפירמה המוכרת. דבר זה, כשלעצמו, לא היה גורם בעיות במדידת השינוי בתוצרו של ענף, אילו היה משקלן של הקניות בפדיון קבוע על פני זמן; אך אם משקלן גדל, כך שחלק גדול יותר מהמוצר המוגמר מקורו ברכישה מפירמה אחרת⁴, גדל הפדיון יותר מאשר התוצר. ההסתמכות על התפתחות הפדיון תספק אפוא, בתרחיש זה, אומדן מוגזם לגידול התוצר. אומדנים אלה – על פי אינדיקטורים – למרות חולשותיהם, משלימים את האומדנים על פי השימושים (שגם להם חולשות, כאמור), בהסתמכותם על נתוני פדיון מפורטים ועל מיגוון נתונים של מאפייני הענפים ורכיביהם.

- 1 האומדן על פי אינדיקטורים, כפי שיפורט בהמשך, נעשה במחלקת המחקר של בנק ישראל. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה החלה השנה אף היא לאמוד את התמ"ג, לכל ענף לחוד, במחירים שוטפים וקבועים; אומדנים אלה מתיישרים עם אומדני החשבונאות הלאומית, הנערכת מצד השימושים. אומדנים ענפיים אלה עדיין לא שולבו בדוח זה, משום שלא הושלמה התאמתם עם הנתונים המחוברים בבנק ישראל.
- 2 משום שאין סיבה להניח, כי השגיאות באומדנו של רכיב אחד מקוזות את הטעות באומדנו של רכיב אחר.
- 3 דוגמת מספר הלינות בהארכה, מספר תיקי הלוואות שנפתחו בשירותים הפיננסיים, ששימשו אחד האינדיקטורים בתחומים אלה; גידול תוצר החשמל נאמד על פי הגידול בייצורו, גידול תוצר המים נאמד על פי הגידול בחשמל שנצרך לשאיבת מים.
- 4 לרבות הוצאה של חלק מהפעילויות אל מחוץ לפירמה, כדוגמת ניקיון ומחשוב.

ענפי הסחורות מהווים 36 אחוזים מהתוצר העסקי; השירותים – 64 אחוזים.

פריון העבודה בשירותים גבוה מאשר בסחורות, אך גידולו של הפריון על פני זמן נמוך יותר בשירותים.

בתוצרו של הסקטור העסקי ב-1998 היוו ענפי הסחורות (התעשייה, החקלאות והבנייה) 36 אחוזים, ואילו משקל ענפי השירותים (מסחר ושירותים וענפי התשתית – תחבורה ותקשורת וחשמל ומים) 64 אחוזים. בעוד שבסחורות בולטים משקלות התעשייה (24 אחוזים מהתוצר) והבנייה, 10 אחוזים, משקלה של החקלאות זעיר (פחות מ-3 אחוזים) (דיאגרמה ב'-8). בענפי השירותים בולט משקלו של ענף המסחר והשירותים העסקיים, המהווה מחצית של הסקטור העסקי (כפליים מענף התעשייה); משקל התחבורה ותקשורת הוא 12 אחוזים, ומשקל החשמל והמים הוא זעיר, 2 אחוזים. מתכונת הייצור בענפים השונים אינה אחידה, כפי שעולה מההבדלים בעתירויות היחסיות של ההון והעבודה, בפריון ההון והעבודה ובהון האנושי המועסק (ולכן בשכר למשרת שכיר). ככל שהענף גדול יותר וצומח מהר יותר, עתירויות גורמי הייצור שלו מטביעות יותר את חותמן על העתירויות בסקטור העסקי כולו ועל פריונו. תשומות העבודה שמעסיקים ענפי השירותים נמוכות מחלקם בתוצר (57 אחוזים מהעבודה לעומת 64 אחוזים מהתוצר; לוחות ב'-10 ר"ב-נ'14), ומכאן שפריון העבודה שלהם (התוצר לשעת עבודה) גבוה משמעותית מזה של הסקטור העסקי כולו (בכ"5 15 אחוזים; חלק II בלוח ב'-7). ממצא זה חשוב, שכן משקלו של ענף זה בתוצר הולך וגדל, כך שבעצם צמיחתו המהירה

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

לוח ב'-7

המאפיינים של ענפי המשק והשינוי בהם, 1998
(מחירי 1995)

השכר החודשי למשרת שכיר ⁴	הון/ עבודה ³	התוצר השנתי ליחידת הון ²	התוצר לתשומת עבודה ¹	
I. היחסים בין התוצר ובין התשומות והשכר למשרת שכיר, 1998				
5,679	7.3	0.4	2.8	התעשייה
2,668	4.2	0.4	1.7	החקלאות
6,003	25.6	0.2	4.6	התחבורה והתקשורת
3,944	0.7	2.7	2.0	הבנייה
4,076	1.6	2.0	3.2	המסחר והשירותים
9,452	59.6	0.1	5.1	החשמל והמים
4,504	5.6	0.5	3.0	סך כל הסקטור העסקי
4,768	4.7	0.5	2.4	מזה: ענפי הסחורות
4,465	6.2	0.6	3.5	ענפי השירותים
6,484	30.4	0.2	4.7	מזה: ענפי התשתית
II. העצומות ב-1998 - מדדי הענפים בהשוואה לסקטור העסקי (סך כל הסקטור העסקי=100), על פי חלק I של הלוח				
126	131	72	94	התעשייה
59	75	76	58	החקלאות
133	460	34	154	התחבורה והתקשורת
88	13	503	68	הבנייה
91	29	374	107	המסחר והשירותים
210	1069	16	171	החשמל והמים
100	100	100	100	סך כל הסקטור העסקי
106	85	95	81	מזה: ענפי הסחורות
99	112	103	115	ענפי השירותים
144	545	29	157	מזה: ענפי התשתית

(1) התוצר לשעת עבודה: אלפי ש"ח לשנה לשעת עבודה שבועית.

(2) התוצר השנתי למלאי ההון: זרם שנתי למלאי בתחילת שנה (שניהם בש"ח).

(3) הון/עבודה: הון בש"ח לאלף שעות עבודה שבועיות.

(4) השכר החודשי למשרת שכיר: ש"ח למשרה.

המקור: עיבוד נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לוח ב'-7 (המשך)

המאפיינים של ענפי המשק והשינוי בהם, 1998
(מחירי 1995)

התייקרות התוצר בהשוואה לסק' העסקי	השכר החודשי למשרת שכיר	התוצר השנתי ליחידת הון עבודה ³	התוצר השנתי ליחידת הון עבודה	התוצר לתשומת עבודה	
III. השינוי שהצטבר בשנים 1997 ו-1998 (אחוזים)					
1.2	12.1	21.5	-10.8	8.3	התעשייה
2.2	8.9	-0.6	3.3	2.7	החקלאות
-2.8	5.0	.919	-1.9	17.6	התחבורה והתקשורת
0.6	8.8	34.2	-25.5	0.0	הבנייה
-0.2	3.5	20.9	-16.8	0.6	המסחר והשירותים
-0.3	2.8	7.2	0.7	7.9	החשמל והמים
0.0	7.0	16.5	-9.9	4.9	סך כל הסקטור העסקי
1.1	10.9	20.5	-12.5	5.4	מזה: ענפי הסחורות
-0.7	3.4	12.8	-8.4	3.4	ענפי השירותים
-2.4	5.1	17.6	-1.2	16.2	מזה: ענפי התשתית
IV. השינוי ב-1998 (אחוזים)					
(סך כל הסקטור העסקי=100), על פי חלק I של הלוח					
-0.1	5.5	8.7	-3.9	4.5	התעשייה
6.8	4.3	0.2	4.1	4.4	החקלאות
-3.6	2.0	8.1	-0.3	7.8	התחבורה והתקשורת
0.7	3.9	19.6	-13.7	3.2	הבנייה
0.3	1.2	11.5	-8.8	1.7	המסחר והשירותים
0.2	0.2	1.7	0.4	2.1	החשמל והמים
0.0	3.4	8.8	-4.6	3.8	סך כל הסקטור העסקי
0.6	5.3	10.3	-5.3	4.4	מזה: ענפי הסחורות
-0.3	1.3	7.2	-4.1	2.8	ענפי השירותים
-3.0	2.1	7.2	-0.2	7.0	מזה: ענפי התשתית

התוצר: מיליארדי ש"ח.

תשומת העבודה: מיליוני שעות עבודה שבוטות.

ההון: מיליארדי ש"ח בתחילת שנה לא כולל נכסים לא מוחשיים.

ענפי הסחורות: התעשייה, החקלאות והבנייה.

ענפי השירותים: התחבורה והתקשורת, המסחר והשירותים, החשמל והמים.

מזה: ענפי התשתית: התחבורה והתקשורת והחשמל והמים.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

הוא מגדיל את פריון העבודה במשק¹⁸. פריון העבודה בשירותים גדל בשנתיים האחרונות פחות מאשר בסחורות, אך עדיין היה חיובי (2.8 אחוזים, חלק III של הלוח). פריון העבודה הגבוה בענפי השירותים נובע בעיקר מענפי התשתית, שבהם גם עתירות ההון היא הגבוהה ביותר, וגם השכר למשרת שכיר גבוה מאוד, יחסית לסקטור העסקי בכללו (חלק II בלוח)¹⁹. גובהו של השכר בענפים אלו מוסבר גם במבנה פעולתם – באמצעות מונופולים ציבוריים. מעניין שגם פריונו של ענף המסחר ושירותים לבדו (ללא תשתית) גבוה מהפריון בענפי הסחורות – אף על פי שעתירות ההון בו נמוכה יחסית, והשכר שהוא משלם נמוך יותר. עתירות ההון הנמוכה יחסית בענפי הסחורות מקורה בבנייה ובחקלאות – אף שזו גדלה בשנים האחרונות – ובענפים אלה התוצר לעובד והשכר למשרת שכיר נמוכים יחסית. התעשייה, לעומתם, היא עתירת הון, והשכר למשרת שכיר גבוה בה יותר.

ההתפתחויות בשנים 1997 ו-1998 דומות במאפיינים רבים, וזאת כתוצאה משילוב של תהליכים ארוכי טווח שתוארו לעיל, יחד עם המיתון בסקטור העסקי בשנתיים אלו. המיתון פגע יותר בענפי הסחורות, והם צמחו בשנתיים האחרונות, במצטבר, ב-1.4 אחוזים בלבד, תוך ירידה מצטברת של 3.8 אחוזים בתשומת העבודה. ענפי השירותים צמחו בשנתיים אלו ב-8 אחוזים, למרות המיתון, ותשומת העבודה בהם גדלה ב-5 אחוזים. כתוצאה מכך גדל פריון העבודה בסחורות, במצטבר לשנתיים אלו, ב-5 אחוזים, ובשירותים – בכ-3 אחוזים בלבד. הגידול הרב יותר של פריון העבודה בסחורות תואם גם מאפיינים אחרים – ההון לעובד, שגדל במהירות בענפי הסחורות ולאט יותר בשירותים (ב-21 וב-11 אחוזים), והשכר למשרת שכיר, שגדל בענפי הסחורות יותר מאשר בשירותים (ב-11 וב-3 אחוזים). בין ענפי הסחורות גדל תוצר התעשייה בשנתיים האחרונות (במצטבר) ב-4.5 אחוזים, תוצר החקלאות גדל בכ-2 אחוזים, ואילו תוצר הבנייה פחת בכ-6 אחוזים. הירידה בבנייה הייתה צפויה, בשל הירידה בצרכים, עם התמעטות העלייה לארץ. בין ענפי השירותים בלטה צמיחתם המהירה של שני ענפי התשתית, בכ-14 אחוזים כל אחד, בעוד שענף המסחר ושירותים גדל בשנתיים האחרונות בכ-7 אחוזים (לוח ב'-נ'-10).

גידול ההון לעובד בענף הבנייה, ב-34 אחוזים בתוך שנתיים, כפול מגידולו הממוצע בסקטור העסקי כולו. זוהי כנראה מהפכה טכנולוגית, תוצאת השילוב של ירידה בת 5 אחוזים בתשומת העבודה וגידול בן 27 אחוזים של מלאי ההון, לעומת גידול בן 17 אחוזים בהון הסקטור העסקי. כך עולה ההון לעובד על רמתו ערב העלייה הגדולה לארץ²⁰. נראה שזו תוצאת השילוב של גידול עתירות ההון בתפוקות השונות, וגידול משקלן של התפוקות עתירות ההון²¹. גם בתעשייה נרשם גידול מצטבר ניכר של ההון לעובד (ב-22 אחוזים), של התוצר לעובד ושל השכר למשרת שכיר, הרבה מעל למוצע הסקטור העסקי.

המיתון בשנתיים
האחרונות פגע בצמיחת
ענפי הסחורות יותר מאשר
בשירותים.

בענף הבנייה גדל מאוד
יחס ההון לעובד.

18 ממצא זה, בדבר פריון גבוה בשירותים ביחס לשאר המשק, נכון גם לגבי השנים הקודמות, אך מאחר שהגידול של פריון העבודה בשירותים נמוך מאשר בסחורות, נפגע הגידול של פריון המשק מגידול משקלם של השירותים. על כך, ועל קשיי מדידת הפריון בשירותים, בשל בעיות במהימנות מדידתו של תוצרם, ראו: Griliches, Z.: "Productivity, R&D, and the Data Constraint" A.E.R. March 1994, 84 (1). _____ (ed.), Output Measurement in the Service Sectors, NBER Studies in Income and Wealth, Vol. 56, Uni.of Chicago Press, 1992.

Gordon, R.J., "Problems in the Measurement and Performance of Service-Sector Productivity in the United State" in Andersen et. al. (eds.) *Productivity and Growth*, Reserve Bank of Australia, 1995.

19 בהון התחבורה מצוי רכיב כלי התחבורה, שאינו נכלל בהגדרת "תשתית".

20 העתירות גבוהה עתה ב-65 אחוזים מאשר בשנים 1989-1990, לפני גל העלייה.

21 כגון תשתיות לתחבורה, כגישור ולתעשייה מודרנית ומתוחכמת.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

תוצר ענפי הסחורות
התייקר יותר מתוצר ענפי
השירותים.

תוצר ענפי הסחורות התייקר יותר מממוצע התוצר העסקי, והשירותים התייקרו פחות ממנו, הן בשנת 1998 והן בקודמתה. בולטת ההזולה היחסית של תוצר ענפי השירותים, עקב התייקרות נמוכה מאוד בתקשורת, וב-1997 הוזלו יחסית גם החשמל והמים. תוצר החקלאות התייקר ב-1998 ב-7 אחוזים, יחסית לתוצר הסקטור העסקי.

II. התעשייה

1. קווי ההתפתחות העיקריים

התוצר התעשייתי עלה
השנה ריאלית ב-2.8
אחוזים.

התוצר התעשייתי, המהווה כ-24 אחוזים מסך התוצר העסקי, עלה ריאלית ב-2.8 אחוזים, לעומת עלייה של 1.7 אחוזים בשנה הקודמת – מ-55.4 מיליארדי ש"ח²² בשנת 1997 ל-57 מיליארדים בשנת 1998. השנה נמשכה מגמת הירידה, הן במספר השכירים והן בתשומת העבודה (בשעות) (לוח ב'-8), והצירוף של העלייה בתוצר וההאטה בתשומת העבודה התבטא בגידולו של פריון העבודה ב-4.2 אחוזים. קצב הגידול של מלאי ההון ירד השנה, כתוצאה מירידת ההשקעה הריאלית אשתקד²³; דבר שהתבטא בעליית הפריון הכולל ב-1.4 אחוזים. השנה עלתה ההשקעה בתעשייה ב-4.2 אחוזים, עלייה המורכבת מגידול ההשקעה בצידוד ב-13.3 אחוזים ומירידת ההשקעה במבנים ב-18.2 אחוזים ובכלי רכב ב-11.5 אחוזים. נראה כי עליית ההשקעה בצידוד, שעיקרה בצידוד מיובא (כ-80 אחוזים), מוסברת בעובדה שעלייה של מחירי היבוא (בשקלים) הייתה מתונה מזו של מחירי התוצר התעשייתי (שלושת הרביעים הראשונים של השנה).

גידולו של התוצר
התעשייתי נבע השנה, כמו
בשנה הקודמת, מהיצוא,
לעומת תרומה שלילית של
ההשקעות.

גידולו של התוצר התעשייתי נבע השנה, כמו בשנה הקודמת, מהיצוא, לעומת תרומה שלילית של ההשקעות, בעיקר עקב ירידת הביקושים בענף הבנייה, והעדר תרומה של הצריכה הפרטית והצריכה הציבורית.

היצוא התעשייתי עלה השנה ב-11.5 אחוזים (לוח ב'-8), עלייה המשקפת בעיקרה גידול של כ-16 אחוזים ביצוא הענפים המתקדמים (עתירי ההון האנושי), שהיוו השנה כ-73 אחוזים מסך היצוא, דבר המבטא הישענות על היתרון היחסי הטמון בידע ובהון אנושי. בענפים המסורתיים הוסיף יצוא ענף המזון לרדת השנה, בהמשך למגמתו בשנתיים האחרונות, ואילו ביצוא של ענפי הטקסטיל וההלבשה נרשמה עלייה, שעיקרה ביצוא לארה"ב. בניתוח היצוא התעשייתי לפי ארצות היעד נמצא כי ירידת קצב הגידול של היצוא השנה נבעה בעיקר מתרומה שלילית של מדינות דרום מזרח אסיה, לעומת תרומה חיובית של מדינות האזור האירופי וארה"ב. ירידת היצוא לרוסיה וההאטה בקצב גידולו של היצוא לברזיל לא השפיעו השפעה משמעותית על היצוא התעשייתי, מפני משקלם הנמוך בסך היצוא התעשייתי.

רוב האינדיקטורים
לרווחיות בתעשייה
מצביעים על בלימתה של
ירידת הרווחיות שהחלה
בשנת 1995.

רוב האינדיקטורים לרווחיות בתעשייה מצביעים על בלימתה של ירידת הרווחיות שהחלה בשנת 1995 (לוח ב'-9). השנה השתפרו תנאי הסחר: המחירים השקליים של היצוא עלו ב-6.5 אחוזים, ומחירי היבוא – ב-0.7 אחוזים. מאחר שהיצוא התעשייתי עתיר בתשומות מיבוא, פעל השיפור בתנאי הסחר לעליית כדאיותו ורווחיותו. העלות לשעת עבודה עלתה ריאלית (במחירי תוצר)²⁴ בכ-4 אחוזים, פריון העבודה עלה, כאמור, בכ-4.2 אחוזים, וכך כמעט לא נשתנתה עלות העבודה ליחידת תוצר, לאחר ירידה של אחוז ב-1997. שיעורי התשואה להון הגולמי והנקי ירדו בהשוואה לשנים 1997 ו-1996 (לוח ב'-9).

22 במחירי 1997.

23 גידולו של מלאי ההון נמדד בין תחילת שנת 1997 לתחילת שנת 1998.

24 מחיר התוצר לא נמדד באופן ישיר אלא נגזר ממחירי התפוקה והתשומה.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

לוח ב'-8

אינדיקטורים לפעילות בתעשייה¹, 1981 עד 1998
(שיעורי השינוי, אחוזים)

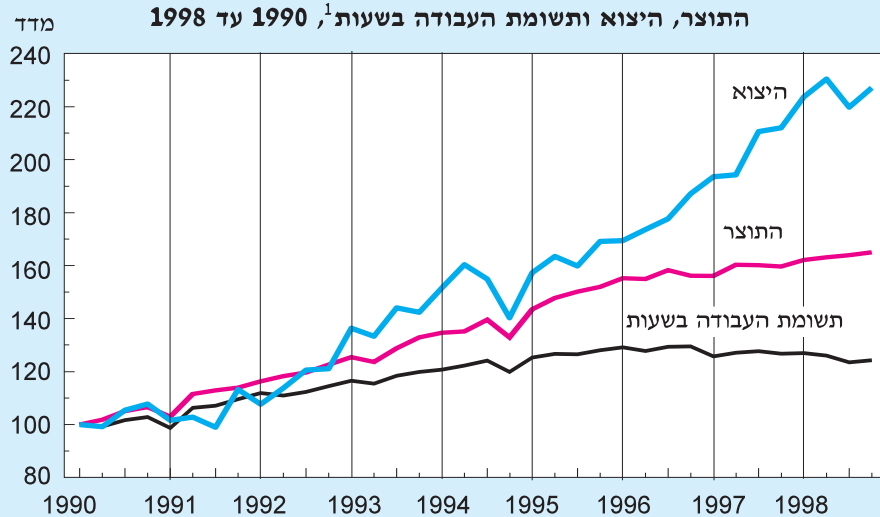
					-1997	-1991	-1986	-1981	
	1998	1997	1996	1995	1994	1998	1996	1990	1985
התוצר התעשייתי	2.8	1.7	5.4	8.4	7.4	2.3	7.2	2.0	3.7
היצוא התעשייתי (כמותי)	11.5	13.7	7.5	3.5	13.9	12.6	9.3	6.8	9.2
תשומת העבודה (בשעות)	-1.3	-1.8	2.0	3.6	4.2	-1.5	4.2	-1.9	1.2
מספר השכירים	-1.0	-1.0	1.6	3.8	3.6	-1.0	3.5	-1.5	1.4
מלאי ההון הגולמי (הריאלי)									
בתחילת השנה	6.8	9.4	9.6	10.1	8.1	8.1	7.0	3.8	4.6
ההשקעה הגולמית הריאלית	4.2	-11.8	7.6	5.5	23.2	-3.8	16.0	3.3	9.6
התוצר לשעת עבודה	4.2	3.6	3.3	4.6	3.1	3.9	2.8	4.0	2.4
הפריון הכולל	1.4	-0.3	0.8	2.4	1.8	0.5	1.9	2.0	0.3

(1) ללא יהלומים.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

דיאגרמה ב'-9

התוצר, היצוא ותשומת העבודה בשעות¹, 1990 עד 1998

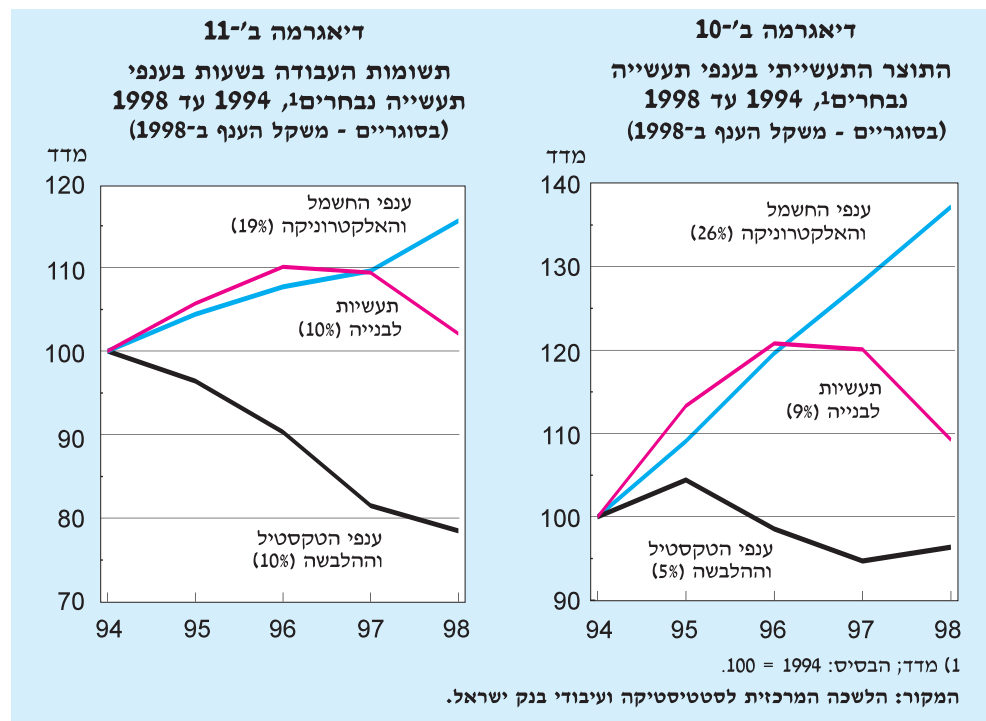
(1) רבעוני, מדד; הבסיס: 1990=100.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

כדי לבדוק אם המגמה של עליית משקל הענפים המתקדמים בתוצר התעשייתי ובתשומת העבודה נמשכה גם השנה חולקו ענפי התעשייה לשלוש קבוצות – מסורתיים, מעורבים ומתקדמים²⁵ לגידול התוצר נובע מתרומה חיובית של הענפים המתקדמים, ומבטא את היתרון היחסי של התעשייה הישראלית, הטמון בידע ובהון האנושי, לעומת תרומתם השלילית של הענפים המסורתיים לגידול התוצר (לוח ב'-10). בחינה מדוקדקת יותר של שלוש השנים האחרונות מראה כי ירידת משקלם של הענפים המסורתיים בסך התוצר התעשייתי לא הייתה אחידה בענפים השונים. לאחר שבשנים 1996 ו-1997 עם ירידה מצטברת של כ-10 אחוזים, תרמו ענפי הטקסטיל וההלבשה את התרומה העיקרית לירידת משקלו של תוצר הענפים המסורתיים, ניכרה השנה התאוששות בענפים אלו (דיאגרמה ב'-10). נראה כי הצטמצמותם בשנים האחרונות באה בעקבות התגברות תהליך החשיפה של המשק הישראלי ליבוא מתחרה מארצות שבהן עלויות הייצור נמוכות במידה רבה מאשר אצלנו. כנגד זאת בולטת השנה השפעת ירידתו של ביקוש ענף הבנייה על הייצור בענפים המספקים לו תשומות. קצב הגידול של תוצר התעשיות לבנייה²⁶ החל לרדת בשנת 1996, ובשנת 1997 נרשמה ירידה כמותית, שהחריפה מאוד השנה. בסך הכול תרמו ענפים אלו תרומה שלילית של כאחוז לתוצר התעשייתי. נראה כי ירידת משקלם של הענפים המספקים תשומות לענף הבנייה בסך התוצר התעשייתי ב-1998 נבעה מהתמתנות הביקושים המקומיים עם מיצוי ההשפעה המרחיבה של גל העלייה.

השנה, ניכרה התאוששות
בענפי הטקסטיל
וההלבשה. מנגד בולטת
השנה השפעת ירידתו של
ביקוש ענף הבנייה על
הייצור בענפים המספקים
לו תשומות.

25 החלוקה לקבוצות ענפים אלו נערכה על פי 74 ענפי המשנה של התעשייה (שלוש ספרות), הן לגבי התוצר והן לגבי תשומת העבודה. לפיכך ישנם הבדלים בין תוצאות החלוקה כאן לתוצאות החלוקה שנערכה בשנים הקודמות (חלוקה לפי ענפים ראשיים).
26 התעשיות לבנייה כוללות את הענף הראשי תעשיית מוצרים מינרליים אל-מתכתיים ואת ענפי המשנה תעשיית מוצרי נגרות לבניין ולנמ"א, חציבת אבן וכריית חול ותעשיית מוצרי מתכת לבניין.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

2. גורמי הייצור – הון ועבודה – והפריז

כדי לנתח את התפתחות התעשייה בשנים האחרונות בכלל ובשנת 1998 בפרט, סווג הענפים השונים לשתי קבוצות. בחלוקה ראשונה חולקו ענפי המשנה לענפים מתקדמים, מעורבים ומסורתיים כדלהלן: קבוצת הענפים המתקדמים מורכבת מן הענפים שבהם שיעורם של בעלי משלחי יד המאופיינים בהון אנושי גבוה²⁷ גדול משמעותית מהממוצע, ואילו קבוצת הענפים המסורתיים מכילה את הענפים שבהם שיעור זה נמוך משמעותית מהממוצע; שאר הענפים נכללו בקבוצת המעורבים. בחלוקה שנייה חולקו הענפים הראשיים²⁸ לשלוש קבוצות בהתאם לשיעור היצוא בסך המכירות, על פי סקר התעשייה והמלאכה לשנת 1995: הענפים ששיעור היצוא בסך מכירותיהם גבוה מ-40 אחוזים נכללו בקבוצת ענפי היצוא, והענפים שבהם שיעור זה נמוך מ-20 אחוזים נכללו בקבוצת הענפים המייצרים בעיקר לשוק המקומי שאר הענפים נכללו בקבוצת ענפי הביניים.

העלייה בתוצר התעשייתי לוותה, כאמור, בירידה הן של מספר השכירים והן של תשומת העבודה (לוח ב'-8). עיקר צמצומה של תשומת העבודה התרכז בענפים המסורתיים, ובלטו בכך הענפים עור ומוצריו, מתכת בסיסית ועץ ומוצריו (לוח ב'-נ-20). ירידת הביקושים בענף הבנייה הביאה לצמצום בן 7 אחוזים של תשומת העבודה בענפים המספקים לו תשומות. ברוב הענפים המתקדמים נרשמו עליות גבוהות, ובלטו בכך הענפים ציוד תקשורת אלקטרוני וציוד חשמלי ואלקטרוני. נראה כי המשך המיתון בשנת 1998 הביא להחרפת המגמה של פיטורי העובדים והקטנת מספרן של שעות העבודה, בעיקר בתעשיות המסורתיות, וזו הביאה, לפחות חלקית, לעליית פריז העבודה ולבלימת הירידה ברווחיות.

העלייה בתוצר התעשייתי
לוותה בירידה הן של
מספר השיכירים והן של
תשומת העבודה.

לשם קבלת אינדיקציה הן למגמה והן לגודל ההפרש בין מספר הנפגעים לבין מספר הנקלטים מחושב מדד המתאר את השינוי נטו בתעסוקה: ההפרש בין שיעור השינוי של מספר הנקלטים במפעלים שהתרחבו או נפתחו לשיעור השינוי של מספר הנפגעים במפעלים שהצטמצמו או נסגרו ב-1998 בהשוואה ל-1997. נמצא כי בסך כל התעשייה מדד זה היה השנה שלילי (כ-0.5- אחוזים). בענפים מתכת בסיסית, העץ ומוצריו ועור ומוצריו, מתקבל כי מדד זה הוא השלילי ביותר: שיעור הנפגעים היה גבוה בהרבה ממספר הנקלטים. בענפים רכיבים אלקטרוניים, ציוד תקשורת אלקטרוני וציוד תעשייתי לבקרה ופיקוח מדד זה הוא החיובי ביותר.

סך ההון הגולמי בתעשייה גדל השנה ב-6.8 אחוזים (לוח ב'-8). בחלוקה לפי ענפים מתקדמים מעורבים ומסורתיים²⁹, ניתן לראות כי קצב הגידול של מלאי ההון הואט בהשוואה לארבע השנים הקודמות (לוח ב'-10), האטה שנבעה מירידת ההשקעה בשנה הקודמת בכ-12 אחוזים. ירידה זו נבעה הן מהתאמתו של מלאי ההון לתהליך מיצוי ההשקעה המרחיבה של גל העלייה והן מאי הוודאות המדינית-ביטחונית. השנה עלתה ההשקעה בתעשייה ב-4.2 אחוזים (לוח ב'-נ-22), עלייה המורכבת מגידול ההשקעה בציוד ב-13.3 אחוזים ומירידת ההשקעה במבנים ב-18.2 אחוזים ובכלי רכב ב-11.5 אחוזים. נראה כי עליית ההשקעה בציוד שעיקרה מיבוא (כ-80 אחוזים) מוסברת בעובדה שעלייה של

סך ההון הגולמי בתעשייה
גדל השנה ב-6.8 אחוזים
אך בסה"כ הואט הקצב
בהשוואה לארבע השנים
הקודמות.

27 מהנדסים, אקדמאים אחרים, הנדסאים וטכנאים. בדרך כלל ענף המאופיין בהון אנושי גבוה, גם ההשקעה במו"פ בו גבוהה יחסית.

28 כיוון שאין נתונים על מחירי יצוא ברמה של ענפי משנה (שלוש ספרות), החלוקה כאן היא לפי ענף ראשי (שתי ספרות).

29 כמו ביצוא גם כאן החלוקה היא לפי ענף ראשי (שתי ספרות), בגלל העדר נתונים ברמה של ענפי משנה.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

מחירי היבוא (בשקלים) הייתה מתונה מזו של מחירי התוצר התעשייתי (שלושת הרביעים הראשונים של השנה).

3. הרווחיות

השנה, בהמשך לשנה
הקודמת, נרשם שיפור
בתנאי הסחר בתעשייה.

רוב האינדיקטורים לרווחיות מצביעים על בלימת המגמה של ירידת הרווחיות, שהחלה בשנת 1995 (לוח ב'-9). השנה, בהמשך לשנה הקודמת, נרשם שיפור בתנאי הסחר³⁰ בתעשייה: ירידת מחירי היצוא ב-3.4 אחוזים (במונחי דולרים) לוותה בירידה בת 8.6 אחוזים של מחירי היבוא, והתפתחות זו, בשילוב הפיחות הנומינלי של השקל השנה, הביאה לעליית המחירים השקליים של היצוא ב-6.5 אחוזים ולעליית מחירי היבוא ב-0.7 אחוזים. מאחר שהיצוא התעשייתי עתיר בתשומות מיבוא, פעל השיפור בתנאי הסחר לעליית כדאיותו ורווחיותו³¹.

לוח ב'-9

אינדיקטורים לרווחיות בתעשייה, 1991 עד 1998
(שיעורי השינוי, אחוזים)

	-1997					-1991		
	1998	1997	1996	1995	1994	1998	1996	
עלות העבודה ליחידת תוצר (ריאלית, מחירי תוצר)	-0.2	-1.0	1.4	6.4	2.0	-0.6	0.2	
העלות לשעת עבודה (ריאלית, מחירי תוצר)	3.9	2.5	4.7	11.2	5.1	3.2	3.1	
מחירי התפוקה יחסית למחירי התשומה	0.6	3.1	0.5	-3.9	-0.8	1.8	0.1	
מחירי היצוא יחסית למחירים הסיטונאיים	1.4	-1.3	-3.2	-4.9	-2.2	0.1	-1.9	
שיעור התשואה להון הגולמי (אחוזים) ¹	11.8	12.8	12.5	13.0	13.9	12.3	13.5	
שיעור התשואה נטו להון הנקי (אחוזים) ²	8.2	10.1	9.7	10.8	12.9	9.1	12.3	
הריבית הריאלית משוקללת במונחי מחירי תוצר (אחוזים)	12.4	3.5	8.1	15.0	11.4	8.0		
מדד המניות התעשייתיות (מחירי תוצר)	-2.5	22.2	-4.4	-10.4	-17.7	9.8	16.1	

(1) שיעור התשואה להון הגולמי מחושב כיחס שבין התוצר, בניכוי עלויות העבודה, לבין מלאי ההון (כולל רכב).
(2) שיעור התשואה להון הנקי מחושב כיחס שבין התוצר, בניכוי הפחת ועלויות העבודה, למלאי ההון (כולל רכב), מנוכה פחת המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

באשר לעלויות נדגיש כי העלות מנקודת ראות היצרנים אינה השכר הריאלי (שעלה השנה), אלא עלות העבודה ליחידת תוצר. קצב הגידול של העלות הנומינלית לשעת עבודה ירד מכ-15 אחוז בשנת 1997 לכ-10 אחוזים בשנת 1998, ושינוי זה – בניכוי עלייה בת 6 אחוזים של מחיר התוצר הגולמי – התבטא בגידול ריאלי של עלות העבודה (במחירי תוצר)

30 השיפור בתנאי הסחר משפיע חיובית על מחיר התוצר: עליית מחירי היצוא, שמשפיעים על מחירי התפוקה, מעבר לעליית מחירי היבוא, שמשפיעים על מחירי התשומה, התבטאה חלקית בעליית מחירי התוצר.

31 להשפעת הייסוף/הפיחות הריאלי על ענפי התעשייה ראה פרק ו'.

תיבה ב'-5: המיתון בתעשייה בשנים 1966-1967 ו-1988-1989 והשוואה להאטה המתמשכת מאמצע שנת 1996

בתיבה זו נשווה את מאפייני ההאטה הנוכחית בתעשייה למאפייניהם של מיתונים קודמים שהתעשייה היתה שרויה בהם. יש להדגיש שיש להתייחס בזהירות לממצאי ההשוואה בין התקופות לנוכח השינויים מרחיקי הלכת שחלו במאפייני המשק בין התקופות ובכלל זה גידול במשקל כוחות השוק בפעילות הכלכלית ובפתיחות המשק לשווקי העולם. עם זאת מעניין לבחון ולהשוות בין תהליכי הכניסה והיציאה מהמיתון בין התקופות.

בשנים 1966-1967 ו-1988-1989 שרר במשק מיתון כלכלי, שהתבטא, בין היתר, בצמצום הייצור בתעשייה. מאמצע שנת 1996 מאופיינת התעשייה רק בהאטה קצב הייצור יחסית לתחילת שנות התשעים אך משך ההאטה ארוך יותר מאשר באפיונות הקודמות. משכם הקצר יחסית של המיתונים בשנים 1966-1967 ו-1988-1989 מוסבר בגורמים חיצוניים משמעותיים: בשנים 1966-1967 נתאפשרה היציאה מהמיתון הודות לגידול הביקושים מצד מערכת הביטחון, שנבעו בעקיפין ובמישרין כתוצאה ממלחמת ששת הימים, ובשנים 1988-1989 הייתה היציאה מהמיתון תוצאה של גל העלייה.

התקופה	הייצור התעשייתי	היצוא	מלאי ההון		תשומת העבודה	מספר השכירים	הפריז פריז	הכולל העבודה
			הגולמי	הריאלי				
1966-1967	-0.9	11.0	4.3	-5.6 (בימים)	-3.7	0.9	5.0	
1988-1989	-2.4	6.5	3.9	-5.2 (בשעות)	-4.9	-0.3	2.9	
1997-1998	2.3	12.6	8.1	-1.5 (בשעות)	-1.0	0.5	3.9	

המיתון בשנים 1966-1967 נבע מגורמים חיצוניים ופנימיים, שהתבטאו בין היתר בירידת ההשקעות הציבוריות, בעיקר בבנייה. ירידה זו השפיעה תחילה על רמת התפוקה בענפים המייצרים תשומות לבנייה, ובהמשך התפשטה גם לענפים האחרים.

בראשית היציאה מהמיתון פעלו גורמים ייחודיים וחד-פעמיים, שהשפעתם נתמתנה לאחר מכן: מצד הביקוש – עלייה חדה של הביקוש להשקעות, לצריכה ציבורית ולצריכה פרטית; מצד ההיצע – זמינותם של גורמי ייצור מובטלים. מלחמת ששת הימים גרמה במישרין ובעקיפין לגידול ניכר של הביקוש למוצרי תעשייה, ובכך חיזקה את מגמת העלייה של התפוקה במחצית השנייה של שנת 1967.

אחד משורשי המיתון בשנים 1988-1989 נעוץ בתכנית הייצוב שהופעלה בשנת 1985. התפרצות המיתון, באה הן כתגובה מאוחרת לתכנית הייצוב, הן עקב פגיעה מתמשכת ברווחיות והן בגלל גורמים חיצוניים – הפסקת פרויקט הלבאי וההתקוממות בשטחים. במהלך תקופת המיתון שינו הפירמות את תהליכי הייצור והביאו להבראת התעשייה – ולצמצומה.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

סימנים ראשונים ליציאה מהמיתון ניכרו החל מהמחצית השנייה של שנת 1989 ובתחילת 1990. בהשפעת גל העלייה, בשנת 1990, גדלו במידה ניכרת הביקושים לתוצר התעשייתי – התרחבות שהקיפה את מרבית רכיביו ובלטה בעיקר בענפים המספקים תשומות לבנייה.

ההאטה בקצב הייצור התעשייתי מאמצע שנת 1996 בהשוואה לתחילת שנות התשעים נבעה בעיקר מירידת הביקושים המקומיים להשקעות, ובמידה מסוימת – מהתמתנות גידולה של הצריכה הפרטית. ירידות אלו מוסברות במיצוי ההשפעה המרחיבה של קליטת העלייה בשילוב עם מדיניות פסקלית ומוניטרית מצמצמת. ההאטה בקצב הגידול של הייצור התעשייתי נובעת בעיקר מהתכווצות הענפים המסורתיים, בעוד שבענפים המתקדמים נמשכת ההתרחבות, בעיקר הודות לגידול היצוא. התכווצות הענפים המסורתיים בשנים 1996 ו-1997 עיקרה בענפי הטקסטיל וההלבשה, ובשנת 1998 – בענפים המספקים תשומות לבנייה, שהייצור בהם ירד ירידה תלולה.

לסיכום, בשנים 1966 ו-1967 נבע המיתון בעיקר מגורמים חיצוניים ופנימיים שפעלו להקטנת הביקושים במשק, ואילו בשנים 1988-1989 – מפעולת גורמים הן מצד הביקוש והן מצד ההיצע. ההאטה המתמשכת בקצב הגידול של התוצר התעשייתי בשנים 1997-1998 נבעה בעיקר מצד הביקושים המקומיים ואת עיקר הגידול של התוצר התעשייתי תרם היצוא. היציאה מהמיתון הן בשנים 1966-1967 והן בשנים 1988-1989 נבעה מגורמים חיצוניים משמעותיים. בשנים 1966-1967 נתאפשרה היציאה מהמיתון הודות לגידול הביקושים בעיקר מצד מערכת הביטחון, כתוצאה ממלחמת ששת הימים, ובשנים 1988-1989 בעיקר מגל העלייה שהביא לגידול הביקושים המקומיים, בייחוד לבנייה. אשר לתקופה הנוכחית – נראה כי היציאה מההאטה תהיה הדרגתית, בפרט בהינתן הביקושים העולמיים הממותנים. עם זאת, קצב התאוששות יושפע כמובן מהמדיניות המקרו-כלכלית שתנקט.

השנה כמעט ולא
השתנתה עלות העבודה
ליחידת תוצר, לאחר
ירידה של אחוז ב-1997.

ב-3.9 אחוזים. זאת לאחר עליות של 2.5 אחוזים ו-4.7 אחוזים בשנים 1997 ו-1996, בהתאמה. העלייה הריאלית של העלות לשעת עבודה בניכוי פריון העבודה, שעלה ב-4.2 אחוזים, מתבטאת בכמעט יציבות של עלות העבודה ליחידת תוצר, לאחר ירידה של אחוז ב-1997. כדי לעמוד על השפעתה של עלות האשראי העומדת בפני היצרנים, על הרווחיות, יש לשקלל את עלויותיהם של – מקורות האשראי: האשראי הלא-צמוד, האשראי הצמוד למדד, האשראי במטבע חוץ והצמוד למטבע חוץ. מנקודת ראות היצרן עלות האשראי הריאלית (עלות האשראי הנומינלית בניכוי מחיר התוצר התעשייתי) עלתה השנה, עקב הפיחות החד שנוצר ברביע האחרון שלה. לעומת זאת, מתקבל בהשוואה ארוכת טווח כי בשנים 1997 עד 1998 (בממוצע) ירדה עלות האשראי הריאלית, בהשוואה לשנים 1993 עד 1996 מ-10.8 אחוזים ל-8 אחוזים. שינוי זה הושפע מגידול משקלו של המימון שמקורו בשוק ההון הבין-לאומי³² לציין ששיעור התוצרת הסחירה בענף התעשייה גבוה, ולכן סיכון השימוש באשראי במטבע חוץ קטן יחסית.

³²רובו של המימון מתבצע דרך מערכת הבנקאות.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

לוח ב'-10

שינויים בהתפתחות התעשייה, 1994 עד 1998
(שיעורי השינוי, אחוזים)

השנה	הענפים המתקדמים	המשקל בסך התעשייה	הענפים המעורבים	המשקל בסך התעשייה	הענפים המסורתיים	המשקל בסך התעשייה
התוצר						
1996-1995	8.0		6.3		5.9	
1998-1997	6.0		0.3		-1.8	
1995	7.6	45.6	9.5	12.6	8.9	41.8
1996	8.3	46.9	3.2	12.4	2.9	40.8
1997	4.4	48.1	-1.0	12.0	-0.5	39.9
1998	7.6	50.4	1.7	11.9	-3.1	37.7
תשומת העבודה						
1996-1995	4.3		3.9		1.6	
1998-1997	1.4		-0.3		-3.9	
1995	5.0	34.6	5.7	12.2	2.6	53.2
1996	3.7	35.3	2.0	12.2	0.7	52.6
1997	0.5	36.0	-0.8	12.3	-3.4	51.7
1998	2.4	37.4	0.3	12.5	-4.3	50.1
הפרינן לשעת עבודה						
1996-1995	3.5		2.4		4.2	
1998-1997	4.5		0.6		2.2	
1995	2.5		3.6		6.2	
1996	4.4		1.2		2.2	
1997	3.9		-0.2		3.0	
1998	5.1		1.4		1.3	
מלאי ההון הפיסי						
1996-1994	10.7		6.4		9.7	
1998-1997	10.0		6.1		6.8	
1994	9.8	46.1	4.5	26.5	8.8	27.4
1995	11.1	46.5	7.2	25.8	11.3	27.7
1996	11.1	47.2	7.5	25.3	9.1	27.6
1997	11.5	48.1	7.1	24.7	8.0	27.2
1998	8.4	48.8	5.1	24.4	5.6	26.9
היצוא						
1996-1994	9.0		10.5		2.7	
1998-1997	18.5		3.0		-1.4	
1994	15.4	66.3	13.1	18.5	7.8	15.2
1995	0.9	64.5	11.8	20.0	5.3	15.4
1996	10.7	66.5	6.5	19.9	-5.0	13.7
1997	20.6	70.4	3.6	18.1	-4.1	11.5
1998	16.4	73.1	2.4	16.5	1.4	10.4
יצוא - חלוקה 2						
השנה	ענפי היצוא	המשקל בסך היצוא התעשייתי	ענפי הביניים	המשקל בסך היצוא התעשייתי	הענפים המייצרים בעיקר לשוק המקומי	המשקל בסך היצוא התעשייתי
1996-1994	7.5		11.3		6.6	
1998-1997	16.9		6.3		0.9	
1994	12.0	67.0	19.4	24.8	12.3	8.2
1995	0.7	65.1	9.3	26.1	10.2	8.8
1996	9.6	66.4	5.4	25.6	-2.8	7.9
1997	19.9	70.0	3.0	23.2	-1.9	6.8
1998	13.9	71.0	9.5	22.7	3.7	6.3

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

4. הביקושים והתוצר בענפים השונים

גידולו של התוצר התעשייתי נבע השנה, כמו בשנה הקודמת, מהיצוא ³³ לעומת תרומה שלילית או חוסר תרומה מצד הביקושים המקומיים, שהושפעו מהמיתון המתמשך. תרומתן של ההשקעות לתוצר התעשייתי, הייתה שלילית, כמו ב-1997, בעיקר עקב ירידת הביקושים לבנייה. הצריכה הפרטית, שעלייתה התמתנה השנה, והביקושים מצד הסקטור הציבורי (שמשקלם בסך הביקושים לתוצר התעשייתי נמוך – פחות מ-4 אחוזים), לא תרמו לגידולו של התוצר התעשייתי.

בדיקה על פי קבוצות ענפים מראה, כי תוצר הענפים המתקדמים עלה השנה בכ-8 אחוזים, ואילו בתוצר הענפים המסורתיים נרשמה ירידה של כ-3 אחוזים. האחרונה לא הייתה אחידה בכל הענפים המסורתיים, ונבעה בעיקר מירידה חדה בענפים המספקים תשומות לבנייה. כנגד זאת ניכרה השנה התאוששות בענף הטקסטיל וההלבשה (דיאגרמות ב'-10 רב'-11).

למרות העליות בתוצר הענפים המתקדמים השנה קצב הגידול בענפי החשמל והאלקטרוניקה הולך ויורד בשלוש השנים האחרונות. האטת קצב הגידול בתוצר ענפים אלו מורכבת מירידת קצב גידולו של התוצר בענף הציוד האלקטרוני ומעלייה ניכרת בתוצר ענף המנועים החשמליים. תוצר ענף הכימיקלים ומוצרי הנפט עלה עלייה תלולה ברביע הראשון של השנה, וזאת, כנראה, בהשפעת המשבר במפרץ.

ירידת הביקושים של ענף הבנייה הביאה לצמצום בן כ-10 אחוזים בייצור (לשוק המקומי) של הענפים המספקים לו תשומות ולצמצום של כ-7 אחוזים בתשומות העבודה בשעות. כנגד זאת ניכרה השנה התאוששות בענף הטקסטיל וההלבשה, הן בתוצר והן ביצוא, וזאת לאחר ירידות בשנתיים הקודמות. למרות זאת צומצמו גם השנה תשומות העבודה בענף זה (דיאגרמה ב'-11), אמנם בקצב נמוך יותר מאשר בשנים 1996 ו-1997 (לוחות ב'-נ'-19 וב'-נ'-20). ההאטה בביקושים המקומיים, תהליך החשיפה ליבוא מתחרה ותהליך הגלובליזציה, בשילוב עם עלות עבודה, שהיא גבוהה במידה ניכרת מאשר במדינות שכנות (ירדן, מצרים וטורקיה) הניעו מספר חברות, בעיקר בענף טקסטיל וההלבשה, להעביר חלק מפעילויותיהן לארצות אלו. ייתכן כי מפעלים וחברות ששרדו לאחר שלוש שנות מיתון בענף, צמצמו את תשומות העבודה והכניסו שיפורים טכנולוגיים, דבר שהביא לעליית התוצר והפרייון.

בניתוח היצוא התעשייתי לפי ארצות היעד נמצא כי ירידת קצב הגידול של היצוא השנה נבע מתרומה שלילית של מדינות דרום מזרח אסיה (משקל היצוא אליהן מסך היצוא היה השנה כ-9 אחוזים) שקוזה בחלקה על ידי תרומה חיובית של מדינות האיחוד האירופי (משקל של כ-36 אחוזים) וארה"ב (משקל של כ-28 אחוזים) ³⁴. ירידת היצוא לרוסיה והירידה בקצב הגידול לברזיל לא השפיעו במידה רבה על היצוא התעשייתי, מפני משקלם הנמוך בסך היצוא. לירידת היצוא של ענף המזון תרמו בעיקר מדינות אירופה (משקל של כ-70 אחוזים), ובראשן רוסיה. עליית היצוא בענף הטקסטיל נבעה בעיקר מגידול היצוא לארה"ב, שקוזה בחלקה על ידי ירידת היצוא למדינות האיחוד האירופי. תרומה חיובית מרכזית בענפי המכונות והציוד החשמלי ובענף הכימיה תרמו מדינות האיחוד האירופי וארה"ב,

תרומתן של ההשקעות
לתוצר התעשייתי, הייתה
שלילית, בעיקר עקב
ירידת הביקושים לבנייה.

ירידת קצב הגידול של
היצוא השנה נבע
מתרומה שלילית של
מדינות דרום מזרח אסיה
שקוזה בחלקה על ידי
תרומה חיובית של מדינות
האיחוד האירופי וארה"ב.

³³ המקור לתרומות השימושים המפורטים בהמשך הוא לוח תשומות-תפוקה, שחושב בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. יש להדגיש כי שיעורי השינוי בתוצר התעשייתי על פי לוח תשומות-תפוקה שונים מאלה המחושבים על ידי גף התעשייה בלמ"ס; לכן ההתייחסות בסעיף זה היא למגמות ולא לגדלים האבסולוטיים.

³⁴ על הסטת יצוא הענפים המתקדמים ממדינות דרום מזרח אסיה לאירופה ולארה"ב ראה פרק ו'.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

ובענפים מכונות וציוד חשמלי תרמו שלילית מדינות דרום מזרח אסיה, ובענף הכימיה – יתר ארצות אירופה.

III. החקלאות³⁵

בשנת 1998 גדל תוצר ענף החקלאות ב־3.7 אחוזים, לעומת ירידה של כאחוז בקירוב אשתקד. שיעור צמיחה זה אמנם בולט על רקע המשק הממותן, אך איננו חורג משמעותית מצמיחת הענף בטווח הרב־שנתי, שכן מאז 1990 היה שיעור גידולו השנתי של תוצר הענף 4 אחוזים בממוצע. למיתון במשק השפעה מצומצמת יחסית על צמיחת הענף בהשוואה לתנודתיות השנתית בתוצר, בתפוקה, במחירים ובדכנסות, המאפיינת את החקלאות, וחלקה אינו בשליטת החקלאים. השינויים בצד ההיצע של הענף – לרבות שינויים בהשפעת גורמי טבע – בדרך כלל עולים בעוצמתם על שינויים בביקוש, שכן גמישויות הביקוש המקומי למזון נמוכות יחסית.

על רקע זה חלה ב־1998 תפנית, שמידת יציבותה איננה ברורה: הכנסות החקלאים, הן ההכנסה הכוללת והן התמורה לעבודה עצמית ולחן, גדלו בשיעור יוצא דופן, בכ־12 ו־26 אחוזים, בהתאמה. אלה הושגו כתוצאה השילוב של גידול מתון בתפוקה, ירידה בהיקף התשומות שרכש הענף השנה ושיפור ניכר ביחס שבין מחירי התפוקה ומחירי התשומה המשתקף גם במחיר היחסי של התוצר החקלאי (דיאגרמה ב'–12). שיפור זה ניזון בעיקר מירידת מחירי המספוא, מפיחות השקל ומעלייה ריאלית מסוימת של מחירי התוצרת החקלאית, שקיבלו היצרנים בשוק המקומי.

התפוקה והתוצר עלו השנה, כאמור, ב־1.2 וב־3.7, בהתאמה, ותשומות העבודה וההון פחתו בשיעור דומה – פחות ממחצית אחוז – וכך עלה הפריזן הכולל, דהיינו התוצר ליחידת תשומה משוקללת של הון ועבודה, ב־4.1 אחוזים, בהשוואה ל־4.5 אחוזים בממוצע לשנה מאז 1990. יודגש שהמקור העיקרי לעליית הפריזן הכולל של הענף בטווח הארוך, הוא הצטברות מלאי הון מ־פ חקלאי, שמאפשר שינויים טכנולוגיים בענף. חלקו של הענף בתוצר העסקי במחירים שוטפים התרחב השנה במקצת לכדי 3.1 אחוזים.

עליית ההכנסה הריאלית הכוללת מחקלאות לוותה גם השנה בהתרחבות ריאלית של סך תשלומי השכר בענף – עקב גידול מספרם של השכירים – ובעליית שכרם, בעיקר בהשפעת העלייה של שכר המינימום, שאכיפתו על העובדים הזרים בענף כנראה התרחבה. לעומת זאת נמשך התהליך ארוך הטווח של עזיבת הענף על ידי חקלאים שאינם שכירים. כך התרחבה מאוד ההכנסה הריאלית מעבודה עצמית ומדון לחקלאי שאינו שכיר ב־36 אחוזים, לעומת ירידה בת 11 אחוזים בקירוב אשתקד. עם זאת ראוי להדגיש שההכנסה המצטברת לחקלאי עצמאי בתקופה 1990 עד 1997 הצטמצמה ריאלית בכ־7 אחוזים, ורק הודות להתרחבותה ב־1998 היה גידולה הריאלי המצטבר לתקופה שמאז 1990 26 אחוזים (3 אחוזים בממוצע שנתי).

במהלך תקופה זו גדלה תפוקת הענף בכרבע, התוצר גדל בכ־37 אחוזים, מלאי ההון פחת בכ־13 אחוזים, מספר המועסקים בענף פחת בכ־11 אחוזים, ואילו תשומת העבודה הכוללת גדלה בשיעור דומה, בשל עלייה בשיעור העובדים הזרים בענף. העלייה הניכרת בפריזן הכולל של הענף בשנים אלה והצטמצמות מספר החקלאים העצמאיים בכ־50 אחוזים בקירוב אפשרה את גידולה של ההכנסה המצטברת הממוצעת מפעילות חקלאית

ב־1998 צמח תוצר החקלאות בכ־4 אחוזים, בדומה לשיעור צמיחתו הרב־שנתי מאז 1990.

ב־1998 חלה תפנית: עלו מאוד הכנסות החקלאים שאינם שכירים – תוצאת שילוב של גידול מתון בתפוקה, ירידה בהיקף הקניות של תשומות ושיפור ניכר ב"תנאי הסחר" של הענף.

הפריזן הכולל של הענף עלה ב־4 אחוזים, וחלקו בתוצר העסקי הסתכם ב־1998 ב־3 אחוזים.

בתקופה 1990 עד 1997 הצטמצמה ההכנסה הריאלית המצטברת לחקלאי עצמאי, אך הודות להתרחבות הניכרת ב־1998 היא גדלה ריאלית ב־3 אחוזים, בממוצע שנתי, בתקופה זו.

בתקופה 1990 עד 1998 התאפשרה העלייה המצטברת הממוצעת בהכנסה הריאלית מפעילות חקלאית הודות לעליית הפריזן ולהצטמצמות מספר החקלאים וחרף ההרעה ב"תנאי הסחר".

³⁵ הדיון בהתפתחות הענף בשנת 1998 מתבסס על נתונים סטטיסטיים ראשוניים. נתוני השנים הקודמות, 1995 עד 1997, תוקנו.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לוח ב'-11

אינדיקטורים לפעילות ענף החקלאות, 1991 עד 1998¹
(שיעורי שינוי כמותיים שנתיים, אחוזים)

	ממוצע						ממוצע -1991
	1998	1997	1996	1995	1994	1993	
סך התפוקה החקלאית (כולל תוצרת ביניים) ²	1.2	-1.0	5.3	9.7	2.7	2.6	5.9
התשומה (קנויה ומתוצרת ביניים)	-0.9	-1.2	0.3	5.2	3.5	3.8	3.0
התוצר הגולמי	3.7	-0.8	11.3	14.6	1.8	1.3	9.1
ההכנסה הריאלית הכוללת מחקלאות ³	11.8	-4.7	-3.2	-5.2	11.5	-11.8	0.8
ההכנסה הריאלית מעבודה עצמית ומדון	25.9	-15.9	-15.1	-16.2	15.0	-25.0	-8.9
גורמי הייצור							
תשומת העבודה ⁴	-0.4	0.1	-2.6	5.5	4.8	11.4	2.5
מלאי ההון ⁵	-0.3	0.1	-0.1	-2.6	-1.4	-2.8	-1.4
ההון ליחידת עבודה	0.2	0.0	2.5	-7.6	-5.9	-12.8	-3.8
הפריזון							
התוצר ליחידת עבודה	4.2	-0.9	14.2	8.7	-2.8	-9.1	6.4
התוצר ליחידת תשומה ⁶	4.1	-0.9	13.0	12.2	-0.4	-4.0	8.1
סך היצוא החקלאי ⁷	6.8	8.5	17.6	16.9	12.0	3.5	15.4
יצוא הדירים	-13.6	3.5	-5.5	36.4	-1.4	-11.3	8.3
יצוא חקלאי אחר	12.3	9.8	22.7	20.3	16.8	9.3	19.9
המחירים							
השינוי במחירי התפוקה	6.1	5.6	8.6	0.8	9.3	5.6	6.1
השינוי במחירי התשומות הקנויות	0.2	4.7	19.0	8.3	4.3	9.4	10.3
השינוי ב"תנאי הסחר" ⁸	5.9	0.8	-8.8	-6.9	4.8	-3.4	-3.8

(1) ראה ההערות בלוחות הנספח.

(2) התפוקה מחושבת במחירים ליצרן (כולל סובסידיות למחיר).

(3) במחירים קבועים, בניכוי מדד המחירים לצרכן.

(4) במונחי שעות עבודה. מקור הנתונים - סקר כוח אדם וסקר משפחות ביוש"ע. מ-1993 מתבססים הנתונים אודות עובדי השטחים על נתוני רשות התעסוקה; מ-1992 כלולים אומדנים לעבודות זרים בענף (ממקורות שונים). נתוני עובדי השטחים משנה זו מתבססים על נתוני רשות התעסוקה בלבד, ואילו הנתונים עליהם מ-1995 - על נתוני החשבונאות הלאומית בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. השינויים בתעסוקה מ-1996 הם על פי הסיווג החדש; לשנים קודמות - לפי הסיווג הישן, בתיקון עבור מועסקים בגינון שתפוקתם לא נמדדת בענף החקלאות.

(5) מלאי ההון הגולמי במחירים קבועים בתחילת השנה. חישובי בנק ישראל על פי נתוני ההשקעות, שמקורם בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. נתוני מלאי ההון המתפרסמים כאן מתוקנים ושונים מהנתונים בדוחות קודמים.

(6) התוצר ליחידה משוקללת של הון ועבודה: משקלה הממוצע של העבודה - 59 אחוזים.

(7) על בסיס נתוני היצוא בדולרים במחירים קבועים של שנת 1993 ללא יצוא ליוש"ע. מקור הנתונים - המחלקה לסחר חוץ בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ההבדלים נובעים הן מהגדרות ושיטות מדידה שונות והן ממקורות שונים לנתונים.

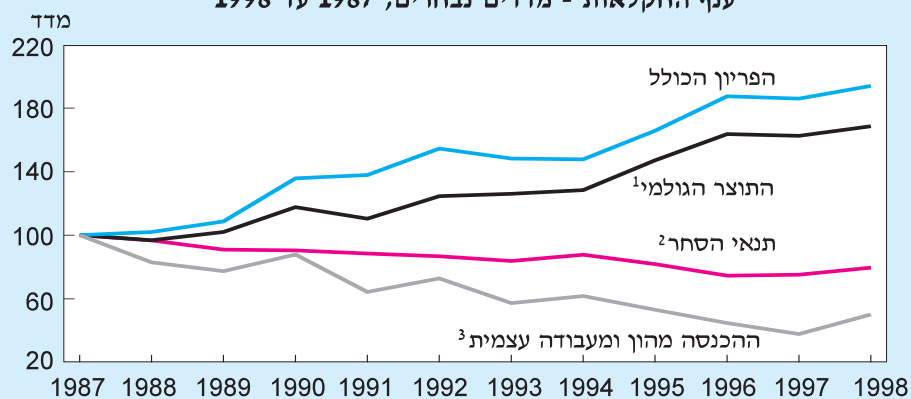
(8) השינוי במדד מחירי התפוקה יחסית למדד מחירי התשומה.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

דיאגרמה ב'12

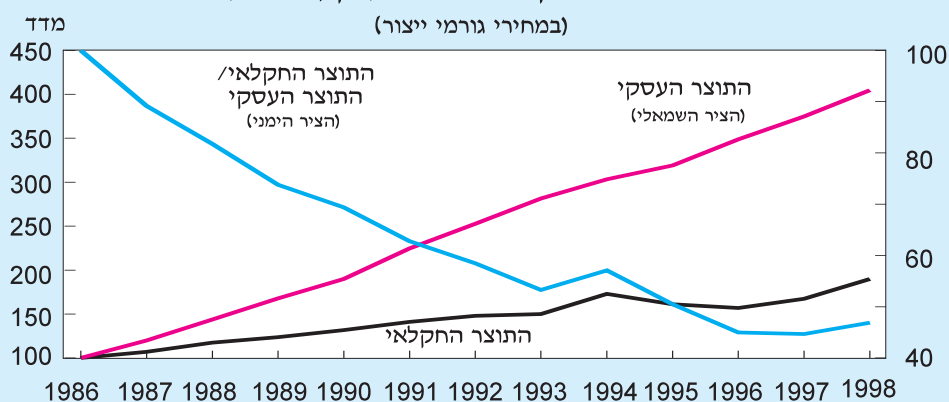
ענף החקלאות - מדדים נבחרים, 1987 עד 1998

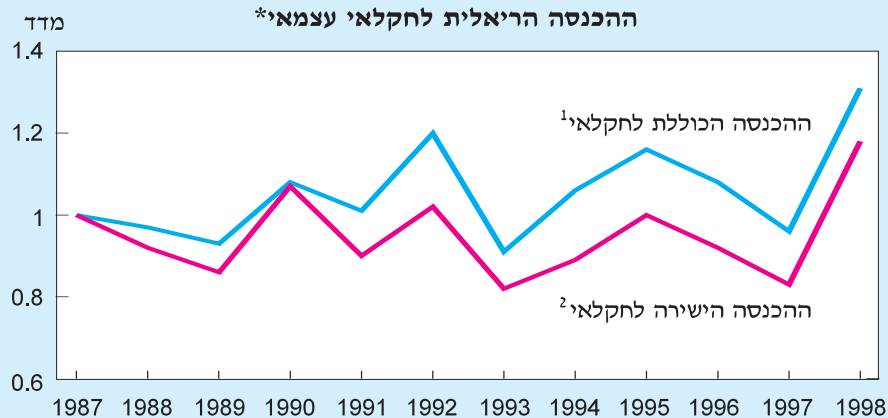
(1) התוצר החקלאי הגולמי במחירים קבועים.
 (2) מחירי התפוקה ביחס למחירי התשומה.
 (3) ההכנסה מהון ומעבודה עצמית למעט פיצויים ותמיכות שונות בענף, בניכוי מדד המחירים לצרכן.

מדדי מחיר התוצר החקלאי והתוצר העסקי, 1986 עד 1998

(במחירי גורמי ייצור)

ההכנסה הריאלית לחקלאי עצמאי*

* מדד ההכנסה הריאלית, 1987=1.
 (1) כולל פיצויים ותמיכות שונות.
 (2) ללא פיצויים ותמיכות שונות.
 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

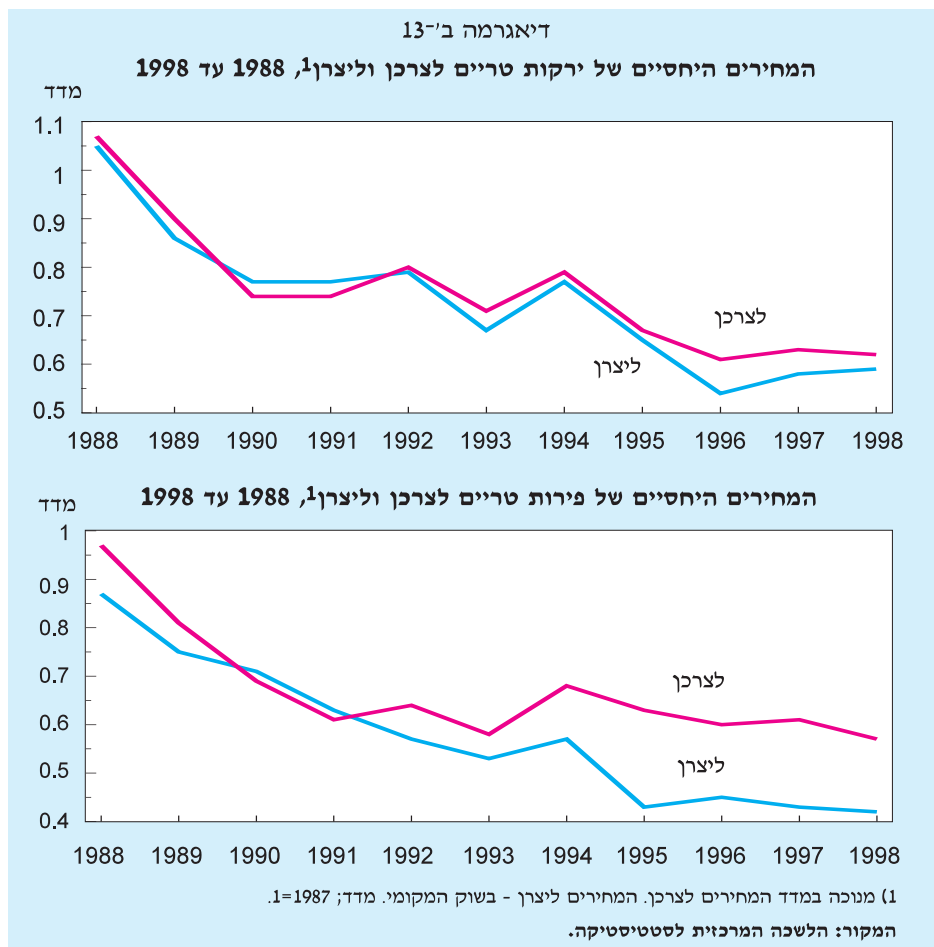
פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לחקלאי עצמאי חרף ההרעה המצטברת (12 אחוזים) ב"תנאי הסחר" ³⁶ של הענף באותן שנים.

העלייה המתונה בתפוקה הכוללת של הענף ב-1998 נבעה מגידול בן 2.5 אחוזים של תפוקת ענפי הצומח, בדומה לגידול האוכלוסייה, וירידת מה של תפוקת ענפי בעלי החיים. הודות לשינויים במבנהו ובתפקודו של הענף בשנים האחרונות חדלה הבעיה של היווצרות עודפי תוצרת חקלאית להיות בעיה מרכזית כבעבר, וכך מצטמצמת תרומת השינויים במחירי התוצרת החקלאית למדד המחירים לצרכן. עם זאת, החום הכבד והחריג, ששרר השנה בחודשים יולי ואוגוסט, שיבש מועדי הבשלה ושיווק באחדים מענפי הצומח, וכך נגרמו גם שינויים חריפים במחירי התוצרת החקלאית ששווקה בשוק המקומי, מעבר לתנודתיות העונתית הידועה.

בסך הכול ובממוצע שנתי ירדו מחירי הירקות והפירות לצרכן ריאלית, ואילו במחירים שקיבלו החקלאים מהשוק המקומי נרשמה עלייה ריאלית בירקות וירידה בפירות, בדומה לשינויי המחירים אשתקד. בשנת 1998 תרמה התוצרת החקלאית (כולל תוצרת ענפי החי) לירידה בת 0.1 נקודת אחוז בממוצע שנתי של מדד המחירים לצרכן, לאחר תרומה בת 0.2 נקודת אחוז לירידת המדד אשתקד. (ראה דיאגרמה ב'-13).

בשנת 1998 תרמה
התוצרת החקלאית
לירידה זעירה של מדד
המחירים לצרכן.

36 השינוי ביחס שבין מדד מחירי התפוקה למדד מחירי התשומה.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

החום החריג בקיץ 1998 ומיעוט המשקעים בסתו/חורף 1998 גרם לצריכת-יתר של מים וחריגה ממכסות המים, ובסך הכול עלתה צריכת המים ב־6 אחוזים, לאחר יציבות יחסית בשנתיים הקודמות. במחירי המים לחקלאות נשמרה יציבות ריאלית בממוצע שנתי, לאחר עלייה ריאלית ממוצעת בת 9 אחוזים אשתקד, ובמקביל ירדה השנה התמיכה השוטפת במחירי המים. בכך הוחרפה בעיית המחסור במים שפירים לחקלאות, בטווח הקצר, בעיה שאמורה להאיץ מתן פתרון הולם וכלכלי להשקיה במים שפירים בטווח הארוך. במסגרת זו יש לגבש גם מדיניות יעילה של הקצאת מים בין בעלי מכסות המים, שחלקם חורגים ממכסתם, לאחרים, הפועלים בתת-ניצולת, פיסית וכלכלית של מכסותיהם, וזאת לנוכח האיסור על סחר במכסות מים.

הייצור ליצוא³⁷ הצטמצם השנה כמותית בכאחוז, לאחר הצטמצמותו אשתקד ולאחר שלוש שנים רצופות של התרחבות כמותית ניכרת – בשנים 1994 עד 1996. השנה בלטה במיוחד העלייה ביצוא הירקות (בכ־20 אחוזים) הודות להשקעות, לשיפורים טכנולוגיים ולהתבססות על עבודת זרים בענף זה, שהתרחבו בשנים האחרונות. כן בלטה הירידה ביצוא האבוקדו, בשל הסירויות בתפוקת הענף, שטרם נמצא לה מענה אגרוטכני. בשנת 1998 נהנו החקלאים מעליית המחירים היחסיים (הנגזרים) שקבלו תמורת היצוא. עליית המחירים-לחקלאי של היצוא החקלאי בענפי היצוא החקלאי של 6 אחוזים ריאלית בקירוב, לאחר שנתיים של ירידה בת 9 עד 10 אחוזים. הגורם העיקרי לתפנית השנה הוא הפיחות הריאלי של השקל במהלכה, ובעיקר ברביע האחרון. בהתחשב בסל המטבעות הרלבנטי ליצוא החקלאי ובאינפלציה בישראל ובארצות היעד שלו נאמד פיחות זה בכ־4 אחוזים, לאחר שנים אחדות של ייסוף ריאלי. ראוי להדגיש שלמעלה משליש מהכנסות ענפי הצומח מקורו ביצוא, עם התייצבות גידולה של האוכלוסייה המקומית גידולו של היצוא הוא תנאי הכרחי לצמיחת הענף בלי ליצור עודפי ייצור, שגורמים להורדת הכנסותיהם של החקלאים. (ראה לוחות נספח לפרק זה).

בדומה לאשתקד פחת גם השנה היקף התשומות שקנה הענף. אולם בעוד שאשתקד הצטמצמה גם התפוקה, היא עלתה השנה, וכך הובטח גידול מואץ של תוצר הענף. מחירו של מיצרף התשומות ירד השנה ריאלית ב־4.9 אחוזים, בניכוי מדד המחירים לצרכן (וב־5.6 בניכוי מחירי התפוקה החקלאית). התרומה החשובה ביותר הייתה להמשך ירידתם של מחירי המספוא – כ־36 אחוזים מסך ההוצאה על תשומות הענף – בשיעור 11.4 אחוזים, ירידה שמשקפת המשך הוזלתם של הגרעינים בשוק הבינלאומי. נוסף על כך הצטמצמה גם הכמות של קניית המספוא (לענפי הרפת והלול) בכ־4 אחוזים.

עוצמת השיפור ב"תנאי הסחר" של הענף ב־1998 ובמיוחד של הירידה בהוצאה על מספוא, במיוחד בולטת כשהיא מוצגת במונחי התוצר החקלאי: סך כל השיפור ב"תנאי הסחר" מסתכם בכ־12 אחוזי תוצר – מחציתם בהשפעת הירידה של ההוצאה על מספוא. לשיפור ב"תנאי הסחר" של הענף הייתה אפוא השפעה מכרעת בעליית הכנסותיהם של החקלאים.

גם בראשית 1998 נמשכה הירידה הזעירה של מלאי ההון הגולמי בחקלאות, אולם במשך השנה גדלה ההשקעה הגולמית והשתוותה לגרט השנתי. בשנתיים האחרונות הייתה רמתו של מלאי ההון הגולמי דומה לזו של אמצע שנות השבעים.

צריכת המים עלתה
ב־1998 ב־6 אחוזים – בין
השאר, מסיבות אקלימיות.

הייצור ליצוא הצטמצם
כמותית בכאחוז, ואילו
המחירים-לחקלאי של
היצוא החקלאי בענפי
הצומח עלו בשיעור של 6
אחוזים ריאלית, לאחר
ירידה ניכרת בת שנתיים.

ב־1998 פחת היקף
התשומות שקנה הענף,
למרות העלייה בתפוקה.
המחיר היחסי של מיצרף
התשומות ירד, בעיקר
הודות לירידת מחירי
המספוא.

³⁷להבדיל מהיצוא על פני נתוני מאזן התשלומים; ראה לוח ב'11 ונתונים נוספים בפרק ו' של דוח זה. על פי נתוני סחר החוץ הסתכם היצוא החקלאי הישיר, פו"ב, ב־1998 ב־808 מיליוני דולרים – בדומה לזה של השנתיים הקודמות.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

ב־1998 ירדו תשומות
העבודה ומספר
המועסקים בענף; ירד גם
מספר העצמאיים בענף,
ועלתה התלות שלו
בעובדים לא־ישראלים.

ב־1998 ירדה תשומת העבודה בענף ב־0.4 אחוז³⁸; יזכן פחת מספר המועסקים בו (ב־0.9 אחוז). נמשך השנה שינוי הרכב העובדים בענף: מספר הישראלים הצטמצם ב־3.3 אחוזים, ובמקביל לכך עלה מספר העובדים הזרים. מבין הישראלים פחת מספר העצמאיים ב־7.4 אחוזים, ואילו מספר השכירים גדל מעט. נמשכה אפוא העלייה בתלותו של הענף בעובדים זרים (לרבות עובדים מן השטחים) לכ־38 אחוזים בקירוב (ולמעלה מ־40 אחוזים בתשומת העבודה). מספרם של העובדים שאינם שכירים בענף פחת ל־22.6 אלף בלבד – ירידה של 48 אחוזים מאז 1990. בשני מאפיינים אלה השתנה, לבלתי הכר, פרופיל המועסקים בענף ובכך משתקף שינוי בלתי הפיך במבנה הענף. (ראה לוחות נספח לבפרק זה). מנגנוני השוק והסביבה הכלכלית, שבה פועלת החקלאות, שינו והחליפו בהדרגה את הפרמטרים העיקריים שייחדו את הענף בישראל: משקים "מעורבים" (בפעילויותיהם החקלאיות), מבנה חברתי־כלכלי שיתופי, התבססות על עבודה עצמית וערבות הדדית, עקרון האספקה העצמית של תוצרת חקלאית, מכסות ייצור, מניעת יבוא מתחרה, תכנון מרכזי ו"שיווק מאורגן", מעורבות ממשלתית ותמיכות ענפיות מאסיביות. כל אלה מפנים בשנים האחרונות את מקומם למיגוון עיסוקים שונה בכפר הישראלי. זאת על ידי תוספת של עיסוקים לא־חקלאיים, הישענות גוברת על עבודה שכירה וזולה, גיבוש יחידות ייצור גדולות יחסית ומתמחות, ליברליזציה גוברת ביבוא התוצרת החקלאית (על פי הסכמי סחר בין־לאומיים ואחרים), ביטול מכסות ייצור, הישענות רבה יותר על שיפורים טכנולוגיים וירידה הדרגתית של התמיכות בענף.

כך התאפשרה צמיחת תוצר הענף מאז 1990 בשיעור 4.6 אחוזים בממוצע על ידי תרומה מזערית של גורמי הייצור (ב־0.1 אחוז בממוצע) ועליית הפרייון ב־4.5 אחוזים בממוצע. זאת תוך עלייה, בת 3 אחוזים בממוצע, של ההכנסה הריאלית מהון ומעבודה עצמית לחקלאי עצמאי, תוך צמצום התמיכות בענף. בשנת 1998 נמשך הצמצום הריאלי בהיקף התמיכות בתפוקה החקלאית (הכוללת סובסידיות ותשלומי העברה גלויים וישירים בלבד) לשיעור של 3.1 אחוזים³⁹ לעומת 7.1 אחוזים ב־1995 ו־4.9 אחוזים ב־1984). מגמת ירידה בתמיכות בייצור החקלאי נרשמה גם בארצות הקהילה האירופית ובארצות OECD אך שיעור התמיכה מתוך ערך הייצור החקלאי שם גבוה במידה ניכרת מאשר בישראל⁴⁰.

IV. התחבורה והתקשורת ותשתית הכבישים⁴¹

ב־1998 גדל תוצר התחבורה והתקשורת בכ־7 אחוזים, פי שניים מאשר בשנתיים הקודמות ופי ארבעה מצמיחת התוצר העסקי כולו, כך שמשקלו בתוצר ממשך לעלות. גידולה של התקשורת היה תלול, 11 אחוזים, בעוד שהתחבורה גדלה רק ב־4 אחוזים (לוח ב'–12). גידול התחבורה הקיף את רוב רכיביה העיקריים, ובולט במיוחד גידולם של שירותי ההובלה בים, בכ־9 אחוזים (לוח ב'–13). ההון שמשרת את הענף גדל השנה ב־7 אחוזים, ואילו תשומת העבודה פחתה בכאחוז, ירידה שכולה בתחבורה. הפרייון

נמשך גידולו המהיר מאוד
של תוצר התקשורת; גם
גידולו של תוצר התחבורה
היה מהיר מזה של התוצר
העסקי כולו.

³⁸ לצורכי פרק זה מותאמים נתוני המועסקים ותשומת העבודה בחקלאות, ממקורות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מ־1995 ואילך, להגדרת הענף במחלקה לחקלאות שם. בהתאם לכך נגרעו עובדי הגינון, שכוללים בענף החקלאות על פי הסיווג של סקר כוח אדם.

³⁹ לא כולל את התמיכות בעלות ההון בגין חלקה של החקלאות במערכת המים, וכן את התמיכה הגלומה כהגנה על התוצרת המקומית מפני תחרות מחו"ל.

⁴⁰ יש קושי בהשוואה המדויקת, בשל הבדל בהגדרות ובאיכות הנתונים הסטטיסטיים.
⁴¹ המידע בסעיפים אלו מעודכן, בדרך כלל, לסוף 1998. חלק מהנתונים, כדוגמת הפעילות בספנות, נסמך על דיווחים ל־3 רביעים בלבד. על דרכי אומדנו של התוצר ראו לוח ב'–29.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

הכולל⁴² ופריזון העבודה גדלו מאוד, ב־4 וב־8 אחוזים – גידול שהתמקד בתקשורת – ובשנתיים האחרונות הצטבר גידול נכבד של פריזון העבודה, 12 אחוזים. גידולו זה של פריזון העבודה גבוה מאשר בשאר ענפי המשק, דבר הקשור ביחס הגבוה של ההון לעובד בענף (נמוך רק מאשר ענף חשמל ומים), ומכאן גם השכר הריאלי הגבוה למשרת שכיר⁴³. גידולו השנה, ב־7 אחוזים, גבוה מגידולו של פריזון העבודה. עלייתם של מחירי התחבורה פיגרה אחר מחירי התוצר העסקי בכ־2 אחוזים, ואילו מחירי התקשורת ירדו ב־2 אחוזים. התחרות בענף התקשורת מתרחבת והולכת, ויש בה תועלת ברורה. ההשקעה בכבישים גדלה לכאחוז מהתמ"ג, אך אין בכך כדי להדביק את הפיגור הרב שהצטבר בהשקעות.

הענף צמח במהירות יחסית לשאר הסקטור העסקי, אף שהמיתון במשק פועל להורדת הביקושים לשירותיו – שהרי מלבד פיגעתה של ההאטה בביקוש לשירותי הענף, המשמשים תשומה בשאר הענפים, נפגעים גם הביקושים הסופיים, בשל ההאטה בהכנסות, הכרוכה בהאטה בתוצר. אך הפעילות בענפי השירותים נפגעה מהמיתון פחות מענפים אחרים, מפני הגידול היחסי של הביקוש לשירותים השונים עם הפיתוח המשקי. כן נציין את המשך הגידול המהיר של יצוא הסחורות, הנזקק

לשירותי הענף, את ניצולה של גומחת ביקוש בהובלה בין נמלי ים זרים, וכן את הדינמיות הרבה של ענף התקשורת, הנובעת מן הפיתוחים הטכנולוגיים ומהתחרות הגוברת. תרומת גידולה של התקשורת לתוצר הענף כולו היא משמעותית, משום שמשקלה בו מגיע ל־39 אחוזים, פי שלושה ומעלה ממשקלה לפני עשור. משקל התקשורת בצריכה הפרטית הוכפל מאז 1980.

ההשקעות בתחבורה והתקשורת פחתו השנה בשיעור ניכר, ב־17 אחוזים (לוח ב'–14). הסתיים תהליך ההאצה בהשקעות אשר ליזמה את גידול האוכלוסייה שנבע מגל העלייה הגדול לארץ, והמיתון הנמשך בפעילות המשקית נתן את אותותיו. ההשקעה במשאיות ירדה מאוד, וירידת המחירים של שירותיהן בשנים האחרונות, יחסית למחירי התוצר, תומכת בסברה שהיה בתחום זה עודף היצע. ירדה גם ההשקעה בכל סעיפי כלי התחבורה – התופסים כמחצית מההשקעה בתחבורה: באוטובוסים ובכלי התחבורה היבשתיים האחרים, וכן באניות ומטוסים, שההשקעה בהם תנודתית מאוד. לעומת זאת גדלה ההשקעה בפלח התקשורת של הענף בשיעור מרשים, ב־29 אחוזים, הודות לצמיחתו המהירה תוך כניסה של חברות חדשות, בציפייה לרווח. אך לא כל ההשקעות בענף

לוח ב'–12

**אינדיקטורים עיקריים בתחבורה ובתקשורת,
1991 עד 1998
(השינוי השנתי, אחוזים)**

	-1994 -1991				
	1998	1997	1996	1995	1993
סך כל התוצר הגולמי	7	3	4	14	8
מזה: תחבורה	4	2	2	9	5
תקשורת	11	4	5	23	12
ההשקעה הגולמית	-7	-10	16	7	21
מלאי ההון ¹	7	9	7	8	5
המועסקים	0	0	2	4	5
תשומת העבודה	-1	0	3	5	5
פריזון העבודה	8	3	1	8	2
הפריזון הכולל	4	-1	-1	7	3
השכר לשעת עבודה ²	7	5	2	4	2
השכר לשעת עבודה ³	4	3	-2	-1	0

(1) בתחילת השנה.

(2) בניכוי מחירי התחבורה והתקשורת.

(3) בניכוי מדד המחירים לצרכן.

ההשקעות בענף פחתו,
כתוצאה מירידת ההשקעה
בתחבורה – למרות עליית
ההשקעה בכבישים – בעוד
שההשקעה בתקשורת
גדלה מהר.

42 הפריזון הכולל בתחבורה מוערך הערכת חסר, שכן ההון בה מושפע מהגידול של הון הכבישים. אלה משרתים גם את המכוניות הפרטיות, שפעילותן אינה נכללת בתוצר הענף.

43 הדבר קשור גם בפעילותם של מונופולים ציבוריים בענף.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לוח ב'-13

התפתחות התוצר הריאלי והמחירים בתחבורה
ובתקשורת, 1997 ו-1998
(השינוי השנתי, אחוזים)

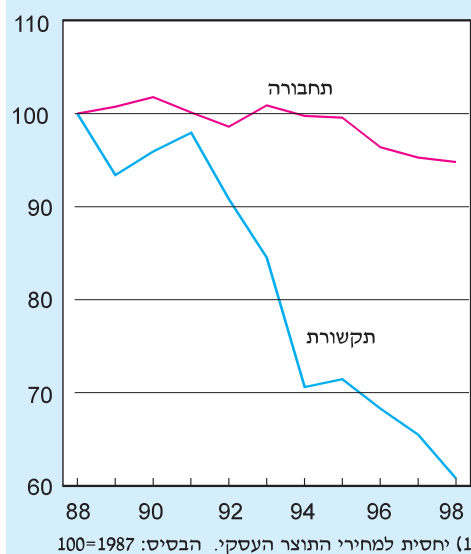
המחיר בתוצר	בתוצר הריאלי	במחירים היחסיים ¹		
			1998	1997
27	1	-4	1998	1997
12	0	-3		
12	-1	-4		
12	1	7		
10	9			
61	2	-2		
39	5	-8		
100	3	-5		

(1) מנוכה במדד מחירי התוצר העסקי.
מקור: הנתונים, הגדרותיהם ואופן החישוב – ראו הערות ללוח נספח
ב'-נ' 29.

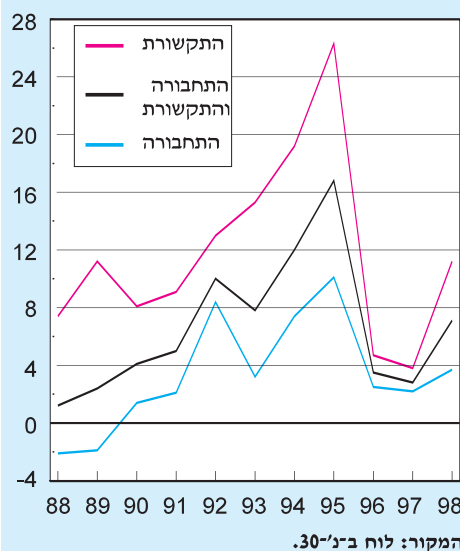
מוכתבות משיקולים עסקיים: חלק חשוב מהן ציבורי, בתחום התשתיות. בהשקעות בתחום זה הצטבר פיגור רב, כך שהמיתון בפעילות העסקית אינו צריך להקטין. אדרבה, משיקולים של העסקת עובדים וציוד דווקא תקופת מיתון מתאימה לפעילות מואצת של סגירת פיגורים. השנה גדלה ההשקעה בכבישים בשיעור 21 אחוזים, גידול שהתמקד בהשקעתן של הרשויות המקומיות, והתמדתו מוטלת בספק עקב מצבן הפיננסי הרעוע של רבות מהן. ראוי לציין את התחלת בנייתו של נתב"ג 2000, ואת העיכוב בהתחלת ההשקעה של כביש חוצה ישראל על ידי הזכיין, שנבחר בראשית השנה.

בהתפתחות תוצר התחבורה היבשתית נציין את ההאטה בפעילות המשאיות, עם ההאטה בפעילות העסקית והקיפאון בהשקעה במבנים. השנה הואטה גם העלייה בתפוקת המוניות, בין השאר בשל הירידה של יצוא שירותי התיירות, לאחר ירידות בשנתיים הקודמות. תפוקת הרכבת פחתה ב-10 אחוזים, עם הירידה בהובלת מטענים, בעוד שהולכת הנוסעים גדלה משמעותית (ב-8 אחוזים).⁽⁴⁴⁾

דיאגרמה ב'-15
מדדי המחירים היחסיים לתחבורה
ולתקשורת¹

דיאגרמה ב'-14
גידולו של תוצר התחבורה והתקשורת
אחוזים

44 על כך מצביעה התפתחות הפדיון במחירים קבועים, על פי התשלומים למע"מ. לעומת זאת מצביעים הנתונים על משקל המטענים ששונעו דווקא על גידול.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

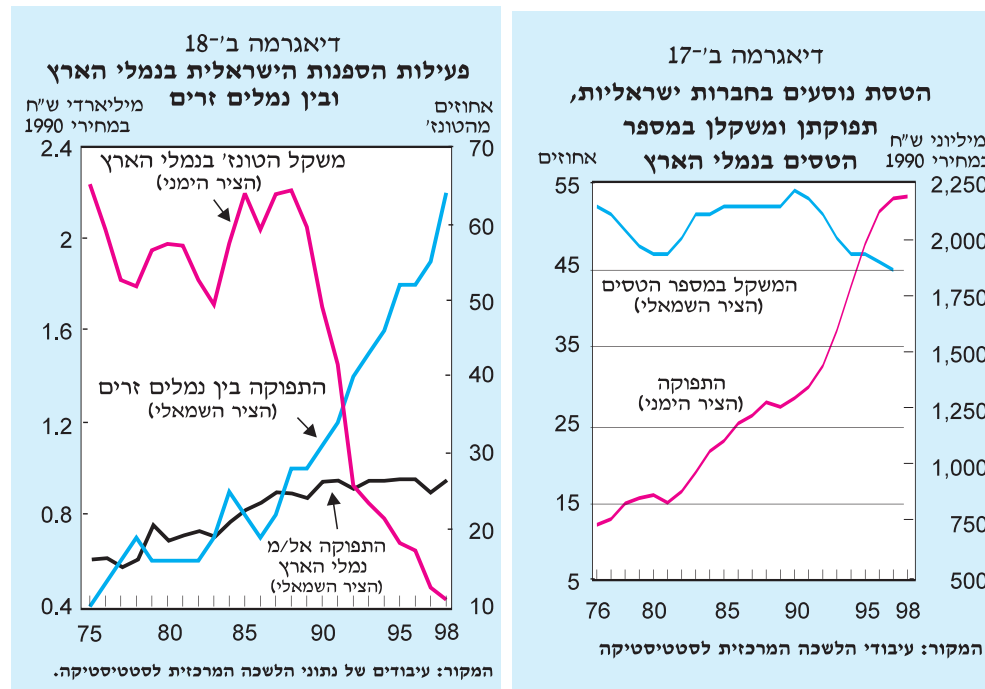
כן התאוששו מעט הנסיעות באוטובוסים, בניגוד למגמה הרב-שנתית. ראוי לציין את הגידול הניכר בהובלה הימית, למרות השפל העולמי; זאת בעיקר הודות לעלייה הניכרת בשירות שנותנות החברות בין נמלים זרים⁴⁵ – אשר מהווה למעלה משני שליש מתפוקת ההובלות – ולעלייה המשמעותית בהובלת היצוא. בשירותי התעופה היה גידול מתון, שנבע בעיקר מהפעילות המסחרית בנתב"ג, בעוד שפעילותן של חברות התעופה גדלה פחות, ופעילות הטסת המטענים אף פחתה מעט. נמשכה ירידת חלקן של החברות הישראליות בהטסת נוסעים מנמלי הארץ ואליהם, וכן בשירותי הים, אך למרות זאת גדלה בשניהם התפוקה, עם גידול הפעילות (דיאגרמות ב'–17 וב'–18). בסוף השנה החל לפעול מפעיל נוסף של טלפון נייד, ובתחומים אחרים, לרבות הכבלים, נערכים לתחרות, שאמורה להיפתח ב-1999. להתפתחויות אלו היה חלק בגידולה התלול של תפוקת התקשורת (11 אחוזים).

לוח ב'–14

ההשקעה בתחבורה ובתקשורת, 1998 (אחוזים)

הרכב ההשקעה				השינוי הריאלי			
הכמות		השיעור		1996	1997	1998	
(מיליוני ש"ח)							
		20	15	-4	21		(1) הכבישים
		34	17	-15	-20		(2) סך כל כלי התחבורה
		17	24	-19	-9		מזה: משאיות
		25	20	-2	-18		(3) תחבורה אחרת ²
		78	17	-10	-11		(4) א. התחבורה (1)+(2)+(3)
		44	18	-3	0		מזה: ללא כלי תחבורה (1)+(3)
		22	10	-5	29		(5) ב. התקשורת
		100	16	-10	-7		(6) ג. התחבורה והתקשורת (4)+(5)+ב

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

1. התחרות, ההסדרה והיעילות בתחבורה⁴

לענף היסטוריה של ריכוזיות וחוסר תחרות, הפוגעים ביעילות, ומכאן החשיבות העליונה של המאמץ הממשלתי לשיפורה, באמצעות ההסדרה והחדרת התחרות. תחום ההובלה האווירית, למטען ולנוסעים, עדיין רחוק מאוד מהתווית של "שמים פתוחים", שיש ומצמידים לו, ועדיין יש הגבלות על התעופה בשל הרצון לנצל את זכויות האוויר כנכס לאומי. החוק עדיין מעניק פטור קטגורי וגורף על כל הסדר להובלה בין-לאומית של נוסעים או מטענים בדרך האוויר והים. בתחום הטסת הנוסעים התחרות אינה מספקת, בשל הגבלות שונות. מתן רשיון למפעילים אזוריים הנוספים על המוביל הלאומי, שבכוחם להוסיף תחרות בקווים מסוימים, עדיין לא הושלם. ניתן רק מספר קטן יחסית של אישורים ליעדים נוספים לטיסות שכר, ואין החלטת ממשלה על רישוי מובילי שכר ישראליים נוספים. עם זאת נראה, כי הסדרת התחרות בהטסת מטענים נמצאת בשלב מתקדם יותר: קידום מתן רשיון לחברה נוספת להטסת מטענים נראה קרוב יחסית, ויש חשיבות לקביעתה של הוועדה, שעליה מסתמך רישוי זה, כי היעד הסופי הוא תחרות מלאה בתחום המטענים. כן הוחלט כי יינתנו אישורים לטיסות שכר ייעודיות למטען, ויותר להוביל מטען בבטן המטוסים המטיסים נוסעים בטיסות שכר. בנמלי הים צפוי כי התחרות תגדל, אם יופעלו רציפים חדשים על ידי גורמי חוץ. באוטובוסים תתאפשר תחרות רק בהדרגה – לאחר תכנון כולל, אשר יאפשר תחרות שתשמור על שירות יעיל, לאחר שבג"ץ אישר זאת, ועדיין לא ננקטו פעולות לרציונליזציה של הקווים. גם קיומו של שירות מוניות לא מורשות (שמטבע הדברים אין עליו נתונים) נוגס בתחבורה הציבורית הממוסדת, מפחית את רווחיותה ומגביר את הצורך בסובסידיה לקואופרטיבים לתחבורה. בתחום שירותי המוניות ניתן עתה לרכוש רשיונות ללא הגבלה, תמורת תשלום. קידום הפרטתן של

46 המידע בסעיף זה מעודכן לסוף 1998.

התחבורה ותקשורת
מאפיינות בריכוז
ובתחרות מוגבלת, אך
המצב משתפר במידה
מסוימת בתחבורה,
ובמהירות רבה בתקשורת.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

חברות, כ"אל על" ו"בזק", לפני התרת תחרות בענפים הרלוונטיים, יכול להקשות על קידום התחרות בהמשך, משום שייתוספו גורמים בעלי עניין – הבעלים הפרטיים של החברות – שירצו בהכשלת התחרות.

2. ההשקעה בתחבורה והתקשורת

ההשקעה בתשתית נמנית עם התחומים המעטים, שבהם יש הצדקה למעורבות ישירה של הממשלה בפעילות המשקית⁴⁷. לפיכך חשובה ההשקעה בתחבורה – היבשתית, ובמיוחד בתחבורה הציבורית (בפרט באמצעי הסעה המונית), בכבישים ובנמלי הים והאוויר, שבהם

תיבה ב'-6: מערכות הסעה המונית במטרופולין הגדולים¹

במטרופולינים צפופי תנועה קשה ביותר – מהבחינה הכלכלית והסביבתית – לספק פתרונות תחבורתיים המבוססים על אוטובוסים, לא כל שכן על רכב פרטי. הפתרון המתבקש הוא מערכות הסעה המונית, מסילתית. החלופות הנבדקות הן רכבת קלה, או רכבת תחתית, שהיא יקרה יותר. מערכות אלו יעילות, וביכולתן להסיע נוסעים במספרים גדולים ביותר בתוך זמן קצר. הקמתן של מערכות אלה דורשת אמנם השקעה גדולה, אך תועלתן רבה מאוד, כך שתשואתן יכולה להצדיק את ההשקעה. מאחר שלמערכות אלו יתרונות חיצוניים רבים, לא מספיק הסדר של BOT² רגיל, ויש צורך גם במעורבות ציבורית במימון השקעה או בסבסוד התפעול. במטרופולין תל אביב בדקה חברת נת"ע חלופה המשלבת שני קווים – רכבת תחתית ורכבת קלה³. הקמתה של מערכת כזאת צפויה לעלות כ-2 מיליארדי דולרים ולהימשך כ-6 שנים. עתה בודקים חלופה שכולה רכבת קלה. תהליך הבדיקה יושלם בתוך כשנה, על פי התכנון, ובמקביל לכך מקדמים את התכנון המפורט יותר, שיאפשר לצאת למכרז BOT. עם זאת יצוין, כי בשלב זה עדיין אין תכנית שאושרה בוועדות התכנון, והזמינות בשטח לא הוסדרה. במטרופולין חיפה נבדקת כדאיותה של רכבת הקלה. בירושלים כבר אושרה תכנית של רכבת קלה במועצה הארצית לתכנון ובנייה, ועתה משלימים את התכנון הסופי של הקו הראשון. מכרז BOT מתוכנן לצאת בסוף 1999 או בראשית 2000, ובשטח כבר עוסקים בקידום הזמינות של תוואי הקו. בניית הקו אמורה להסתיים בסביבות 2005, ועלותו כ-350 מיליוני דולרים. במטרופולין באר שבע נבדקה מערכת הסעה המונית, אך הקמתה לא נמצאה כדאית עתה. עם זאת, שומרים על התוואי שלה, לקראת המצב שבו היא תהיה כדאית.

1 המקורות: משרד התחבורה, ולמטרופולין תל אביב – גם חברת נת"ע ומשרד האוצר.

2 חברה שתבנה את המערכת, תפעיל אותה ותמסור אותה לרשויות, בתום זמן קצוב.

3 תחתית: פתח תקווה-ארלוזורוב-בתיים. רכבת קלה: חולון-מרכזתל אביב-ארלוזורוב.

47. ראו עמודים 60-61 בדין וחשבון של בנק ישראל לשנת 1997.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

ניכרים צווארי בקבוק – וכן בחשמל, במים ובביוב⁴⁸ צשלהי שנות השמונים החלה התרת המונופולין בעולם לשנות את המבנה של מרבית הענפים הללו; הותרה התחרות, בעיקר בארה"ב ובקהילה האירופית, וגם בארץ ניכרו שינויים. חשיבות מכרעת נודעת להסדרת הפעילות בתקשורת, כדי להתאים את פעילות הענף לתנופת החידושים בענף תשתית דינמי זה, כדי לנצלם לטובת הסקטור העסקי והצריכה הפרטית.

ההשקעה בתשתית התחבורה ללא כבישים – וללא כלי תחבורה, שאינם נכללים בתשתית – (שורה 3 בלוח ב'-14) פחתה השנה ב-14 אחוזים⁴⁹, והדבר חמור במיוחד, לנוכח מצוקת התשתיות. ההשקעה בתשתית התחבורה לרבות כבישים נותרה השנה ברמת אשתקד, במחירים קבועים, למרות הגידול הרב של ההשקעה בכבישים, 21 אחוזים, שהביא את משקל ההשקעה בהם בתוצר לקרוב לאחוז. (ראו דיון בסעיף תשתית התחבורה והכבישים להלן).

ההשקעה בתשתית התחבורה אינה מספקת, אף שהמחסור בתשתיות מצדיק גידול רב של ההשקעה בה, במיוחד בתקופת מיתון.

3. התקשורת

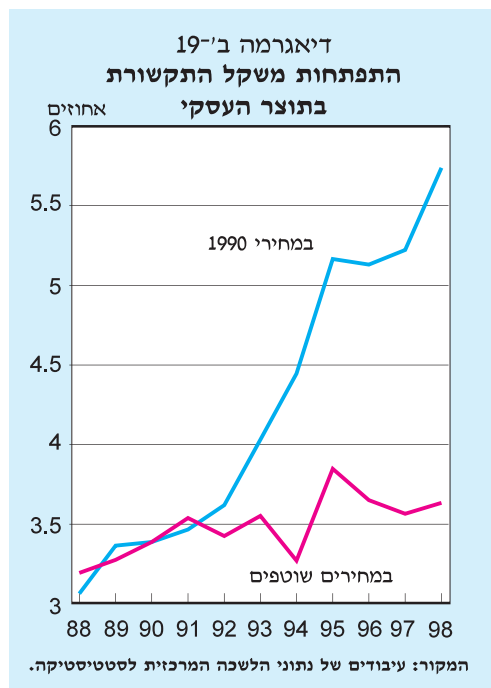
השנה גדל תוצר הענף ב-11 אחוזים, ונמשך גידול משקלו בסקטור העסקי (דיאגרמה ב'-19). תשומת העבודה של הענף גדלה ב-4 אחוזים, כך שפריון העבודה גדל ב-7 אחוזים. ההשקעה גדלה בשיעור מרשים, 29 אחוזים, בעיקר עקב הצטרפותה של חברת

טלפון נייד נוספת לשוק. נמשך הגידול המהיר בתחומי התקשורת שנפתחו לתחרות – התחום הבינלאומי והטלפון הנייד. יחד עם זאת גדלה במהירות גם תפוקתם של שירותי התשתית: תפוקת "בזק" גדלה, על פי האומדן, בכ-6 אחוזים. פני ענף תשתית זה משתנים במהירות, לאחר שאינו עוד מונופול טבעי, כתוצאה מההתפתחויות הטכנולוגיות המהירות. הפתיחה של התחרות תגדיל את משקלם של השיקולים העסקיים בפעילות הענף. מחירים של שירותי התקשורת ירד השנה ב-2 אחוזים, ויחסית למחירי התוצר ב-8 אחוזים.

השנה אושר סופית דוח "ועדת רוזן" לפתיחת ענף התקשורת המקומית לתחרות, לאחר שתחום הטלפון הנייד והבינלאומי כבר נפתח לתחרות, פתיחה שלווה הן בירידות מחירים והן בגידול של הכמויות, בשיעורים מרשימים ביותר. פתיחת התחרות בתקשורת המקומית נדחתה, בחוק ההסדרים, ליוני 1999, ועתה מכינים את המכרזים שיאפשרו את התחרות; בין השאר חיונית לצורך זה הקצאת התדרים, שבמחסור. כן הוחלט על הפרטה נוספת של "בזק" – הפחתה של בעלות הממשלה מ-54 ל-40 אחוזים. היה עדיף להפריט לאחר פתיחת התחרות, שכן לממשלה קל יותר לשנות את מבנה הענף כשהיא הבעלים, ולא ליצור בעל עניין נוסף בהתנגדות לתחרות. אך בראשית 1999 הוחלט אחרת. ועוד בתחום התחרות: בסוף השנה נוסף

מפעיל של שירותי טלפון נייד, ועומד להיפתח שירות של טלוויזיה בשידור ישיר למנויים (DBS) בשירותי הטלוויזיה בכבלים. אף שהממשלה אימצה, ב-1997, את המלצות

תוצר התקשורת והשקעה בה גדלו מאוד, והתעריפים ירדו.

נערכים להחדרת התחרות בתקשורת המקומית ובשידורי הטלוויזיה בקליטה ישירה (DBS).

48 הדברים אמורים גם בתשתית ההון האנושי – החינוך – שאינה נדונה כאן.
49 נתון זה בעייתי, משום שהוא מחושב כשארית, ואינו נמדד ישירות. הבעיה בשארית יכולה להיות קשה, משום אי התאמה בין שני המקורות לנתוני הלוח. אומדן ההשקעה בתקשורת סופק על ידי משרד התקשורת, בעוד שמקור שאר הנתונים הוא הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

"ועדת פלד" בעניין השידור הציבורי⁵⁰, שהיה אמור להביא ל"שמים פתוחים" בשידורים, לא שונה החוק, ולפי דיווחים שונים גדל מספרן של תחנות השידור הפועלות בניגוד לחוק⁵¹ ("תחנות פירטיות").

"ועדת גרונאו" להסדרת תעריפי חברת הבזק⁵² פרסמה את מסקנותיה, שיש להן השלכות מכרעות על פעילות ענף התקשורת ועל התפתחותו ב-5 השנים הקרובות, אולם מסקנות אלה טרם יושמו, למרות חשיבותן הרבה. ביניהן נציין את ביטולו של הסבסוד הצולב, הנוהג עתה, כך שמחירו של כל שירות ישקף את עלות ייצורו. זהו תנאי הכרחי הן לניצול נכון של התשתיות, והן לחוסנה של "בזק" בתנאי תחרות, שאלמלא כן יוסטו ביקושים מ"בזק" בתחומים המסבסדים, וייגרמו לה הפסדים בתחומים המסובסדים. לכך מכוונות ההמלצות לייקר את תעריפי התקשוב ואת ההוצאה הקבועה של מנויי הטלפון, שצריכה לכסות את עלות ההון, ולהפחית בהרבה את מחיר השיחה בארץ, שייצורה זול מעלותה לצרכן. כן קבעה הוועדה את תעריפי הקישוריות, שמשלמים לה מפעילים אחרים (כדוגמת מפעילי הטלפון הנייד והבידל-לאומי) תמורת הקשר למנויי "בזק". היא קבעה גם שמקדם ההתייעלות של "בזק" – השיעור שבו יפגרו התעריפים בגין השימוש אחר עלייתו של מדד המחירים לצרכן – יהיה 7 אחוזים. הוועדה מצאה כי "בזק" לא התייעלה די הצורך בחלק מהשנים האחרונות, וברובן נהנתה משיעורי רווחיות שעלו פי שניים ויותר על שיעור הרווח התקני, שנקבע לפני כ-5 שנים. היא המליצה להעלות את שיעור הרווח התקני, ויחד עם זאת להפחית את תעריפי "בזק"⁵³. דוח הוועדה מלמד כי תכניתה העסקית של "בזק" קוראת לצמצם את מצבת כוח האדם ב-20 אחוזים בשנת 1999 לעומת 1997. כן מכירה החברה בקיומה של קיבולת עודפת ובצורך לצמצם את ההשקעות.

ועדה ציבורית המליצה על
מבנה תעריפים הולם,
שיאפשר תחרות
בתקשורת, תוך ירידה
ניכרת ברמה הממוצעת
של התעריפים.

4. תשתית התחבורה והכבישים

ההשקעה בכבישים גדלה השנה גידול מרשים, 21 אחוזים, ועמדה על קרוב לאחוז תל"ג, בדומה לערכים שנרשמו בשנים 1993 ו-1994 ולשיעור המקובל ב-OECD. אך את ההשקעה יש לשפוט לא רק על פי גידולה, כי אם – ובעיקר – על פי הצרכים, ואלה דוחקים מאוד. במשך שנים הייתה ההשקעה בכבישים נמוכה בהרבה מהשיעור המקובל בארצות המערב (דיאגרמות 3 ו-4 בתיבה ב'-7), והצטבר פיגור גדול, שעלותו למשק כבדה. לכן אין די בהתקרבות לשיעור ההשקעה המקובל בארצות המערב, ונדרשות השקעות רבות עוד יותר, כדי לסגור את הפיגורים.

ההשקעה גדלה השנה מאוד כתוצאה מהעלייה התלולה בהשקעה שביזמת הרשויות המקומיות, ב-33 אחוזים לאחר שירדו ב-8 אחוזים אשתקד. המשך השקעתן הגדולה מוטל בספק, עקב מצבן הפיננסי הרעוע של רשויות מקומיות רבות. הצפיפות בכבישים פחתה השנה, ככל הנראה. הגידול בנסועה (הקילומטר) שעברו כלי הרכב, המייצגת את הביקוש לכבישים, היה נמוך מהגידול בהון הכבישים, כך שעל פי

ההשקעה בכבישים גדלה
במהירות, בעיקר עקב
השקעת הרשויות
המקומיות.

50 "דוח הוועדה להרחבה וארגון מחדש של מערך השידורים לציבור בישראל", יוני 1997.
51 לאחרונה חוקקה הכנסת חוק שאמור להכשיר תחנות שידור כאלה בתנאי שידור 5 שנים לפחות, לרוב חלקי הארץ. תקפות החוק נדונה עתה בבג"ץ.
52 "דין וחשבון הוועדה להסדרת תעריפי חברת הבזק", ספטמבר 1998.
53 חבר בוועדה קבע, בניגוד לדעת הרוב, שיש להפחית עוד יותר את התעריפים, או להגדיל את מקדם ההתייעלות. לעומת זאת קבע פרופ' ביגר, בדוח שגיבש עבור חברת "בזק", כי דוח גרונאו מחמיר עמה בדרישת ההתייעלות.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

תיבה ב'-7: הצפיפות בכבישים וההשקעות בהם – השוואה בין-לאומית

הצפיפות בכבישי הארץ גדולה מאוד, הן לעומת השנים הקודמות והן בהשוואה בין-לאומית. הצפיפות, הנמדדת על פי היחס שבין מספר הקילומטרים שעברו כלי הרכב לבין אורך הכבישים; גדולה בישראל פי 2.5 קירוב ממוצע מדגם ארצות המערב שעליהן יש לנו נתונים (דיאגרמה 1). בפורטוגל, שמחזיקה בשיא הצפיפות אחרי ישראל – הצפיפות בכבישים נמוכה בכ-1/3.

את מיעוט הכבישים בישראל ניתן להצדיק, לכאורה, בשטחה הקטן. אך מן ההשוואה הבין-לאומית עולה, כי גם ביחס לשטחה, יש לישראל פחות כבישים משיש במערב: 0.7 ק"מ כביש לכל קמ"ר משטחה, ממוצע, לעומת 1.4 במדגם (דיאגרמה 2).² בהולנד הידועה בצפיפות אוכלוסייתה-אורך הכבישים לכל קמ"ר גדול פי ארבעה מאשר בישראל היא עתירה, כמדינות רבות אחרות, בדרכי תעבורה אחרות: בצירי רכבות ארוכים משמעותית מאשר בישראל ובדרכי מים. מכאן שההשוואה אינה נותנת ביטוי למלוא מצוקתה של תשתית התעבורה בישראל. למרות הצפיפות הגדולה בכבישי הארץ ועתירותם הנמוכה, ההשקעה בהם בשנים האחרונות לא עלתה על ממוצע מדגם של ארצות המערב (כאחוז אחד מהתמ"ג, דיאגרמה 3). המחסור היחסי בכבישי ישראל והצפיפות בהם נבעו מהשקעה נמוכה הרבה יותר לאורך זמן: כ-0.6 אחוז תמ"ג לשנה, בממוצע, לשנים 1965 עד 1990 (דיאגרמה 4). להדגמה נציין כי הפער, שנצבר באותן שנים, בין שיעור ההשקעה בפועל לבין ממוצע המערב הנוכחי, מסתכם ביותר מ-10 אחוזים של תוצר שנת-הפסד השקעה של למעלה מעשור שלם, על פי הקצב הנוכחי! אם בכוונתנו להשתמש בתחבורה במתכונת המקובלת בארצות המערב,⁴ נדרשת השקעה רבה בסגירת הפיגור. סגירה של הפיגור שנצבר (על פי הדוגמה לעיל) בתוך 5 שנים מצריכה השקעה של כ-3 אחוזי תוצר לשנה – במקום כאחוז אחד, שהושקע בשנים האחרונות.

1 מודד זה לצפיפות הוא ממוצע, ולכן גולמי. כמו כן מייצג כאן אורך הכבישים את קיבולתם, אף ששטחם עדיף (אך אינו זמין). ביסוד ההשוואה עומדת אפוא ההנחה, כי כבישי הארץ דומים ברוחבם הממוצע לכבישי חו"ל. אם כבישי ישראל צרים יותר, הצפיפות היחסית בישראל גדולה עוד יותר מן העולה מהדיאגרמה.

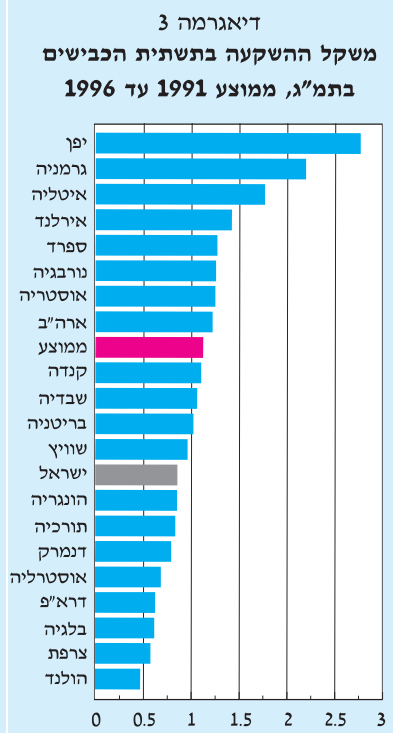
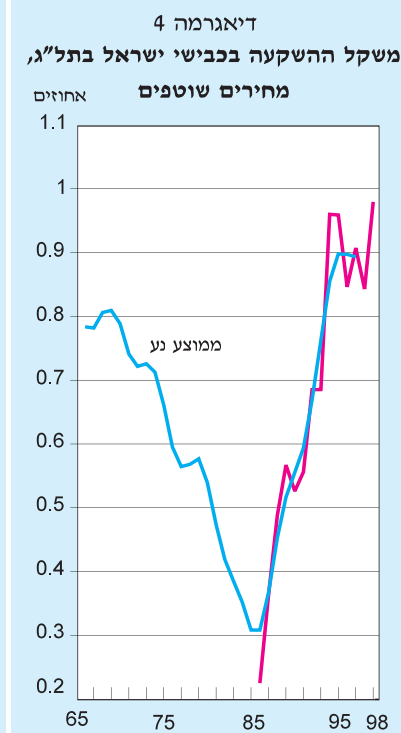
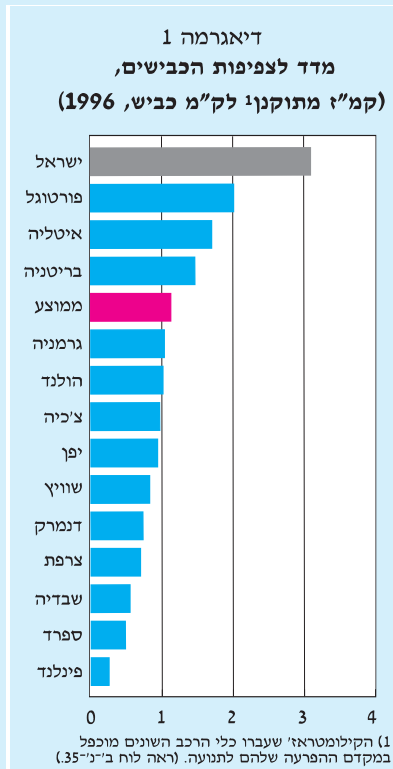
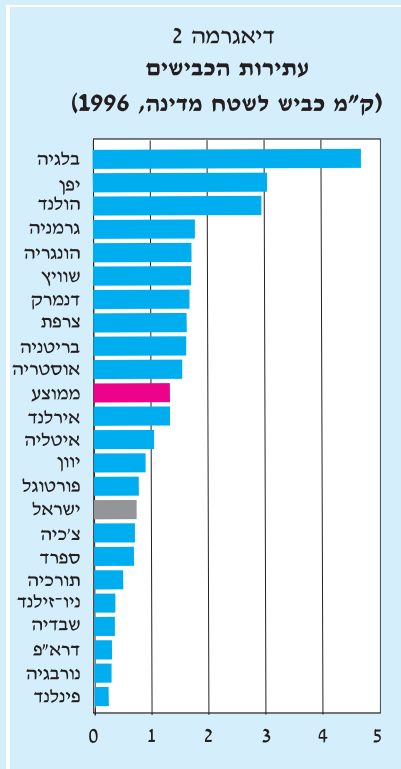
2 מהמדגם הוצאו ארצות ענק – אוסטרליה, ארה"ב וקנדה: ממוצע המדגם הוא – 1.04 איתן לעומת 1.27 בלעדיהן.

3 לקמ"ר משטחה יש כ-3 ק"מ כביש. ניתן לטעון כי ההשוואה ממעיטה בעתירות הכבישים של ישראל, משום שבחישוב המדד אנו מחלקים את אורך הכבישים בשטח הכולל גם חלקים לא מיושבים של הנגב. הטענה אכן מדגימה חולשה של המדד – היותו ממוצע. עם זאת, גם במדינות אחרות יש אזורים דלילי אוכלוסין – כדוגמת הרי האלפים שבאוסטריה, שיחד איתם עתירות הכבישים של שטחה גדולה יותר מממוצע המדגם.

4 הסקת מסקנות בדבר הרצוי לישראל מהנעשה במדינות המערב מתבססת על ההנחה, כי אין בהן עודף בכבישים או בהשקעה בהם.

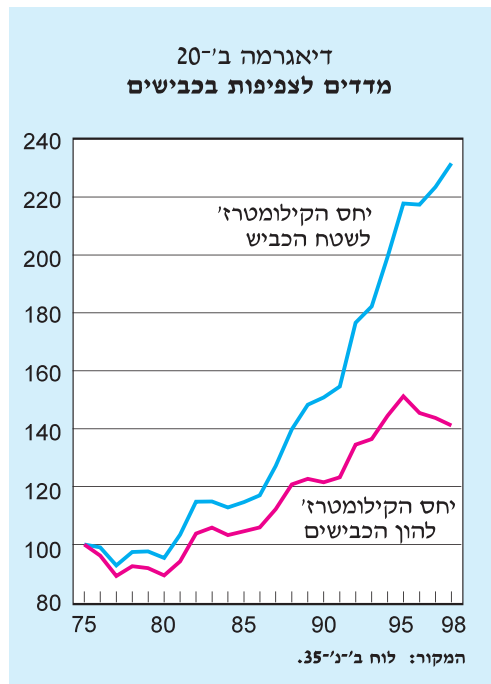
המקור: ההשוואות הבין-לאומיות: נתוני 1996 (ובהיעדרם – נתוני 1995) על פי International Roads Federation
World Roads Statistics 1998

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

מדד הצפיפות בכבישים
מצביע על ירידה מסוימת,
אך היא נותרה גבוהה
מאוד בהשוואה לשנות
השבעים.

היחס בין אלה ירדה הצפיפות (דיאגרמה ב'20). אמנם גדל מודד מקובל אחר, היחס שבין שטח הכבישים לבין הנסועה, כך שעל פיו גדלה השנה הצפיפות בכבישים; אך נראה כי עדיף המודד הקודם, המייחס את הנסועה להון ⁵⁴מכל מקום, גם אם הצפיפות ירדה, היא נותרה גבוהה ביותר, הן בהשוואה לשנות השבעים והן בהשוואה לנתוני ארצות המערב. (ראו תיבה ב'7.) הצפיפות מזיקה לפעילות המשקית ולפעילות הפנאי, ופוגעת באיכות החיים ובצמיחה.

ראוי להדגיש כי מודדי הצפיפות שנדונו הם ממוצעים, ואינם משקפים היטב את הצפיפות בשעות השונות ובאזורים השונים, בפרט לא במטרופולינים הגדולים, שבהם המצב גרוע במיוחד. נזקה של הצפיפות במטרופולין אינו מתמצה רק בפגיעה השוטפת (הארכת זמני הנסיעות, הורדת איכות החיים, העלאת צריכת הדלק, הזיהום והבלאי) כי אם גם בפגיעה של הזמן הארוך במרקמים העירוניים ובמרכזי העסקים, שברובה אינה הפיכה, לאחר פיתוחם של מרכזי פעילות חלופים בפריפריה. לכן כה חשוב לשפר במהירות את התחבורה במטרופולינים, בעיקר את התחבורה הציבורית, החסכונית בתשתית, ולקדם את מערכות ההסעה ההמונית, שהיא יעילה במיוחד. כן יכולה להועיל הטלתן של אגרות גודש – צעד שנשקל עתה – שיווסתו את השימוש בכבישים בעיתות הלחץ בהם. הטלת האגרות הגיונית מהבחינה הכלכלית הכוללת, ואפשרית טכנית, אך אין די ניסיון בשימוש באמצעי זה, והוא כרוך בבעיות לא מעטות. לדוגמה: (1) יש להטיל את האגרה על אזורים שלמים, שאם לא כן תיפגע הפעילות באזור שעליו היא מוטלת. (2) יש להכין תחבורה ציבורית מתאימה, כחלופה לצמצום הנסיעות ברכב הפרטי. (3) יש לערוך רפורמה משלימה במיסוי על כלי הרכב ועל השימוש בהם. (4) יש להביא בחשבון את מערכת התשלומים בגין החזקת רכב, ואת היות האגרה הוצאה עסקית מוכרת.

v. הבנייה

ב־1998 העמיק השפל בענף הבנייה: התוצר והתפוקה ירדו ב־4.2 ו־3.9 אחוזים בהתאמה, ירידה שעיקרה בבנייה למגורים – 8 אחוזים. להתפתחות זו הייתה השפעה ניכרת על התוצר והתעסוקה במשק, שהפעילות בהם ממותנת. המפנה בהתפתחות ענף הבנייה חל בשנת 1997⁵⁵ והתבטא בירידה מתונה של התפוקה והתוצר, לאחר צמיחתם המהירה מאוד במחצית הראשונה של העשור (לוח ב'15).

על רקע ההיקף הניכר של ההשקעות בבנייה למגורים ולענפי המשק בתקופה 1990 עד 1995 היו ההאטה, ולאחר מכן הירידה בתפוקת ענף הבנייה התפתחויות צפויות, וזאת משום שהצטמצם מספר העולים ארצה, ופחתו ההשקעות בענפי המשק, אשר נועדו במידה

⁵⁴ משום שתוספת ההון מיטיבה לייצג את התועלת השולית מההשקעה יותר מאשר תוספת השטח. דוגמה בולטת לכך היא בניית מחלף, שאף כי שטחו יכול להיות קטן יחסית, מחירו ותועלתו יכולים להיות גבוהים.

⁵⁵ השינויים בנתונים לעומת אלה שפורסמו אשתקד נובעים בעיקר מתיקונים משמעותיים ביותר בדיווחי הרשויות המקומיות על התחלות הבנייה החל ב־1995.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

לוח ב'-15

תפוקות ותוצר בענף הבנייה, 1986 עד 1998¹

העלייה או הירידה השנתית הממוצעת							
				-1990	-1986		
³ 1998	1997	1996	1995	1995	1989	³ 1998	1997
(אחוזים)							
סך תפוקת הבנייה							
-3.9	-1.6	8.0	17.3	14.2	3.3	35,980	37,436
(מיליוני ש"ח, במחירי 1995)							
-8.0	0.0	5.0	26.9	13.3	3.1	17,098	18,578
למגורים							
0.0	-3.6	11.1	10.7	18.9	5.6	16,520	16,526
לענפי המשק							
1.3	0.7	10.4	-1.5	0.6	-1.3	2,362	2,332
תפוקת בנייה אחרת ²							
שטח ההתחלות של בניית							
-16.8	-7.3	-10.8	29.4	21.2	1.4	8,945	10,745
מבנים (אלפי מ"ר)							
-10.9	-5.9	-14.3	45.3	20.0	2.8	6,660	7,475
מזה: למגורים							
-30.1	-10.3	-2.0	1.6	24.9	-2.6	2,285	3,270
לענפי המשק							
-15.7	-9.0	-18.8	58.0	23.0	-1.3	43	51
התחלות בניית דירות (אלפים)							
-20.8	22.1	35.4	13.9	9.6	-2.6	51	64
גמר בניית דירות (אלפים)							
-4.2	-1.7	11.7	11.6	12.1	3.7		
השינוי בתוצר הבנייה							

(1) החישובים - לפני עיגול המספרים.

(2) כולל בנייה ביטחונית ואומדן גס של עבודות אחזקה ושיפוצים.

(3) הנתון עבור תפוקת הבנייה למגורים מוטה, כנראה, כלפי מטה.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

רבה להתאים את מלאי המבנים לגידולם המהיר של האוכלוסייה ומספר המועסקים, תוצאת גל העלייה.

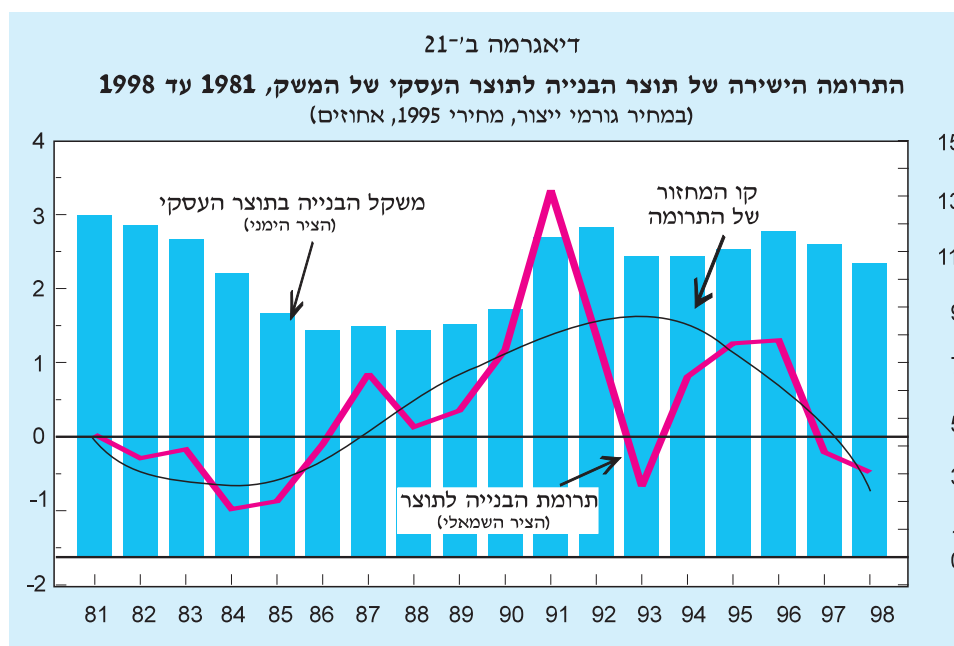
ב-1998 פחת משקל ענף הבנייה בתוצר המקומי הגולמי העסקי (במחירים קבועים) בכ-0.7 נקודת אחוז, לעומת השיא של 11.7 אחוזים ב-1996, רמה הגבוהה ב-2-3 נקודות אחוז, מזו של סוף שנות השמונים. ראוי להדגיש שהפעילות בענף, חרף הצטמקותה, נותרה ברמה כפולה בקירוב מאשר בשנות השמונים, לפני גל העלייה האחרון. כך עולה כמעט על פי כל קנה מידה - ערך התפוקה והתוצר במחירים קבועים, שטח ההתחלות של מבנים ומספר ההתחלות וגמר הדירות⁵⁶.

מפני משקלו הנכבד יחסית של ענף הבנייה בתוצר העסקי וכאשר מביאים בחשבון גם את קשרי הגומלין שלו עם ענפי המשק האחרים, מתקבל שהירידה בתוצר הענף תרמה ב-1998 תרומה שלילית בשיעור כ-0.8 נקודת אחוז לתוצר העסקי, נוסף על ירידה בת 0.3 נקודת אחוז אשתקד.

משקל ענף הבנייה בתוצר העסקי פחת ב-0.7 נקודת אחוז. הירידה בתוצר הענף תרמה תרומת שלילית - בשיעור 0.8 נקודת אחוז - לתוצר העסקי הכולל.

במדידת התאמתם של מחירי תוצר הענף לאורך זמן כרוך קושי סטטיסטי, הנובע מאי-מדידתם השוטפת של השינויים ברווחי הקבלנים והיזמים. כן ראוי לציין שמחירי הקרקע ורווחיהם של יזמי המקרקעין, אף כי הם משתקפים במחירי דירות ומבנים, אינם רכיב בתוצר הענף.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

הירידה בתפוקת הבנייה
התמקדה בבנייה למגורים
(8 אחוזים), ואילו תפוקת
הבנייה לענפי המשק
נותרה ב־1998 ללא שינוי.

ההתפתחות של תפוקת רכיבי הענף לא הייתה אחידה: תפוקת הבנייה למגורים ירדה בשיעור ניכר – 8 אחוזים – לאחר שהייתה יציבה ב־1997, ואילו תפוקת הבנייה לענפי המשק, שירדה בכ־4 אחוזים אשתקד, נשארה השנה יציבה, בעיקר הודות לעלייה מואצת בעבודות העפר (10.7 אחוזים). כן בלט במיוחד הגידול, בן 21 אחוזים, של ההשקעה בסלילת כבישים ובמבנים של השירותים הציבוריים; אלה קשורים להאצת פרויקטים עירוניים, ככל הנראה בהשפעת הבחירות לרשויות המקומיות. השנה בלטה ירידת ההשקעות במבנים של הסקטור העסקי, לראשונה מזה שנים רבות. בחינת נתוני ההשקעה של הסקטור העסקי במבנים מלמדת, שבשנים של תפנית וצמיחה מואצת השפעת ההרחבה – שבעקבותיה עולה שיעור המבנים בסך ההשקעות במבנים וצידוד – גוברת על השפעת התחלופה, הפועלת להפחתת עתירות המבנים בהשקעות, כביטוי לשינויים הטכנולוגיים בטווח הארוך. מניתוח הנתונים בעזרת מבחן סיביות עולה, כי ההשקעה במבנים מקדימה, ובעקבותיה (בפיגור של שנתיים בממוצע) גדלה ההשקעה בצידוד. ירידת ההשקעה במבנים ב־1998, לאחר שנבלמה כבר אשתקד, איננה אפוא אינדיקציה חיובית להשקעות הסקטור העסקי בעתיד הקרוב; זאת גם על רקע קיומם של מבני משרדים, מסחר ותעשייה בלתי מנוצלים. עם זאת, על רקע חולשת הביקושים לשני רכיביה של תפוקת הבנייה (למגורים ולענפי המשק), רצויה התאמה של ניצול גורמי ייצור בענף, דרך הפנייתם לפעילות בתחומי התשתית, שבה שורר עדיין מחסור ניכר.

בשנת 1998 פחת משקלה של התפוקה הנובעת מבנייה למגורים בסך תפוקת הענף לכ־48 אחוזים, בעקבות צמצום ניכר של ההשקעות במבני מגורים, שנבע מהתמתנות ביקושים מאז 1996 – תוצאת שינויים דמוגרפיים ואחרים, שיפורטו בהמשך. הגורם הדומיננטי בביקוש למגורים הוא תוספת משקי הבית, מקרב העולים והוותיקים כאחד. בשלוש השנים האחרונות הסתכמה התוספת בכ־39 אלף בממוצע (פחות ממחציתם מקרב

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

העולים החדשים). זאת בהשוואה לתוספת של יותר מ-56 אלף משקי בית ב-1995. כנגד זאת גדל גם מלאי הון המגורים, ומ-1992 ואילך – בקצב העולה על קצב הגידול של משקי הבית. עודפי הביקוש למגורים, שגרמו לעלייה תלולה של מחירי הדיור עד 1996, הצטמצמו מאוד בשנתיים האחרונות ברמה הארצית, ובעקבותיהם נבלמו גם מחירי הדיור. בשנה האחרונה נרשמה ירידה במחיריהן היחסיים של הדירות גם על פי שיטת המדידה הנהוגה כיום. בראשית 1999 תשתנה שיטת המדידה של מחירי שירותי הדיור; זו תתבסס בעתיד על מחירי שכירת הדירות, במקום על מחירי הדירות בבעלות. (בנושא זה ראה פרק ג' "המחירים" בדוח 1997 ובדוח זה).

במחירים היחסיים של הדירות נרשמה ירידה בתשעת החודשים הראשונים של השנה (לעומת התקופה המקבילה אשתקד), וזאת לאחר שלוש שנים רצופות של האטה. פיחות השקל, בעיקר ברביע האחרון של השנה, מנע ירידה חדה יותר. ואכן המחירים היחסיים ירדו בממוצע שנתי ב-1.4 אחוזים. כך עולה מנתוני סקר הדירות בבעלות (לוח ב'-18). במונחי דולרים הסתכמה ירידת מחירי הדירות, על פי מקור זה, ביותר מ-5 אחוזים. על פי מקורות חלופים הייתה הירידה הממוצעת של המחירים היחסיים חריפה הרבה יותר ודיפרנציאלית על פי האזורים, גודל הדירות ומידת יוקרתן. בהתייחס לקשר בין פיחות למחירי הדירות בבעלות (הנמדדים בסקר הדירות) ברמה החודשית, נמצא, על פי חישובי רגרסיה, שארבעים אחוזים מהפיחות נמדדים מייד במחירי הדירות, ובתוך מחצית השנה השפעת הפיחות על השינוי במחיר הדירות כמעט מתפוגגת.

השוואת המחירים היחסיים של תפוקת ענף הבנייה למחירי התשומות בבנייה למגורים שירדו מעט בממוצע בשנת 1998 – מציגה יציבות יחסית לאורך זמן, המלמדת שהשינויים במחירי הדיור משקפים בעיקר שינויים במחירי הקרקעות וברווחי היוזמים והקבלנים הפעילים בענף. שכר העבודה, על פי מדד התשומות בבנייה למגורים, עלה בממוצע, בניכוי מדד המחירים לצרכן, בכ-2.4 אחוזים, לאחר עלייה בת אחוז אשתקד. נראה שפיחות השקל תרם לעליית שכר זו דרך תשלומי השכר לעובדים הזרים בענף, שמשקפים בשונות בעליית השכר בין מקצועות הבניין השונים, על פי חלקם של העובדים הזרים בקרב העובדים בהם; כל אלה לצד עליית שכר המינימום ולמרות צמצום הביקוש לעובדים בשל צמצום תפוקת הענף. ירידת תפוקת הענף ב-1998 לוותה בצמצום כמות גורמי הייצור שהעסיק: הירידה בהשקעות בציוד בנייה נמשכה, זו השנה השלישית ברציפות, לאחר השקעה בהיקף ניכר במחצית הראשונה של העשור. מלאי ההון הגולמי בציוד בנייה המשיך להתרחב גם השנה, אף כי בקצב איטי יחסית לשנים מאז 1995. כן ירדה גם השנה צריכת המלט – תשומה אופיינית וייחודית לענף. הבולטת והמשמעותית מבין ההתאמות של כמות גורמי הייצור ניכרה השנה בתשומת העבודה: זו התכווצה, במונחי שעות עבודה ומועסקים, ב-7.2 אחוזים ו-5.7 אחוזים, בהתאמה (ראה לוח ב'-16). אין ספק, שצמצום התעסוקה בענף נוסף על פגיעה בענפים המספקים שירותים ותשומות, תרמו תרומה נכבדה לאבטלה במשק. (ראה פרק ד', "התעסוקה והשכר", בדוח זה).

צמצום התעסוקה בענף לווה בשינוי בהרכב התעסוקה: נמשכה הירידה במספר הישראלים, תוך גידול מספר העובדים מן השטחים (שנהנו מהתרחבות ההיתרים לעבודה בישראל) ויציבות יחסית במספר העובדים הזרים, שגידול מספרם נבלם עוד אשתקד.⁵⁷

עודפי הביקוש למגורים, שגרמו לעלייה תלולה של מחירי הדיור עד 1996, הצטמצמו בשנתיים האחרונות. בשנת 1998 ירדו מחיריהן היחסיים של הדירות.

המחירים היחסיים של תפוקת הבנייה (יחסית למחירי התשומות) מאופיינים ביציבות יחסית לאורך זמן. השינויים במחירי הדיור משקפים בעיקר שינויים במחירי הקרקעות וברווחי היוזמים והקבלנים הפעילים בענף. תשומת העבודה ומספר העובדים בענף הצטמצמו בשנת 1998. למרות צמצום הביקוש לעובדים עלה ריאליית שכר העבודה.

⁵⁷ מהדימונים הסטטיסטיים של נתוני התעסוקה על עובדי השטחים והזרים בענף מוגבלת, בין השאר, משום שהעסקת זרים לא מדווחת, מחוץ למסגרת ההיתרים הענפיים וההסדרים המוסדיים, נפוצה בענף. (בפרק זה כלול במצבת העובדים גם אומדן לבלתי מדווחים.)

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לוח ב'-16

גורמי הייצור והפרייון בענף הבנייה, 1986 עד 1998
(אחוזים)

העלייה או הירידה השנתית הממוצעת								
			-1990		-1986			
1998	1997	1996	1995	1995	1989	1998	1997	1996
-5.7	0.0	5.1	25.0	10.7	2.3	233	247	247
-10.3	-2.7	4.2	15.2	12.4	-0.2	131	146	150
9.4	14.3	-34.9	-12.2	-4.3	6.0	35	32	28
-2.9	0.0	43.8	242.9	51.3		67	69	69
מלאי ההון בציוד הבנייה								
11.0	13.8	19.9	19.6	11.2	-4.6	7,650	6,889	6,053
-7.8	-2.4	-9.8	24.0	18.1	2.9	5,087	5,519	5,652
3.1	-3.2	0.9	-11.4	-0.2	3.0			
0.0	-5.1	-0.9	-10.1	0.0	3.9			
5.8	5.0	-1.9	0.0	-0.6	-2.3	22	21	20

(1) מספר המועסקים על פי נתוני החשבונאות הלאומית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

(2) מלאי ההון לתחילת שנה.

(3) בבנייה פרטית.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ב־1998 נמשכה הירידה של מספר הישראלים המועסקים בענף; מספר העובדים הזרים נשאר יציב יחסית.

בשנים האחרונות עלה יחס ההון לעובדה בבנייה, עלייה המשקפת שינוי טכנולוגי; ב־1998 עלה פרייון העבודה, ואילו הפרייון הכולל לא השתנה.

מידת התלות של הענף בעבודת זרים ובעובדי שטחים גדלה השנה: חלק הזרים במספר המועסקים הגיע ל־44 אחוזים, וחלקם בתשומת העבודה – לשיעור גדול עוד יותר. מכאן הגמישות של התאמת התעסוקה, שלכאורה אפשרית בענף זה מפני שיעורם הגבוה של הזרים בכלל המועסקים בו, לא מומשה עד כה; זאת משום שהתועלת העודפת שהמעסיקים מפיקים מהעסקת זרים מניעה אותם להעדיף את המשך העסקתם. (ראה סעיף זה – בדוח בנק ישראל לשנת 1997).

תהליך ההתאמה של הענף מאז 1989, תקופה שבה הוכפל התוצר הגולמי שלו, אופיין בירידה רצופה של יחס ההון לתוצר עד 1993; מאז שב יחס זה בהדרגה לרמת 1996, ועלייתו נמשכת. יחס ההון לעובד ירד אף הוא בראשית התקופה, שב לרמה שלפני גל העלייה בשנים 1993 ו־1994, ומאז המשיך לעלות. ב־1998 היה יחס ההון לעובד, שמשקף שינוי טכנולוגי, גבוה ביותר מ־50 אחוזים מאשר ב־1988.

בשנת 1998 עלה פרייון העבודה (התוצר לשעת עבודה), מפני שהירידה בתוצר הייתה קטנה משיעור צמצומה של תשומת העבודה. לעומת זאת בפרייון הכולל, המביא בחשבון גם את תשומת ההון, לא נמדד שינוי של ממש לאחר ירידתו בשנים האחרונות. יודגש שמדידת הפרייון הכולל רגישה לשינויים בהרכב התפוקה (מבני מגורים, תשתיות וכן התחלות וגמר בנייה), ועל כן מדידת הפרייון בשנה בודדת, שבה חלים שינויי הרכב, כפי שאירע ב־1998, משמעותה מוגבלת.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

הבנייה למגורים

בשנת 1998 פחתו, כאמור, לחצי הביקוש לדירור, כתוצאה מהשפעת השילוב של ירידה נוספת בשיעור גידול האוכלוסייה, המשתקף גם בקצב הגידול של מספר משקי הבית, והאטת הפעילות במשק. תוספת משקי הבית, שהגיעה לשיאה ב־1991 (כ־64 אלף) יורדת בהדרגה. היא הסתכמה בשנת 1997 ב־41 אלף, ואומדנה לשנת 1998 הוא כ־37 אלף משקי בית, 45 אחוזים מהם מקרב העולים. מספר העולים שהגיע לישראל ב־1998 פחת ב־15 אחוזים לעומת אשתקד. נוסף על כך הצטמצם מאוד בשנים האחרונות פוטנציאל הביקוש לדירור של העולים ה"וותיקים", משום שדפוסי הדירור של העולים שהגיעו בגל העלייה כבר השתנו לאלה של הוותיקים, ומרביתם כבר רכשו דירות⁵⁸. האטת הצמיחה והאבטלה במשק, ואיתם אי־הוודאות לגבי כושר החזר המשכנתאות, פועלים לצמצום הביקושים. ואכן ההכנסה הפרטית הפנויה מכל המקורות לנפש עלתה השנה ריאלית רק במידה המקוּוּת את ירידתה אשתקד (1.8 אחוזים), שהייתה רק כמחצית משיעור גידולה בשנים הקודמות. הציפיות לירידת מחירי הדירות, ההמתנה המתמשכת לעדכון מדיניות המשכנתאות והסיוע לאוכלוסיית הזכאים (בעקבות המלצות "ועדת גדיש"), הריבית הגבוהה יחסית (שעלתה בממוצע שנתי) על ההלוואות המשלימות ממערכת הבנקאות, כל אלה הרתיעו, כנראה, רבים מביצוע עסקאות. הריבית הממוצעת על משכנתאות חופשיות הגיעה לשיאה ביולי השנה – כ־6.8 אחוזים – עקב התייקרות מקורות המימון. להאטת הביקוש פעל גם הקושי לממש דירות מיד שנייה לשם מימון שיפור דיור במהירות ובמחירים רצויים. קשה כמובן להעריך באיזו מידה השפיעו על הביקוש בשוק זה הציפיות לביטול הפטור על הכנסות מהשכרת דירה והשינויים שהיו צפויים במס שבח על דירות מגורים במסגרת רפורמה מתוכננת במסי הרכוש. (בקרב בעלי דירות יש המממנים החוזרי משכנתה על ידי הכנסות משכר דירה.)

השפל בשוק הנדל"ן ואי הוודאות המדינית־ביטחונית המתמשכת צמצמו ודאי את הביקושים מצד מקדימי רכישה, ובמיוחד מצד משקיעים זרים, שבשנים קודמות הגבירו את הביקוש למטרות השקעה נכסית, וזאת עקב הציפיות לצמצום בתשואות. מספר אינדיקטורים מצביעים על חולשת הביקושים לדירות ועל גורמים מרסני ביקוש: מספר העסקאות בדירות מגורים (חדשות ומיד שנייה) פוּחַת והולך זו השנה השלישית, וב־1998 הן פחתו בכ־10 אחוזים; במימוש ההלוואות לזכאים הייתה השנה ירידה נוספת על זו של אשתקד, הן במגזר העולים והן במגזר הזוגות הצעירים, ואומדן המממשים הצטמצם מכ־46 אלף אשתקד ל־40 עד 41 אלף השנה. (ראה לוח ב'–17.)

ברביע האחרון של 1998 הסתמנה האצה משמעותית במספר העסקאות, במספר מממשי ההלוואות ובאינדיקטורים נוספים, וזאת הודות למספר גורמים: הפיחות החד של השקל, שלוה במבצעי שיווק של החברות הקבלניות (בין השאר על ידי הקפאת שער החליפין ברמה נמוכה מן השער הגבוה שנקבע), הגביר את חששות הצרכנים מהתייקרות עתידית; המהססים והממתינים מבין הזכאים, שחוק המשכנתאות החדש לא היטיב עמם, ניצלו את זכותם לממש ההלוואות לפי החוק הישן עד סוף 1998, ובמקביל לכך ירדה, מחודש אוגוסט, הריבית על ההלוואות המשלימות. עם זאת קשה להעריך, אם ההתפתחויות בביקוש ברביע האחרון של 1998 הן תחילתה של מגמה או אפיזודה חולפת.

הצטמצמות הביקושים לבנייה בשנתיים האחרונות נבעה בעיקר מצמצום העלייה וממיצוי הביקושים של העולים הוותיקים לדירור, וכן מהתמתנות העלייה בהכנסה הפרטית הפנויה לנפש, מאי־הוודאות לגבי כושר החזר המשכנתאות, מציפיות לירידת מחירי הדירות ולעדכון מדיניות המשכנתאות ומגובה הריבית על הלוואות משלימות.

ברביע האחרון של 1998, בעקבות הפיחות המואץ, נמדדה האצה במספר אינדיקטורים להתפתחות הביקוש למגורים.

⁵⁸ בקרב האוכלוסייה הוותיקה מסתמנת בשנים האחרונות מגמת ירידה בשיעור הנישאים, חרף עליית שיעורם באוכלוסייה של בני הדור השני של ה־"Baby Boom Babies" (ה־"Baby Boom Babies") באוכלוסייה, וזאת כנראה גם בהשפעת יוקר הדירור.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לוח ב'-17

אינדיקטורים לביקוש ולהיצע בשוק הדירות, 1990 עד 1998

1998	1997	1996	1995-1990 (ממוצע שנתי)	
86,829	96,643	117,780	4115,619	מספר העסקאות בדירות ¹
18,434	30,219	36,640	40,333	שיווק הקרקעות למגורים (יחידות דיור) ²
	16,460	17,100	12,848	מכירת הדירות בסקטור הפרטי ³
40,769	45,566	54,987	51,545	מספר מממשי ההלוואות לדיור לזכאים
10,132	14,937	21,456	22,322	מזה: עולים
21,084	20,336	21,485	16,266	זוגות צעירים
				סך ההלוואות במשכנתא
15,313	18,554	17,865	411,781	(מיליוני ש"ח, מחירים שוטפים)
12,815	13,917	12,157	46,310	מזה: לא-מוכוונות
				הריבית הממוצעת על משכנתאות חופשיות
5.93	5.13	5.61	5.16	ליותר מ-15 שנה

(1) לפי תאריך ביצוע העסקה. כולל דירות חדשות, דירות יד שנייה ומתנות לקרובים ללא תמורה. לא כולל ירושות, דירות הנמכרות כחלק ממשק

חקלאי, דירות בשכר מוגן התפוסות בזמן המכירה, חלק מהדירות במבנים תעשייתיים או מסחריים הנמכרים כעסקה אחת ו"בנה ביתך".

(2) על-פי מספר העסקאות שבוצעו (להבדיל מסך כל היחידות שהוצעו). נתוני מינהל מקרקעי ישראל. לא כולל יחידות דיור שטרם תוכננו.

בשנת 1998 סך השיווק (כולל מכרים, פרסומים, עסקאות שטרם אושרו וכו') מהווה 32,638 יחידות דיור לעומת 51,010 יחידות אשתקד.

(3) על פי 24 הערים הגדולות.

(4) ממוצע של השנים 1992 עד 1995.

המקור: משרד הבינוי והשיכון, מינהל מקרקעי ישראל, נציבות מס הכנסה ובנק ישראל.

מממצאי סקר החברות של בנק ישראל בולטת חשיבותה של מגבלת הביקוש מתחילת 1997, ומאז גדל אחוז חברות הבנייה המציינות שהיקף הביקוש הוא המגבלה העיקרית להרחבת פעילותן.

יתרות האשראי לדיור לציבור בבנקים למשכנתאות הסתכמו בסוף 1998 בכ-106 מיליארדי ש"ח, לעומת 92 מיליארדים בשנת 1997 – גידול ריאלי בן 6 אחוזים. יחסן של יתרות אלו למלאי הון הדיור (בתוספת זקיפה לערך הקרקע) עלה בסוף 1998 ל-16 אחוזים. ואולם שיעור גידולו השנתי של יחס זה הואט משמעותית מאז 1996. זאת ועוד, ההיקף הריאלי של סך המשכנתאות שניתנו לציבור בשנת 1998 הצטמצם בכ-22 אחוזים, והוא הושפע, בין השאר, מעליית הריבית הממוצעת על משכנתאות חופשיות במשך השנה. מאז 1992 (ועד ראשית 1999) לא עודכנו שיעורי המימון (לזכאים) יחסית למחיר הדירה הממוצעת, והם המשיכו לרדת גם השנה (על פי 9 חודשים). לעומת זאת עלה שיעור הסיבסוד עקב עליית פער הריבית (על משכנתאות) שבין הריבית לזכאים לבין ריבית השוק. מידע נוסף על היקף העלייה בסיבסוד המימון התקבל מהשוואת ההוצאה התקציבית בפועל בשנת 1997 לתקציב 1998: המענקים, סבסוד הריבית וסבסוד ההצמדה להלוואות לרכישת דירה גדלו ריאלי (בניכוי מדד המחירים לצרכן) ב-16 אחוזים, והסתכמו ב-2.8 מיליארדי ש"ח, לעומת 2.3 מיליארדי ש"ח אשתקד.

ב-1998 הסתמנה התארכות במשך הבנייה (בבנייה הפרטית). גם התפתחות זו משקפת,

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

בין השאר, חולשה של הביקושים, שכן קצב הבנייה מתואם במידה רבה עם קצב מכירת הדירות ועם תזרים המזומנים של חברות הבנייה הנתונות בקשיי אשראי. התכווצות ההיצע ב־1998 משתקפת בהמשך הירידה בהתחלות הבנייה זו השנה השלישית, והיא אף החריפה – ירידה בשיעור כ־16 אחוזים לרמה של 43 אלף דירות. היקף זה של התחלות ברמה הארצית ובהתעלם מפריסתן בין אזורי ביקוש שונים, הוא בקירוב זה הנדרש לסיפוק הביקושים השוטפים לדירור, והיא אף גבוהה מהתוספת השנתית במספר משקי בית. השנה, לראשונה, ירד מספר הדירות שבנייתן נסתיימה, ירידה המשקפת בעיקר את הירידה בהתחלות הבנייה בשנת 1996. אלה אמנם האינדיקטורים העיקריים לשינויים בהיצע הדירות, אולם יש להביא בחשבון גם דירות פנויות או דירות המשמשות למטרות שונות ממגורים, ששימושיהן יכולים להשתנות עקב שינוי מדיניות המיסוי או השתנות הכדאיות היחסית של החזקתן למטרות שונות, למשל כשיש עודף היצע של שטחי בנייה מסחריים. ב־1998 נמשכה גם הירידה בשטח התחלות הבנייה למגורים. ממד נוסף להתפתחויות בהיצע, ואולי גם לציפיות לביקושים עתידיים, הוא ירידה של כ־8 אחוזים במספר אישורי הבנייה ב־1998 (בבנייה ביוזמה פרטית), שכן חלק מהדירות נמכר עוד בשלבים ראשונים של הבנייה.

ב־1998 ירדו התחלות הבנייה ב־16 אחוזים (ל־43 אלף דירות בקירוב). כן ירד מספר הדירות שבנייתן נסתיימה.

לשיווק קרקעות לבנייה למגורים השפעה ברורה על היקף הפעילות בענף. אמנם הממשלה החליטה להאיץ את שווק הקרקעות בשנים האחרונות לקצב שנתי של 60 אלף יחידות דיור, אך השיווק בפועל, על ידי מינהל מקרקעי ישראל ומשרד השיכון, קטן מזה משמעותית. כך שווקו ב־1997 קרקעות בהיקף של 30.2 אלף יחידות דיור, וב־1998 שווקו 18.4 אלף בלבד. יצוין שקרקעות זמינות לבנייה משווקות גם על ידי הסקטור הפרטי, ובעקיפין נוספים שטחי בנייה גם על ידי שינויים באחוזי בנייה מאושרים. אמנם על אלה אין בידינו נתונים, אך סביר שלא היה בהם כדי לקזז את הירידה בשיווק קרקעות המינהל. במהלך השנה נודע על ביטול מכרזים, ואף על החזרת קרקעות למינהל עקב השפל בענף ואי היכולת לנצלן – אך גם על הצטיידות בקרקעות על ידי חברות בנייה, שתנאי הנוזלות שלהן מאפשרים זאת, תוך ניצול המחירים הנוכחיים, הנוחים יחסית, של הקרקעות.

היקף השיווק של קרקעות לבנייה ירד מ־30.2 אלף יחידות דיור ב־1997 ל־18.4 יחידות ב־1998.

בשוק הקרקעות לבנייה שוררת מידה רבה של אי־ודאות, וישנן הערכות שונות בדבר היקף הקרקעות הזמינות לבנייה שבידי המינהל. לעניין זה חשוב מאוד להעריך את גמישות התגובה של ענף הבנייה לתנודות קיצוניות בביקושים לדירור. זאת על רקע המשקל הנכבד של הקרקע והוצאות הפיתוח במחיר הדירה ולנוכח אורכו וסרבולו של תהליך התכנון, האישור והפיתוח של הקרקעות לבנייה בתנאים לא תחרותיים. אי־הוודאות בשוק זה ניזונה גם מחוסר הבהירות שבמטרותיו של מינהל מקרקעי ישראל ומדיניותו – מירוב ההכנסות ממכירה, שמירת קרקעות האומה, שמירה על קרקע חקלאית, תרומה להפחתת מחירי הדירות וכיו"ב. דוגמה לכך היא אי הבהירות האופפת בשנים האחרונות את ההליכים של הפשרת קרקע חקלאית ופיצוי החקלאים, וכן את ההיקף הצפוי של ההפשרות הללו באזורים שונים. בתנאי השפל השוררים בענף חוששות חברות הבנייה (ואולי אף המינהל), שהצטיידו לא מכבר בקרקעות במחירים גבוהים יחסית, מפני ירידת מחירי קרקעות במקרה של הרחבת השיווק. ניתן לציין שאם המדיניות של מינהל מקרקעי ישראל נוטה להיות פרו־מחזורית, יש לצפות לגידולו של היצע הקרקעות לכשתשוב הגאות לשוק הבנייה. אולם לשם כך נדרש כאמור מלאי תכנוני זמין של קרקעות.

בשוק הקרקעות לבנייה שוררת מידה רבה של אי־ודאות.

לנוכח היחלשות הפעילות בענף הבנייה ירד השנה בכ־5 אחוזים סך האשראי לענף הבנייה והנדל"ן ממערכת הבנקאות. סך האשראי, כולל ערבויות על פי חוק המכר, היה בנובמבר 1998 91 מיליארדי ש"ח, לעומת 96 מיליארדים בסוף 1997; אולם בחינה מדוקדקת

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

לוח ב'-18

מחירים נבחרים ומחירים יחסיים בענף הבנייה¹, 1986 עד 1998
(העלייה או הירידה לעומת התקופה הקודמת, אחוזים)

מחירי התקופה	מחירי הדירות	מחירי המכירות לצרכן	מחירי הדירות	מחירי המכירות לצרכן	מחירי הדירות	מחירי המכירות לצרכן	מחירי התקופה
1986-1989 (ממוצע שנתי)	24.1	-1.1	-2.5	2.4	27.2	29.9	32.2
1990-1995	22.8	8.1	9.6	3.0	12.0	11.9	14.4
1995	15.1	4.6	3.4	-5.4	11.3	10.3	15.5
1996	16.0	4.2	7.4	-0.2	8.0	8.0	4.5
1997	9.1	0.1	1.0	2.7	8.0	8.1	9.9
1998	3.9	-1.4	-1.3	4.9	5.3	5.0	7.1
1-9/1998	2.4	-2.1	-2.7	3.7			
10-12/1998	8.5	0.7	7.0	8.3			
1996							
I	4.7	1.8	2.0	-0.1	2.7		
II	5.1	1.0	2.7	1.1	2.7		
III	-1.1	-2.8	-5.1	-2.1	4.2		
IV	3.1	1.2	4.4	2.6	-1.2		
1997							
I	3.0	0.7	0.9	0.0	2.1		
II	2.8	0.3	0.5	1.1	2.3		
III	1.9	-0.3	-2.9	1.6	4.9		
IV	-0.7	-1.7	0.0	-0.4	-0.7		
1998							
I	0.5	0.6	0.3	2.2	0.2		
II	0.7	-0.9	-0.5	0.4	1.2		
III	0.0	-1.1	-2.6	0.7	2.6		
IV	7.3	2.1	5.8	4.8	1.4		

(1) שיטת החישוב של מדד המחירים לצרכן ושל מדד מחירי התשומה בבנייה למגורים מתבססות על חישוב מדדים אלה בהתאמה לתקופות הסקר: כלומר, לכל תקופת סקר חושב ממוצע מדד המחירים לאותה תקופה. המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ב-1998 ירד ב-5 אחוזים
היקף האשראי לענף
הבנייה והנדל"ן ממערכת
הבנקאות. ירד היחס בין
האשראי הכולל לענף לסך
האשראי הבנקאי לציבור
לפחות מ-20 אחוזים.

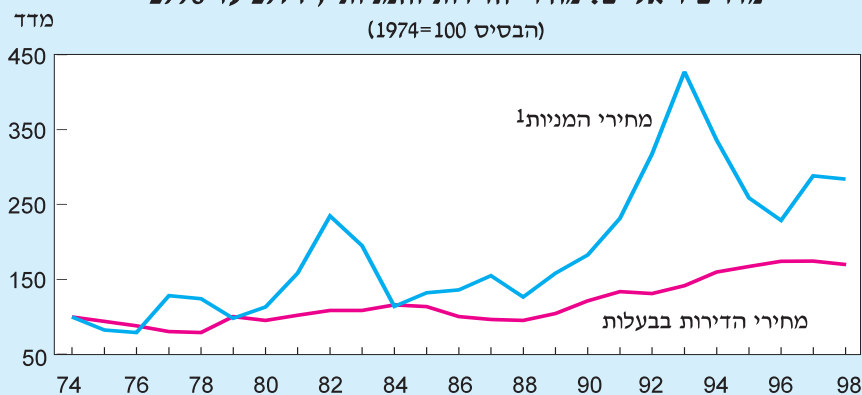
יותר מעלה שסך האשראי הבנקאי (המאזני) לענף דווקא עלה ב-5-6 אחוזים, והוא משקף תוספת אשראי למימון מלאי, בעוד שהאשראי למגורים במסגרת ערבויות חוק המכר (שהוא אשראי חוץ-מאזני) פחת ביותר מ-20 אחוזים – ירידה המעידה על צמצום במכירות. ענף הבנייה מאופיין בשיעור נמוך של הון עצמי ובתלות רבה באשראי בנקאי, ועל כן בעת האטה במכירות גדל נטל המימון וגדלה מצוקת האשראי. השנה בלטה הירידה ביחס בין האשראי הכולל לענף הבנייה לסך האשראי לציבור שבאחריות הבנקים והאשראי

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

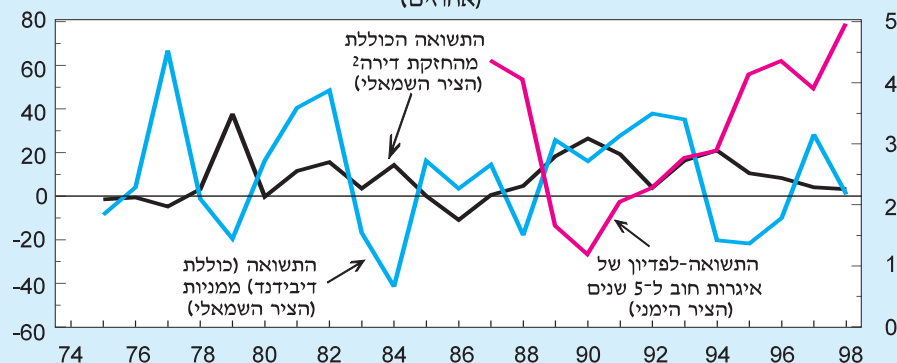
דיאגרמה ב'22

מדדים ריאליים: מחירי הדירות והמניות*, 1974 עד 1998

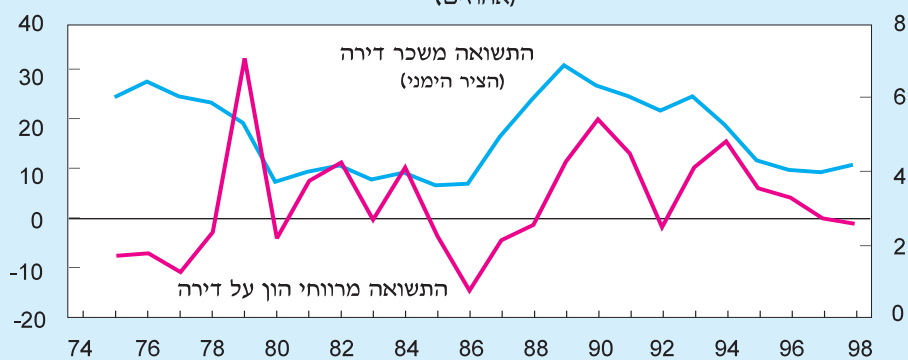
(הבסיס 1974=100)

התשואות הריאליות מהחזקת דירה, מאיגרות חוב צמודות למדד וממניות³ (אחוזים)

התשואה מרווחי הון על דירה בבעלות ומשכר דירה (אחוזים)

* המחירים והתשואות מנוכים במדד המחירים לצרכן. כל הנתונים הם ממוצעים שנתיים.

(1) מחירי המניות חושבו בניכוי הדיבידנד הכלול במדד המניות של הבורסה.
(2) התשואה מהחזקת דירה כוללת תשואה משכר דירה ותשואה מרווחי הון על דירה, המחושבת לפי השינוי במחירי הדירות, ובהתייחס לדירה ממוצעת על פי סקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שכר הדירה מחושב על פי סקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (אוקטובר 1994), המתייחס לדירה ממוצעת בהשכרה.
(3) התשואות הן לאחר מס.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

החוץ-מאזני (שיעור "החשיפה לסיכון") לבנייה, והוא התייצב ברמה הנמוכה מ-20 אחוזים, שמעליהם נדרשות הפרשות לחובות מסופקים על פי הוראות הפיקוח על הבנקים. ההיקף הנרחב של אשראי ממערכת הבנקאות ושיעורו בסך האשראי לענפי המשק הביאו אשתקד את האשראי לתקרה הענפית, והיא הייתה גורם נוסף לצמצום הפעילות, לסגירת פרויקטים, ולעיתים אף לפשיטות רגל של חברות קבלניות קטנות. העובדה שענף הבנייה לא צובר מלאי דירות בהיקף נרחב, וכן היותו פועל בדרך כלל בליווי פיננסי של הבנקים, מצמצמת כנראה ירידות מחירים בענף, ואיתן – התמוטטויות של חברות.

גם פירות מואץ של השקל לעומת הדולר (כדוגמת זה שבאוקטובר) יכול להתברר

כגורם סיכון נוסף בענף, שחלק ניכר מיתרת האשראי שלו היא במונחי מטבע חוץ. אי-עמידה בנטל חוב שמתרחב עשויה להגדיל את הנטייה לפירעון חוב לשם סגירת פוזיציות במטבע חוץ. תהליך כזה עלול לגרום למכירה נרחבת של דירות מצד חברות הבנייה, תוך הורדת מחירים, או אף לשמיטת חובות והעברת הנכסים לידי הבנקים הנושים. תרחיש אפשרי כזה נמנע ב-1998, מפני מאפייני ענף הבנייה בישראל ומערכת האשראי והפיקוח על הבנקים, והוא מעיד אולי על הפנמת לקחי משברי הנדל"ן החריפים בחו"ל. (ראה פרק ז' "שוקי הכספים וההון בדוח" זה.)

שוק הדירות ב-1998, כרכיב בתיק הנכסים של משקיעים, לא היה אטרקטיבי גם השנה: התשואה הריאלית משכר דירה הייתה 4.2 אחוזים, עליית מה לעומת אשתקד – אולם התשואה הכוללת הממוצעת מהחזקת דירה, לרבות רווחי הון (שלא נתהוו בשנתיים האחרונות), הייתה נמוכה מאשר אשתקד – 2.7 אחוזים בלבד. גם התשואה הריאלית (הממוצעת) הכוללת ממניות (לרבות מדיבידנד), שהייתה אשתקד 28 אחוזים בקירוב, הייתה השנה כאחוז אחד. לעומתם הייתה התשואה הריאלית על איגרות חוב ממשלתיות כ-5 אחוזים (ראה דיאגרמה ב'-22).

VI. המסחר והשירותים

ענף המסחר והשירותים צמח השנה ב-3.2 אחוזים (לוח ב'-19), מהר יותר מאשר הסקטור העסקי כולו (2.2 אחוזים, במדידה על פי גידול הענפים) – צמיחה איטית כאשתקד, לאחר צמיחה מהירה בהרבה בשנים הקודמות. בין חלקי הענף נציין את גידול השירותים העסקיים ב-9 אחוזים, ובתוכם גדלו מאוד שירותי המחשוב ויצוא התוכנה שהגיעו לממדים מרשימים של כ-0.9 מיליארד דולרים. תשומת העבודה בענף גדלה ב-2 אחוזים, ופריון העבודה גדל בכאחוז. לאחר שההון העומד לרשות הענף המשיך לגדול בכ-10 אחוזים, היה הפריון הכולל שלילי, -2 אחוזים. השכר הריאלי ששילם הענף למשרת שכיר גדל באחוז, לעומת 3 אחוזים בסקטור העסקי כולו. גם השנה, כמו בשנים הקודמות, הוביל הענף את קליטת המועסקים (נטו) בסקטור העסקי, שכמעט

שוק הדירות ב-1998
כרכיב בתיק הנכסים של
משקיעים, לא היה
אטרקטיבי. ירדה
התשואה הכוללת
הממוצעת מהחזקת דירה.

לוח ב'-19

התפתחות האינדיקטורים העיקריים לפעילות במסחר
ובשירותים, 1996 עד 1998
(אחוזים)

1998	1997	1996	
3	3	9	התוצר
1	1	4	מזה: מסחר
4	5	11	שירותים
2	3	4	תשומת העבודה
10	11	10	מלאי ההון ¹
1	1	4	פריון העבודה
-2	-2	2	הפריון הכולל
1	2	2	השכר הריאלי ²
1	2	4	ליצרן ³
-1	0	-1	המחיר היחסי ⁴
6	10	1	היצוא
-5	4	18	ההשקעות

- (1) בתחילת שנה.
(2) מנוכה במחירים לצרכן.
(3) מנוכה במחירי התפוקה.
(4) ביחס למחירי התוצר.
מקור והגדרות: לוח ב'-1-40.

ענף המסחר ושירותים
המשיך לגדול מהר יותר
מאשר שאר הסקטור
העסקי; ההון ממשיך
לגדול במהירות, והענף
מוסיף להוביל את
התעסוקה.

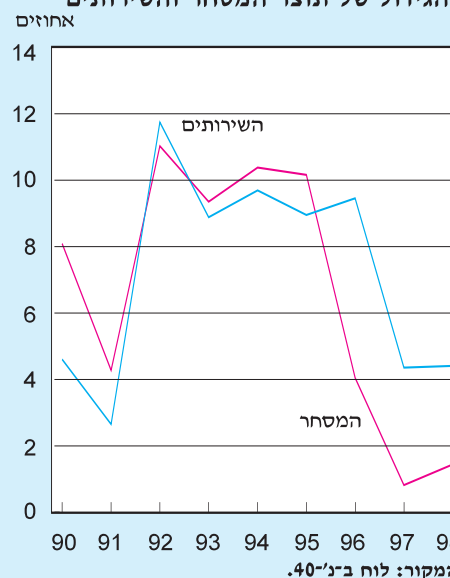
בנק ישראל, דין וחשבון 1998

לוח ב'-20

פדיון השירותים העסקיים, 1998
(אחוזים)

הגידול הריאלי בפדיון	המשקל בתוצר		
	1998	1995	
29	25	14	שירותי המיחשוב
19	4	3	המחקר והפיתוח
11	8	8	גיוס העובדים
5	8	9	השמירה והניקיון
9	10	12	עו"ד ונוטריון
10	7	9	הנה"ח וראיית חשבון
20	5	4	הייעוץ העסקי
-4	20	25	האדריכלות, ההנדסה
3	8	11	הפרסום ויחסי הציבור
-1	2	2	הצילום
14	4	4	שירותים אחרים לעסקים
9	100	100	סך הכול

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

דיאגרמה ב'-23
הגידול של תוצר המסחר והשירותים

כולם נקלטו בו. מגמה זו היא תוצאת השילוב של היותו הענף המוביל בצמיחה ושל עתירות העבודה בו.

צמיחת הענף הונעה בשנתיים האחרונות על ידי שילוב של גורמי ביקוש והיצע. בצד הביקוש נציין את גידולו היחסי של הענף על פני זמן, בתהליך הפיתוח המשקי, תופעה שמאפיינת את משקי המערב. בצד הרחבת ההיצע נציין את הגידול המהיר של ההון, ואת גידול היצע המועסקים, שהענף קלט תוך עליית שכר, שהייתה נמוכה מהעלייה בשאר הסקטור העסקי⁵⁹. גידול ההון בא בעקבות העלייה התלולה של תוצר הענף בשנות הצמיחה המהירה, 1992 עד 1996, שלווה אז בעליית מחירו היחסי ובפריזון כולל חיובי, בדרך כלל. בשנתיים האחרונות אמנם השתנתה המגמה: פריזונו הכולל של הענף שלילי, והמחיר של תוצרו יחסית לזה של הסקטור העסקי לא השתנה – אך גידול ההון נמשך, משום שתהליך הצבר ההון קשיח יחסית, וכפי שהאצת גידולו פיגרה אחר הגיאות בענף, כך מפגרת התאמתו כלפי מטה אחר ההתמתנות בצמיחת התוצר. בנייה של קניון או מלון, לדוגמה, נמשכת שנים, מהתכנון עד להשלמה. ראוי להבהיר, כי ההון שנמדד כמשרת את הענף במהלך השנה הוא ההון שנאמד לראשיתה, תוצאה של השקעות בשנים קודמות, וכי ההשקעה של הענף הגיבה על המיתון בפעילות, ולאחר שגדלה במשך שנים רבות – פחתה השנה ב-5 אחוזים.

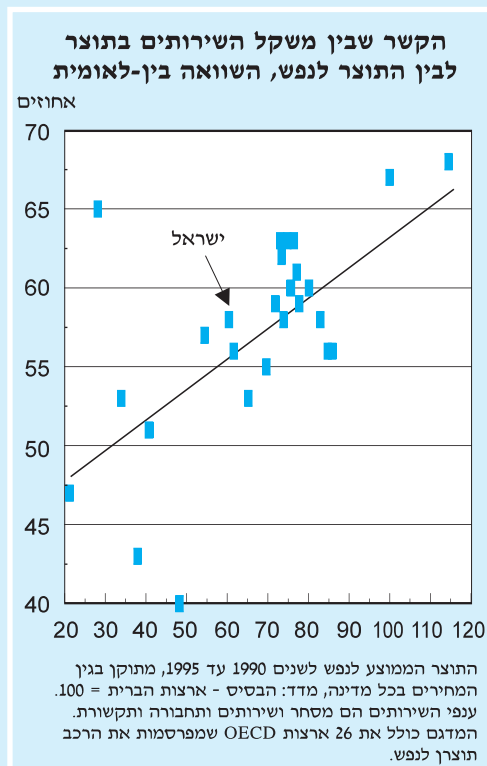
בהרכב צמיחתו של הענף בלטה, כאמור, האצת גידולם של השירותים העסקיים ב-9

⁵⁹הקביעה המתייחסת לענף כולו לוקה במגבלות הרגילות, של התייחסות מקרר-כלכלית, לענף או למשק בשלמותם, שאינה מבטאת בהכרח את ההתפתחויות בכל ענף משנה.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

תיבה ב'-8: משקל השירותים בתוצר העסקי

בספרות מקובל, כי יש מיתאם בין משקלם של השירותים בתוצר לבין רמת החיים. בחינה שערכנו על נתוני ארצות OECD לשנים 1990 עד 1995, אכן מלמדת על מיתאם כזה. רמת החיים מיוצגת בבדיקה על ידי התוצר לנפש¹, והגדרת השירותים שנבחנה הייתה רחבה, לרבות התחבורה והתקשורת.

הרגרסיה מלמדת על מיתאם חיובי בין משקל השירותים בתוצר לבין התוצר לנפש, והתוצר לנפש מסביר כ-40 אחוזים משונותו של משקל השירותים בתוצר. מהקו המתאר את הקשר בין השניים חורגות במיוחד, במשקל השירותים, שלוש מדינות: מקסיקו, שמשקל השירותים בה גדול, וקוריאה ואירלנד, שבהן המשקל נמוך. ניתן לצפות לחריגים – בין השאר, בשל מבנה מוסדי שונה או תנאים גיאוגרפיים מיוחדים. בבדיקה המשמיטה 3 מדינות אלו מצאנו, כי התוצר לנפש מספק שיעור הסבר גבוה, 65 אחוזים. עם זאת מעניין לציין כי השיפוע המודד בכמה נקודות אחוז גדל משקל השירותים לכל אחוז שינוי בתוצר לנפש כמעט זהה בשתי הגרסאות, וכי גם הקבוע אינו משתנה עם השמטת תצפיות אלו.

הדיאגרמה ממחישה, כי משקל ענפי השירותים בתמ"ג העסקי בישראל גבוה ב-2.5 נקודות אחוז מהצפוי על פי הקשר בארצות OECD, ופירושו של דבר שמבנה המשק תואם, לכאורה, משק בעל תוצר לנפש גדול יותר. הדבר יכול לנבוע מהעובדה שהתוצר לנפש מייצג בהשפעתו את ההכנסה לנפש; בישראל היקף ההעברות החד צדדיות יחסית לתוצר גדול, בהשוואה למדינות OECD, כך שהיקף ההכנסה לנפש דומה להיקפה במדינות שבהן התוצר לנפש גדול יותר.

1 לצורך ההשוואה הבינלאומית תורגם התוצר למונחי דולרים, מתוקננים בגין כוח הקנייה של המטבעות הלאומיים השונים. הבסיס: ארצות הברית = 100.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

לוח ב'-21

התפתחות ענפי המסחר והשירותים השונים ב-1998:
השינוי בתוצר, במועסקים ובשכר
(אחוזים)

המחיר היחסי ²	השכר הריאלי ¹		תשומת העבודה		התוצר		המשקל בתוצר		
1998	1998	1997	1998	1997	1998	1997	1996	1998	
-1	1	2	2	4	3	3	9	100	סך הכול
-3	3	2	2	2	1	1	4	29	מזה: המסחר
-1	1	2	2	4	4	5	11	71	השירותים
-1	0	2	2	0	2	8	8	6	מזה: אוכל והארוחה
-2	5	4	3	7	9	3	14	35	שירותים עסקיים
-1	-2	9	0	9	3	1	7	20	ביטוח ומוסדות פיננסיים
0	0	0	2	4	4	5	12	6	חינוך ובריאות
3	2	0	2	-1	-1	4	8	4	אישיים ואחרים

(1) למשרת שכיר, מנוכה במדד המחירים לצרכן.

(2) לעומת מחיר התוצר העסקי.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

אחוזים. גידול זה הוביל על ידי שירותי המחשוב והמחקר והפיתוח, שגדלו ב-29 ו-19 אחוזים. נראה שגם השירותים המלווים את היצוא התעשייתי, שגדל השנה ב-11 אחוזים, תרמו לגידול פלח זה של הענף. יצוין, כי השירותים העסקיים הובילו לא רק את גידול התפוקה, אלא גם את העלייה של תשומת העבודה (שגדלה ב-3 אחוזים, בתוכם שירותי המחשוב ב-24 אחוזים) והשכר הריאלי למשרת שכיר (4.6 אחוזים). תוצר המסחר המשיך לגדול באחוז בלבד, בעוד שתוצר השירותים גדל ב-4 אחוזים (לוח ב'-21). בולטת ההאטה בגידול התוצר של שירותי אוכל (ל-4 אחוזים) והגידול המתון בהארוחה (2 אחוזים), עם הירידה בתיירות; בחינוך ובריאות ובשירותים האישיים והאחרים הואט הגידול. גידול של תוצר הביטוח ושירותי המוסדות הפיננסיים דמה לזה של הענף בכלל, והירידה שנמדדה בשכר למשרת שכיר בחלק זה של הענף היא כנראה, זמנית, שכן בסוף השנה נחתמו הסכמי שכר חדשים בתחום זה.

יצוא השירותים⁶⁰, שמשקלו ביצוא הסחורות כ-40 אחוזים, גדל כמותית ב-9 אחוזים; שירותי התיירות פחתו ב-4 אחוזים, כמחצית הירידה אשתקד, והשירותים האחרים גדלו ב-16 אחוזים. מסקרים של שנים קודמות למדנו, כי הוצאת התיירים מתחלקת בחלקים שווים בין הארוחה לבין שירותים אחרים (בעיקר אוכל ותחבורה⁶¹). ההכנסות מיצוא

תוצר המסחר גדל באחוז בלבד, בעוד שהשירותים גדלו בארבעה אחוזים. הוחש גידולם של השירותים העסקיים.

60 על פי נתוני החשבונאות הלאומית.

61 במסגרת התועלת שיש לא עשויה להפיק מן התיירות ניתן למנות גם יתרונות שאינם כלכליים ישירים – בהם, השיפור בתדמיתה, כמקום בטוח, מפותח ומודרני; ראו "סקר תיירות בישראל, ינואר – דצמבר 1997", משרד התיירות, אוגוסט 1998.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

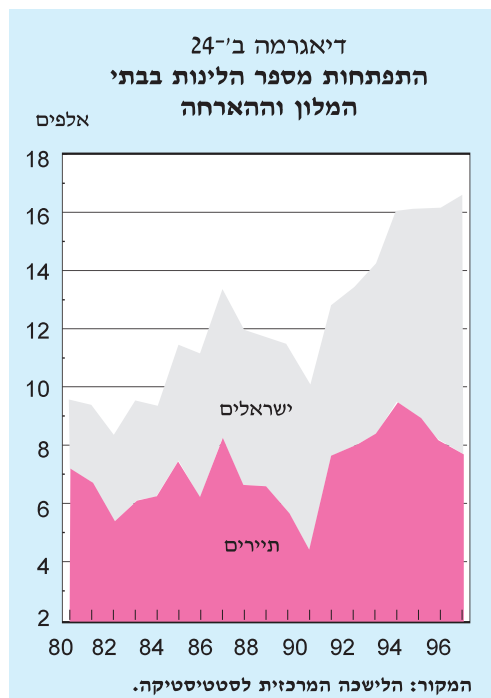
שירותי תוכנה (על-פי רישומי מאזן התשלומים) גדלו השנה כמותית בשיעור מרשים, ב-15 אחוזים. ראוי לציין, כי גידול ביצוא של שירותי תוכנה נרשם גם בסעיף "שונות" שבשירותים אחרים (שכלל מכירה של חברת תוכנה גדולה), סעיף שגדל השנה ב-11 אחוזים.

1. שירותי ההארכה

שירותי ההארכה שינו השנה כיוון ונרשמו עליות מתונות בפדיון ובלינות בתי המלון גדל ב-2 אחוזים במחירים קבועים, וסך כל הלינות גדל ב-3 אחוזים (לוח ב'-22 ודיאגרמה ב'-24). הגידול בלינות נבע מגידול בלינות ישראלים, בעוד שהירידה בלינות התיירים נמשכה. כניסות התיירים לישראל וההכנסות מתיירות פגרו מאוד בשנים 1996 ו-1997, בהשוואה לנתוני העולם ולנתוני אירופה שבמזרח הים התיכון (אין בידינו נתונים השוואתיים אלו עבור 1998), ככל הנראה עקב המצב הפוליטי-ביטחוני של ישראל. בשנתיים אלו ירדו כניסות התיירים בכ-3 עד 4 אחוזים לשנה.

השנה פחתה כניסת התיירים בדרך האוויר רק באחוז, אך לינות התיירים ירדו בכ-6 אחוזים, והפדיון הדולרי מהן פחת בשיעור דומה, ב-5 אחוזים. לינות אלו ירדו אף שהאירוח לא התייקר, במונחי הדולר האמריקני או סל המטבעות.⁶² ירידת הלינות של התיירים קווצה על ידי גידול רב יותר בלינות ישראלים, בשיעור 12 אחוזים, כך שמספר הלינות בכללן גדל ב-3 אחוזים, והפדיון – ב-2 אחוזים, במחירים קבועים. למרות גידול הלינות פחתה ניצולת בתי המלון, לאחר שמספר החדרים גדל השנה הרבה יותר, ב-5 אחוזים. יצוין, כי גידול זה

לינות התיירים והפדיון
מהן פחתו, ירידות שקווצו
על ידי העלייה בלינות
הישראלים.

לוח ב'-22

העלייה בשירותי ההארכה, 1990 עד 1998
(אחוזים)

1998	1997	1996	1995-1990	
-1	-3	-4	8	כניסות מבקרים באוויר
-6	-9	-6	6	לינות תיירים
12	9	11	3	לינות ישראלים
3	-1	1	4	סך כל הלינות
2	-4	0	5	הפדיון
2	-4	0	8	מדד לשירותי ההארכה
0	0	-1	4	המועסקים
-1	2	0	3	תשומת העבודה
5	5	4	1	מספר החדרים
1	-5	-1	3	הפדיון הכולל

מקור והגדרות: לוח ב'-42.

62 כפי שעולה מחלוקת ההתייקרות בשקלים בשער הדולר האמריקני או בסל המטבעות, בממוצעים שנתיים. הנתון לקוי בהיותו ממוצע, ומשום שמדידת המחיר אינה מתייחסת למחיר לתייר, שאפשר כי הוא שונה מהמחיר שנמדד.

תיבה ב'–9: ההיערכות לשנת 2000

שנת 2000 היא בעלת משמעות מיוחדת לעולם הנוצרי, ויש בה פוטנציאל לגידול רב ביותר של התיירות לישראל. מתיירות זו יכולות לנבוע תועלת כלכלית, תדמיתית ומדינית.

על פי הערכות משרד התיירות¹, הפוטנציאל הוא סביב כ-4 מיליוני מבקרים, והוא תלוי בהתפתחות המצב הגיאוגרפי באזורנו. קהל בגודל זה יגרום ללחצים כבדים במספר צווארי בקבוק: שערי הכניסה למדינה, אתרי הביקור, האכסון והתחבורה. השארת המצב ללא טיפול יכולה לגרום לקריסת מערכות, לתסכול המבקרים, ולנזקים לדימויה של ישראל.

פעילות יזומה של הרשויות יכולה לשנות את מספר המבקרים והרכבם (כדוגמת משקל הצליינים בסך המבקרים). היא יכולה לשפר את יכולת הקליטה של שערי הכניסה לארץ, לכוון את התיירים לשערי כניסה חלופים לארץ, העמוסים פחות, לפתח ולשפר את כושר הקליטה של האתרים, לשפר את קיבולת האכסון בסביבותיהם (כדוגמת עידוד השכרת חדרים) ולכוון אותם, לשפר את התחבורה והחנייה באתרים ובסביבותיהם, וכן את מערך ההדרכה, השילוט והשירותים המשלימים.

מלכתחילה הצביעו באביב 1999 כעל התקופה הרלוונטית לתחילת האירועים, והחשש הוא, כי עד כה לא נעשה די הצורך בהיערכות לשנת 2000.

עד סוף 1998² הוקצבו תקציבים נוספים למע"ץ והוסטו אחרים, בסך 160 מיליוני ש"ח. הייתה התקדמות, אך לא בשיפור הצמתים המרכזיים בכניסה לנצרת. משרד התחבורה תיקצב תוספות לתקצוב כבישים עירוניים רלוונטיים ב-55 מיליוני ש"ח. לתשתית נתב"ג וסביבתו הוקצבו 88 מיליוני ש"ח, וכן הורחב מערך השירות של טרום טיסה. עניין השימוש בנמלי תעופה נוספים לא נסגר, ונערכים למתן היתרי טיסה לחברות זרות. משרד הפנים נערך לפישוט נוהלי הכניסה והיציאה במעברי הגבול, ונבחנת מדיניות האשרות. אולם הקמת מערכת ממוחשבת שתוכל להאיץ את הטיפול לא תושלם בשנת 2000. המשרד לביטחון פנים הגיש תכניות לטיפול בצרכים צפויים, אך דרישתו לתקציב נוסף לא נענתה. עיריית ירושלים קיבלה תקציב ביניים לצורכי תחזוקה מיוחדים בסך 5 מיליוני ש"ח, אך בקשות של עיריות אחרות לא אושרו. משרד הדתות קידם אישור מערכות ביוב ומים בצפון הכינרת, אך פתיחתה של יציאת חירום בכנסיית הקבר לא הוסדרה. משרד התיירות עוסק בפיתוח תשתיות תקציב של 250 מיליוני ש"ח, בהרחבת כושר האכסון ועוד.

1 "ישראל 2000, דוח מסכם – תמצית לדיון בממשלה", משרדי התיירות והאוצר, נובמבר 1997.

2 "היערכות משרדי הממשלה והרשויות לשנת 2000, סיכום תמונת מצב נכון לסוף שנת 1998", מנהלת ישראל 2000, פברואר 1999.

פרק ב', התוצר לענפיו והביקושים

של מספר החדרים מבטא את הבשלתן של השקעות בבתי מלון שהחלו בעבר, על פי הציפיות דאז, ולא על פי זרם התיירות הפוחת שנרשם השנה. פריון העבודה גדל השנה, משום שתשומת העבודה ירדה.

2. שירותי הבנקים

השנה נמשך גידולה המהיר של פעילות הבנקים בכ־6 אחוזים, כפי שמשתקף בהתפתחותם של אינדיקטורים שונים (על פי נתוני 3 רבעים ראשונים, שורה 9 בלוח ב'-23), גידול שהוא משמעותי לענף המסחר והשירותים, בגלל משקל הבנקים בו.

לא ברור מדוע גדלה הפעילות בשיעור כזה רב מעבר לגידול הפעילות המשקית. הסבר אפשרי הוא גידול הביקוש לאשראי מצד ענפים הנתונים בקשיים עקב המיתון, לשם מימון מלאים. האטת הפעילות בשוק ההון מגדילה את פעילות הבנקים בהפחיתה את הנפקותיהן של החברות בבורסה, ובהגדילה את ביקושן לאשראי בנקאי. כנגד זאת היא מפחיתה את עמלות הבנקים, ופוגעת ברווח שלהם.

השנה ירדו ההכנסות המימוניות של הבנקים. פערי הריביות במשכנתאות פחתו, עם הגברת התחרות בין הבנקים, וגדלו גם הפקדוניהם של הבנקים המסחריים בבנק ישראל, הנושאות ריבית נמוכה יחסית (אך גם סיכון אפס בצדה). גם ההאטה באינפלציה מקטינה, טכנית, את ההכנסות, בשל הצמדות שונות ל"מדד הידוע" ולא ל"מדד בגין" של אותו חודש. גם ההכנסות התפעוליות ירדו השנה מעט; נציין גידול של הוצאות השכר וההוצאות הנלוות, בין השאר בשל פרישת עובדים. תשומת

העבודה אכן פחתה מעט, בכ־0.5 אחוז, ובצד גידולן של הוצאות השכר עלתה ההוצאה לעובד בכ־2.5 אחוזים (נתוני 3 רבעים).

הערך המוסף הבנקאי ירד השנה ב־3 אחוזים, בעיקר עקב ירידת הרווחיות.

גדלו מאוד הנכסים הפעילים של הבנקים, בכ־10 אחוזים – בעיקר עקב הגידול התלול באשראי (ב־14 אחוזים). גם החיובים לעו"ש המשיכו לגדול, אמנם בקצב ממותן של כ־3 אחוזים. כנגד גידולים אלו נציין את המשך הירידה בביצוע ההלוואות (בכ־9 אחוזים). ניתוח מפורט על ההתפתחויות בבנקים – ראו בסקירת המפקח על הבנקים לשנת 1998.

פעילות הבנקים המשיכה להתרחב במהירות.

לוח ב'-23

אינדיקטורים להתפתחות הפעילות הבנקאית,

1996 עד 1998

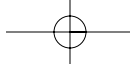
(אחוזים)

	1998	1997	1996
הנכסים הפעילים	10	5	7
תשומת העבודה	-1	1	1
עלות העבודה	2	1	6
הערך המוסף	-3	9	7
מספר החיובים	3	7	8
ביצוע ההלוואות	-9	-1	-4
מספר הסניפים	0	-4	-1
האוטומטים שלרשות הקהל	3	6	6
המדד לפעילות הבנקים	6	5	6
פריון העבודה	6	5	4
הפריון הכולל	5	5	4

מקור והגדרות: לוח ב'-נ' 42.

ירדו ההכנסות המימוניות והתפעוליות של הבנקים.

גדלו במהירות הנכסים הפעילים של הבנקים.

בנק ישראל, דין וחשבון 1998

